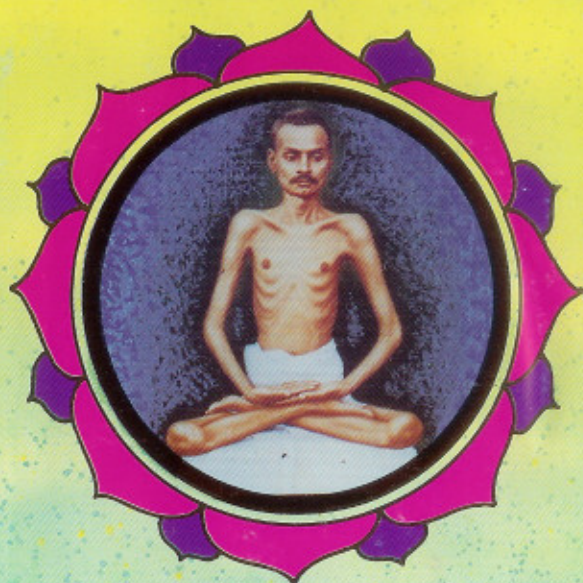


# तत्त्व-धारा



संकलनकर्ता

डॉ. हरिभाष पारेष



# તત્ત્વ-ધારા

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનાં  
વચનામૃતોમાંથી સંગ્રહ

સંકલનકર્તા  
ડૉ. હરિભાઈ પારેખ

કિંમત - સ્વાધ્યાય

વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા,  
જિતેન્દ્રિયપણું આટલા ગુણો જે આત્મામાં  
હોય તે તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે.

— શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી

**પ્રકાશક :**

કિશોરભાઈ હરિભાઈ પારેખ

**પાંચમી આવૃત્તિ :** વિ. સં. ૨૦૫૩, ઈ.સન ૧૯૯૭

**નકલ :** ૧૦૦૦

**: પ્રાપ્તિસ્થાન :**

૧. ડૉ. રમેશભાઈ હરિભાઈ પારેખ ૭૦૬, ઋષિરાજ એપાર્ટમેન્ટ, દીવાળી ભાગ, અઠવા લાઈન્સ, સુરત - ૩૯૫૦૦૧	૨. Kishor H. Parekh 24, West Interlacken Drive, PHOENIX. Arizona 85023 U.S.A.
૩. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વિહાર ભુવન ઘંટિયો પહાડ, ઈસર (સાબરકાંઠા)	૪. JAYANT L. MEHTA "SARLABH" 2/4, College Wadi, RAJKOT. Gujarat 390001 T. No. 446574

**: મુદ્રક :**

ભરત પ્રિન્ટરી

ન્યુ માર્કેટ, પાંજરાપોળ,  
રીલીફ રોડ, અમદાવાદ

**: લેસર ટાઈપ સેટીંગ :**

શાઈન આર્ટ કોમ્પ્યુગ્રાફીક્સ

રાજનગર, પાલડી,  
નારાયણનગર રોડ, પાલડી,  
અમદાવાદ-૭

ટે.નં. ૬૬૩ ૯૨૩૨



परम कृपालु श्रीमद् राजचंद्र

## સંકલનકર્તાનું નિવેદન

### પ્રથમ આવૃત્તિ

સ્વાધ્યાય માટે તૈયાર કરેલ આ સંકલન જિજ્ઞાસુને ઉપયોગી થશે તેમ લાગવાથી આજે તે પ્રકાશિત થાય છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની તે તે વિષયો સંબંધી વિચારધારાનું સમગ્ર ચિત્ર મળી રહે તે લક્ષ રાખીને આ સંકલન કર્યું છે. છતાં, તેમાં ક્ષતિને અવકાશ છે. વિશેષજ્ઞને ક્ષતિ પ્રત્યે ધ્યાન દોરવા નમ્ર વિનંતી છે. આ સંકલનમાં જે પત્રાંક તથા પાના નંબર આપવામાં આવ્યા છે. તે ૧૯૫૧માં અગાસથી પ્રસિદ્ધ થયેલ “શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર” ગ્રંથના છે.

શ્રીમદ્ જયંતિ

કાર્તિક પૂર્ણિમા ૨૦૩૪

તારીખ ૨૫-૧૧-૧૯૭૬

સંત ચરણરજ

સંકલનકર્તા

### બીજી આવૃત્તિ સંબંધી

જિજ્ઞાસુઓ તરફથી તત્ત્વ ધારાની માંગ આવતાં આ બીજી આવૃત્તિ પ્રકાશિત થાય છે. આ આવૃત્તિમાં “અનંતાનુબંધી કષાય” પ્રકરણનો તેમજ ‘વીણેલાં મોતી’નાં થોડાં લખાણોનો ઉમેરો કર્યો છે.

ચૈત્ર વદ ૫-૨૦૩૬

સંત ચરણરજ

સંકલનકર્તા

### ત્રીજી આવૃત્તિ સંબંધી

જિજ્ઞાસુઓ તરફથી તત્ત્વ ધારાની માંગ આવતાં આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકાશિત થાય છે. આ આવૃત્તિ બીજી આવૃત્તિ પ્રમાણે જ છાપવામાં આવી છે.

આસો વદ-૧

૨૦૪૨

સંત ચરણરજ

સંકલનકર્તા



**સ્વ. હર્ષિદામહેન હરિભાઈ પારેખ**

જન્મ તા. ૨૪-૪-૧૯૫૦

દેહવિલય ૬-૩-૧૯૬૮

**[જેઓના નિમિત્તે આ સંકલન થયું છે]**

જેમને જન્મથી અસાધ્ય હૃદયરોગ હતો. ૧૧ વર્ષની ઉંમરે પૂર્વભવના સંસ્કારવશ ધર્મજિજ્ઞાસા જાગી. ૧૬મે વર્ષે ૭૮ ટકા ગુણ મેળવી S. S. C. પાસ કરી અભ્યાસ છોડ્યો. જીવનનાં છેલ્લાં બે વર્ષ “શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર” ગ્રંથના વાંચન-મનનમાં દિવસનો ઘણો વખત ગાળતાં. ૧૮ વર્ષની વયે દેહવિલય થયો. દેહવિલય પહેલાંના છેલ્લા ૨૪ કલાકમાં અર્ધજાગૃત અવસ્થામાં “આ દેહ અને મારે કંઈ સંબંધ નથી.” એવા સહજ ઉદ્ગારો ફરી ફરી જેના મુખમાંથી નીકળેલા.



स्व. डॉ. हरिलाल मकनजु पारेभ

जन्म

ता. ६-११-१८१७

देहविलय

१८-८-१८८८

## પ્રસ્તાવના

### પ્રથમ તથા દ્વિતીય આવૃત્તિ

પરમ તત્ત્વજ્ઞ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના ગ્રંથમાંથી સંકલિત થયેલું આ પુસ્તક, જુદા જુદા વિષયો પરત્વેના તેમના વિચારો જાણવા માટે, તથા જિજ્ઞાસુઓને વિષયવાર અભ્યાસ માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક તરીકે તૈયાર થયેલું છે.

આ પુસ્તકની વિશેષતા એ છે કે એક પિતાએ, પોતાની યુવાન પુત્રીના મૃત્યુના શોકને, આ જ વયનામૃતોના સહારે પરમાર્થમાર્ગે વાળી દીધો હતો. અને પોતાને જેનાં વયનામૃતોથી શાંતિની પ્રાપ્તિ થઈ, તેનાથી અન્યને પણ તેવો લાભ થાય, તેવી ઉદાત્ત દૃષ્ટિ આ પ્રકાશનની પાછળ રહેલી છે.

ઉપરાંત, જે બહેન હર્ષિદાના નિમિત્તે આ પુસ્તક બન્યું તેને પણ જિંદગીનાં છેલ્લાં વર્ષોમાં કૃપાળુ અને તેમનાં વયનામૃતો પ્રત્યે અનહદ પ્રેમ જાગ્યો હતો. જેના બળ વડે ખૂબ જ શાંતભાવે-સમતાભાવે તે મૃત્યુને ભેટી હતી, તેથી તેમનાં જ વયનામૃતોમાંથી આવું સુંદર પુસ્તક બન્યું તે યથાયોગ્ય જ છે.

જે કોઈ શ્રીમદ્જીના સાહિત્યને મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી મતાગ્રહ-રહિતપણે અવલોકશે તેને આવો જ અનુભવ થવા યોગ્ય છે, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

જે શાંતિ સંકલનકર્તાને પ્રાપ્ત થઈ, જે સમતાભાવ બહેન હર્ષિદાને અણીને સમયે પ્રાપ્ત થયો તે જ અન્યને પણ આ પુસ્તકના આસ્વાદથી પ્રાપ્ત થાય એ જ અભ્યર્થના.

સ. ૨૦૩૪

વૈશાખ સુદ-૧૦

જયંતીલાલ પોપટલાલ શાહ

કીકાભટ્ટની પોળ, અમદાવાદ



## ત્રીજી આવૃત્તિ વેળાએ

તત્ત્વધારાનું સર્જન કેમ થયું અને તેમાં શું છે તે અગાઉની આવૃત્તિઓના ઉલ્લેખમાં આપવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તક મારા જોવામાં આવતાં તેમાં કરેલી કેટલીક વિષયવાર સંકલના ઉપયોગી જણાઈ છે. કારણ કે ઘણા મુમુક્ષુઓ વચનામૃતનો સળંગ અભ્યાસ કરી શકતા નથી. વળી, વાંચવાનો ક્રમ કેમ લેવો તેની પણ કોઈને મુશ્કેલી જણાય છે. આ પુસ્તકમાંથી વિષયની પસંદગી કરી અથવા પોતાની ભૂમિકા અનુસાર સરળતાથી અભ્યાસ થઈ શકે તેવું છે.

આ પુસ્તકની બે આવૃત્તિઓ પૂરી થઈ ગઈ હતી. સંકલનકર્તા ડૉ. શ્રી હરિભાઈ પાલનપુરવાળાનો ત્રીજી આવૃત્તિ છપાવવાનો ભાવ હતો. આ પુસ્તક છપાય અને મુમુક્ષુઓને ઉપયોગી થાય તેવી શુભભાવનાથી પ્રસિદ્ધ કરવાની તક મળવા બદલ ઉપકૃત છું. તમામ અર્થસહયોગ સંકલનકર્તા તથા તેમના મિત્રોનો છે, વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ ફક્ત પુસ્તક-પ્રસિદ્ધિનું કાર્ય જ સંસ્થા દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે.

સત્શાસ્ત્રોનો આધાર મુમુક્ષુને સહાયક છે. સ્વાધ્યાય એ તપ છે. જે વડે મનની શુદ્ધિ થાય છે. ચિત્તના આવેગો શમે છે માટે કોઈ સત્વાંચન થતું રહે તે મુમુક્ષુઓ માટે શ્રેયસ્કર છે.

## ચોથી આવૃત્તિ સંબંધી

સ્વ. ડૉ. હરિભાઈના સ્મરણાર્થે આ પુસ્તિકાની ચોથી આવૃત્તિ સંપાદન કરવાનું કાર્ય સ્વર્ગસ્થના પુત્ર શ્રી રમેશભાઈના સદ્ભાવથી થયું છે. તેમાં સ્વર્ગસ્થનું ઋણ અદા થવાનો કંઈ સંતોષ થયો છે. જૂની આવૃત્તિની શુદ્ધિનો પરિશ્રમ શ્રી સુરેન્દ્રભાઈ શાહે લીધો છે. સ્વર્ગસ્થના જીવનનો પરિચય આ સાથે હોવાથી વાચકને તેમના જીવનનો પરિચય મળશે.

- સુનંદાબહેન વોહોરા

## પાંચમી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

અધ્યાત્મ વાચી પદોનો આ ગ્રંથમાં અતિશય ઉત્તમ સંગ્રહ છે. અધ્યાત્મયોગી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનાં વચનામૃતોમાંથી તારવીને આત્માને ઉપયોગી અને ઉપકારી એવાં તત્ત્વને સમજાવનાર ઉત્તમ વાક્યોની ધારા જ વહેરાવી છે. સ્વ. ડૉ.

શ્રી હરિભાઈએ આ ગ્રંથનું “તત્ત્વધારા” એવું જે નામાભિધાન કર્યું છે. તે બરાબર ઉચિત જ છે. આ પુસ્તકમાં તત્ત્વબોધની સતત ધારા જ વહી રહી છે.

આ પુસ્તકની ક્રમશઃ ચાર આવૃત્તિ પ્રકાશિત થઈ. છતાં અત્યારે એક પણ પુસ્તક પ્રાપ્ત નથી. તે જ તેની લોકપ્રિયતા જણાવે છે. અધ્યાત્મી આત્માઓમાં અને તેમાં પણ શ્રીમદ્જીના અનુયાયી વર્ગમાં આ પુસ્તક અતિશય પ્રિય થયું છે. છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી અમેરિકામાં આધ્યાત્મિક જાગૃતિ વધતાં જિજ્ઞાસુ અને અભ્યાસીઓ તરફથી “તત્ત્વધારા”ની માગ વધતાં આ પાંચમી આવૃત્તિ પ્રકાશિત થાય છે.

ડૉ. સાહેબ શ્રી હરિભાઈના સુપુત્ર, અમેરિકા દેશના ફીનીત્ર શહેરમાં વસતા શ્રી કિશોરભાઈ તથા પુત્રવધૂ જયશ્રીબેનની તથા સુરતમાં વસતા તેઓશ્રીના બીજા સુપુત્ર રમેશભાઈ તથા પુત્રવધૂ મીનાક્ષીબેનની ભાવના પાંચમી આવૃત્તિ છપાવવાની થતાં આ પાંચમી આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરાય છે. આશા છે કે ઉત્તમ આત્માઓ આ પુસ્તકને પુનઃ પુનઃ વાંચે અને વંચાવે.

સ્વ. ડૉ. સાહેબ શ્રી હરિભાઈનો પોતાનો પણ અતિશય સુંદર અભ્યાસ હતો. તેઓના નિકટવર્તી જીવોને સતત આ તત્ત્વચિંતન સમજાવતા. પાલનપુરમાં આંખના સુપ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર હોવા છતાં પણ સમય મળે ત્યારે શ્રીમદ્જીનાં વચનામૃત આત્મસિદ્ધિ આદિ પુસ્તકોનું એકાગ્રતા પૂર્વક ચિંતન-મનન કરતા અને કરાવતા. તેઓ બે વખત અમેરિકા જ્યારે ગયા ત્યારે ત્યાં પણ સ્વાધ્યાયપ્રિય જીવોને ઉત્તમ તત્ત્વ સમજાવતા. આ સમગ્ર કુટુંબમાં ગળથુથીથી જ ધર્મના ઉંડા સંસ્કારો રોપાયા છે.

અન્તમાં આ પુસ્તકના પઠન-પાઠન દ્વારા સર્વે જીવોનું કલ્યાણ થાઓ - એજ અભિલાષા.

લિ.

ધીરજલાલ ડાહ્યાલાલ મહેતા

૭૦૨, રામસા ટાવર્સ,

ગંગા-જમના એપાર્ટમેન્ટ પાસે,

અડાજણ પાટીયા,

સુરત પીન નં. ૩૯૫૦૦૧

ટેલી. નં. ૬૮૮૯૪૩

## ડૉ. હરિભાઈના જીવનમાંથી

ડૉ. હરિભાઈ સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા રાજકોટ જિલ્લાની મોટી પાનેલી ગામના વતની હતા. પોતાના શાળા તથા કોલેજકાળ દરમ્યાન તેજસ્વી વિદ્યાર્થી તરીકે તેમના ગુરુગણમાં પ્રિય હતા.

આંખના નિષ્ણાત ડૉક્ટર હોવા છતાં પાંચાવાડા અને ડીસામાં આંખની સાથે જનરલ મેડિકલ પ્રેક્ટિસ પણ કરતા. તે સમયમાં જનરલ પ્રેક્ટિસમાં તેમણે ખૂબ લોકચાહના મેળવેલી. ૧૯૫૮માં તેઓશ્રીની પસંદગી આંખના નિષ્ણાત ડૉક્ટર તરીકે પાલનપુર આંખની હોસ્પિટલમાં થયેલી.

તેમનો વ્યવસાય ડૉક્ટરનો હોવા છતાં તેઓ તત્ત્વચિંતક અને ધર્મરહસ્યના શોધક હતા.

અમારી પ્રથમ મુલાકાત ૧૯૫૮માં મારા વતન ગોળા ગામે થયેલી, તેમાં મારું નામ સાંભળીને તત્ત્વજિજ્ઞાસાએ મને મળવા આવેલા. તે વખતે હું ગોળા પાસે તાલેપુરા ગામમાં શિક્ષક હોવાથી ગોળા ગામે ન મળતાં તેઓ મને મળવા તાલેપુરા શાળામાં આવેલા. અને ગોળા ગામે મારા ઘરમાં એકાદ કલાક આત્મલક્ષી વાતો કરેલી.

સત્પુરુષને મળવાનો જેને વિરહ પેદા થાય છે ત્યારે તેની નજરમાં મિલન સિવાય બીજાં કંઈ દેખાતાં નથી, આવી મિલન પીપાસા મેં તેમનામાં જોઈ.

ત્યાર બાદ તેઓ ત્રણ-ચાર વખત ગોળા ગામે મારે ત્યાં આવેલા અને રાતવાસો રોકાયેલા.

તે વખતના તેમના પ્રશ્નોમાં એમ દેખાતું હતું કે તેઓ સમ્યક્દર્શનનું યથાર્થ સ્વરૂપ કેવું હશે ? તેને સમજવા માગતા હતા. તેઓ વિચારક હતા અને સૂક્ષ્મ સમજની દૃષ્ટિ તેમનામાં દેખાતી હતી.

સને ૧૯૬૦થી મારે પાલનપુરમાં રહેવાનું થયું. તે વખતમાં અમે શ્રી છોટુભાઈ હેમુભાઈના બંગલે રાત્રે 'સત્શાસ્ત્રો'નું વાંચન કરતા. ડૉ. હરિભાઈ થકી મારે શ્રી કુંવરજીભાઈ સાથે ઓળખાણ થયેલી. તે વખતના મુમુક્ષુઓમાં તત્ત્વને તત્ત્વરૂપે જો કોઈ સમજેલા હોય તો, પાલનપુરના ભોગીભાઈ ગોદડભાઈ પરીખ અને રમણભાઈ એમ. શાહ મુખ્ય હતા.

ડૉ. હરિભાઈ સાથે હું બે-ત્રણ વખત સોનગઢ, પૂજ્ય કાનજી

સ્વામી પાસે પણ ગયેલો. વાંચનના તેઓ ખૂબ શોખીન હતા, તેમાંય આધ્યાત્મિક વાંચન માટે તો તેમને આગવું આકર્ષણ હતું. તેમણે લગભગ તમામ દર્શનનો અભ્યાસ ખૂબ જ સૂક્ષ્મતાથી કરેલો, તેમાંય જૈનદર્શનનો તો વાટીને અર્ક પીધો હોય તેમ લાગતું હતું. અન્ય દર્શન કરતાં જૈનદર્શન નિરાળું છે આ વાતનું રહસ્ય પામવા ખૂબ મથામણ કરતા, અનેક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ અને વિચાર કરતા. સને ૧૯૬૫થી મારે તેમની હોસ્પિટલની સામેના “જ્યોતી” બંગલામાં રહેવાનું થતાં અમે લગભગ દરરોજ મળતા.

તેઓ તેમના ડોક્ટર તરીકેના વ્યવસાયમાં પ્રમાણિક, સેવાભાવી અને નિષ્ઠાવાન હતા. પક્ષપાત વિના નાના-મોટા, ગરીબ-તવંગર સૌની આંખની તપાસ એકસરખી રીતે બરાબર કરતા. અને ભેદભાવ વિના ઉત્તમ સારવાર કરતા. તેમના થકી કોઈ ઓપરેશન પણ નિષ્ફળ જતું નહીં, તેથી તેમની પ્રતિષ્ઠા ખૂબ જ વધી હતી. હોસ્પિટલના ટ્રસ્ટીઓ અને સ્ટાફના માણસો તેમનું ખૂબ મન જાળવતા. સ્વભાવ સારો અને મિલનસારપણું હોવાથી લોકોમાં ચાહના ઘણી મેળવી હતી. બનાસકાંઠા અને ઉત્તર ગુજરાત ઉપરાંત રાજસ્થાનમાં ઝાલોર, ભીનમાળ, બાડમેર, જોધપુર અને પાલીથી તકલીફ વેઠીને પણ ઘણા દરદીઓ પાલનપુર આવતા અને તેમની પાસે આંખનું ઓપરેશન કરાવતા. તેઓ આવ્યા ત્યારે હોસ્પિટલમાં માત્ર આઠ ખાટલા હતા અને સગવડ પણ ઓછી હતી પણ તેમના જવા-કાળ દરમ્યાન લગભગ ૭૫ ખાટલાની તેમણે વ્યવસ્થા કરી હતી. દવાખાનું હંમેશાં દરદીઓથી ભરેલું રહેતું. આ બધાને પરિણામે ટ્રસ્ટ સંચાલિત આ હોસ્પિટલને “ડૉ. હરિભાઈની આંખની હોસ્પિટલ” ના નામથી લોકો ઓળખવા લાગ્યા હતા. આ નામના તેમના માટે સામાન્ય ન હતી.

જ્યારે જ્યારે હું તેમને મળવા જતો ત્યારે તેઓ વાંચતા જ હોય અને જે વાંચે તેની નોંધ કરતા હોય. તેઓ ઓપરેશન કરીને ૫-૭ મિનિટ માટે તેમના રેસીડેન્સમાં (હોસ્પિટલના મેડા ઉપર) જતા ત્યારે પણ વાંચન કરતા, મોટે ભાગે આવા ટૂંકા સમયમાં “શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર” ગ્રંથમાંથી પત્ર વાંચતા. જ્યારે જ્યારે તેઓ એકલા બેઠેલા હોય ત્યારે કંઈક ને કંઈક તત્ત્વ વિચારણા ચાલતી જ હોય અને હું જાઉં ત્યારે

મને કોઈ ને કોઈ પ્રશ્ન તો કરે જ. સાંજના અમે જમ્યા બાદ મુ. કુંવરજીભાઈના બંગલે પૂ. કાનજી સ્વામીની ટેપ સાંભળતા. આ રીતે ઘણાં વર્ષો સુધી સોનગઢથી ટેપો મંગાવી સાંભળતા હતા. પછી કુંવરજીભાઈ ગુજરી ગયા બાદ સને ૧૯૭૧માં પોતાનું ટેપરેકોર્ડર લાવ્યા હતા અને પોતાને ત્યાં કાયમ સાંજે ૭ થી ૮ કોઈ ન હોય તો પણ એકલા જ ટેપ સાંભળતા.

તેમનામાં એક વિશિષ્ટતા એ હતી કે કોઈ યોગ્ય જીવ પાસેથી કોઈ વાત સાંભળે તો છૂટા પડ્યા પછી ઘેર જઈ તુર્ત જ જે વાત થઈ હોય તે પોતાની નોટમાં લખી નાખતા.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર માટે તેમને ખૂબ જ માન હતું, તેમને સદ્ગુરુ માનતા અને તેમના ગ્રંથનું વારેવારે ચિંતન કરતા. આ ગ્રંથનો ઘણો ભાગ યથાર્થરૂપે તેમના સ્મરણમાં હતો. છેલ્લાં દશ વર્ષથી જૈનદર્શન અન્ય દર્શનો કરતાં જુદું કેમ છે તેનું રહસ્ય તેમને સમજાયું હતું.

તેઓ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિશાળી, વ્યવહારકુશળ અને દીર્ઘદ્રષ્ટા હતા. તેઓ તત્કાળ નિર્ણયશક્તિ ધરાવતા. તેમની યાદશક્તિ બળવાન હતી. ઘણા સમયની વાત જેમ હતી તેમજ તે યાદ રાખી શકતા. તેમનો શાંત સ્વભાવ, ધીમી ચાલ, પ્રભાવક ચહેરો, પ્રબળ વ્યક્તિત્વ અને અસાધારણ બુદ્ધિ તેમની પ્રતિભાને વ્યક્ત કરતા હતા. તેઓ સમયમાં ચોક્કસ હતા. સાદું અને નિયમિત જીવન જીવતા. આજનું કામ કાલ પર ન છોડતા. તેઓ બનતાં સુધી ઓછું બોલતા. આત્મશ્લાઘા તેમનામાં ન હતી. બોલવામાં સ્પષ્ટ અને ગમ્મતી હતા.

તેઓ આત્મશોધ માટે સોનગઢ ઉપરાંત અગાસ, સાયલા, ઈડર, ધામણ, વડવા વગેરે શ્રીમદ્જીનાં સ્થળોએ જતા, તેમને શ્રીમદ્જી ઉપર ખૂબ જ વિશ્વાસ અને આત્મીયતા હતી. પછીના વર્ષોમાં એકાન્ત માટે ઈડર જતા અને સાયલા જવાનું પસંદ કરતા. સાયલામાં પૂ. લાડકચંદભાઈની રીતભાત તેમને વધારે પસંદ પડેલી અને છેલ્લો સમય લગભગ ત્યાં ગાળેલો. સમેતશિખર અને જૈન યાત્રાનાં ઘણાં સ્થાનોમાં તેઓ જઈ આવ્યા હતા. જ્યાં જાય ત્યાં જ્ઞાનીનો પરિચય કરવાનું ચૂકતા નહિ. કોઈ પણ સત્પુરુષનું નામ સાંભળે તો તેઓ ત્યાં દોડી જતા, જૈન-અજૈન તેઓ જોતા નહિ. સને ૧૯૭૬માં હોસ્પિટલના કામમાંથી નિવૃત્તિ

લીધા પછી દિવસનો બધો સમય શાસ્ત્ર વાંચન, મનન અને નોંધ લખવા માટે જ ગાળતા. ૧૯૭૯માં તેમના પુત્ર કિશોરભાઈ તેમને આગ્રહ કરીને અમેરિકા લઈ ગયા. અમેરિકામાં તેમણે સંપૂર્ણ એકાન્ત મેળવ્યું. આત્માના અનુભવની સાધના એકાન્તમાં પરાકાષ્ટાએ પહોંચી. શુદ્ધ ચારિત્ર અને જ્ઞાનના આવિર્ભાવને કારણે તેમની દશા ઘણી ઊંચી હતી. અમેરિકામાં વસતા મુમુક્ષુઓ માટે “આત્મસિદ્ધિ” પર સ્વાધ્યાય-પ્રવચનો કર્યાં.

સને ૧૯૮૨માં તેમનાં પત્ની જયાબહેનનો સ્વર્ગવાસ થયો ત્યાર બાદ તેમનું જીવન લગભગ એકાન્તવાસમાં કોઈ આશ્રમ જેવા સ્થાનમાં વિતાવતા. પાલનપુરમાં હોય ત્યારે મુમુક્ષુઓ અને સત્સંગીઓ આખો દિવસ તેમને ત્યાં આવતા જતા રહેતા. તે વખતના મુમુક્ષુઓમાં મુખ્ય વસુબહેન, યોગેશભાઈ, આણંદીબહેન, કાંતીભાઈ, અંબાલાલભાઈ, ઈશ્વરભાઈ, રસિકભાઈ વગેરે હતા. તેઓ પાલનપુરમાં ખોડા લીમડે યોગેશભાઈના સાધના સ્થળે દર રવિવારે સાંજે ૪ થી ૫ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગ્રંથનું વાંચન કરતા. આ વાંચન તેઓ પાલનપુરથી પોતાના પુત્ર રમેશભાઈ સાથે નવસારી ગયા ત્યાં સુધી ચાલુ રાખેલું હતું.

સને ૧૯૮૫માં ફરી વાર અમેરિકા જવાનું થયું. આ વખતે ત્યાંના મુમુક્ષુઓનો ખૂબ ઉત્સાહ અને આગ્રહ જોઈ તેમણે ઘણાં પ્રવચનો આપ્યાં અને સ્વાધ્યાય કરાવ્યા પરંતુ પોતાની સાધના તો ચાલુ જ રાખી.

ઘણાં શાસ્ત્રોનો તેમને અભ્યાસ હતો. યાદ પણ તેટલું જ રહેતું. સમજવાની પણ તેટલી જ જિજ્ઞાસા હતી. મારા ઉપર તેમને અતુટ શ્રદ્ધા હતી. હું જ્યારે જ્યારે તેમની પાસે ગયો હોઈશ ત્યારે સમ્યક્દર્શનને કેન્દ્રમાં રાખીને તેમણે વાત કરી છે. કેટલીક વાતો અનુભવગમ્ય હોવાથી અનુભવથી જ સમજાય. અનુભવની વાત પ્રગટ કેમ થાય તેની વાત જાણવા તે મહેનત કરતા. તેમની દશા ઘણી ઊંચી હતી છતાં તેમણે મને કદી એમ નથી કહ્યું કે “મને સમ્યક્દર્શન છે,” આમ થાય છે. તેમ થાય છે તેમ કહેતા પણ પોતાના હાથે મહોર મારી નથી. શ્રી લાડકચંદભાઈએ સાયલામાં મુમુક્ષુઓ સમક્ષ કહ્યું હતું કે “હરિભાઈ, જેમ છે તેમ જ કહે છે. તેમની વાતમાં સંદેહ કરવા જેવું નથી.” તે પછીથી સાયલામાં તેઓ હોય ત્યારે તેમને જ સ્વાધ્યાય કરાવવાનું લાડકચંદભાઈ કહેતા. તેમની આત્મદર્શનની રીત (મહેનત) વહેવારુ ન

હતી પણ અંતરગત હતી. તેમનું જીવન મુમુક્ષુપણાનું દર્શન કરાવતું હતું. તેમણે આ જન્મ માત્ર ભવઅંત માટે જ ધારણ કર્યો હોય તેમ લાગતું હતું.

અંત સમયના છેલ્લા બે મહિનામાં તેમની દશા ઊંચા પ્રકારની હતી. દુઃખના સંયોગો પણ તેટલા જ બળવાન હતા, છતાં, તેમણે તે યાતના જે સમભાવે ભોગવી છે તે વાત સામાન્ય નથી. સહન કરતાં કંઈક સમતાના સહારે તેમણે સ્થિરતા જાળવી હતી. છેલ્લા શ્વાસ સુધી મળવા આવનાર મુમુક્ષુઓને ધર્મ-વૈરાગ્યની ચાવીરૂપ વાતો, મુમુક્ષુની યોગ્યતા પ્રમાણે કરતા હતા. યોગેશભાઈ છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી તેમની સાથે જ રહેતા, આશ્રમમાં તો તેમની સાથે અચૂક જતા પરંતુ અંત સમયે તેમના ઘેર છેલ્લા શ્વાસ સુધી તેમની સાથે રહી તેમની સેવાનો લાભ લીધો હતો. અંતિમ દિવસો દરમ્યાન વસુબહેન યોગેશભાઈ અને રમેશભાઈ(હરિભાઈના પુત્ર)ના શ્રેયાર્થે જે ચાવીરૂપ વાતો કરી તેની નોંધ યોગેશભાઈએ કરી છે. તે વખતના તેમના સહજ ઉદ્દગારો આ પ્રમાણે હતા :

૧. હું કોઈનો નથી, કોઈ મારું નથી.

૨. હું કોઈનું કાંઈ કરી શકું નહિ, કોઈ મારું કાંઈ કરી શકે નહિ.

૩. કોઈ મને સુખદુઃખ ન આપી શકે, હું કોઈને સુખ ન આપી શકું.

૪. હું કોઈનો સ્વામી ન બની શકું, કોઈ મારો સ્વામી થઈ ન શકે.

૫. આખું જગત વ્યવસ્થિત છે.

૬. જે કાળે, જે સમયે જે બનવાનું છે તે જ બનવાનું છે.

૭. સુખદુઃખ જન્મમરણ, માન-અપમાન, હર્ષ-શોક તે વ્યવસ્થિત કારણને લઈને થાય છે, જે ભગવાન પણ ફેરવવા શક્તિમાન નથી.

૮. જે કોઈ પ્રસંગો જીવનમાં બને છે તે અહંકાર અને મમત્વ તોડવા માટે બને છે.

નગીનભાઈ જી. શાહ

## અનુક્રમણિકા

વિષય	...	પૃષ્ઠ નંબર
૧. સત્પુરુષ-જ્ઞાની-સદ્ગુરુ	...	૧
૨. સત્સંગ	...	૯
૩. મુમુક્ષુતા-પાત્રતા	...	૧૬
૪. વૈરાગ્ય	...	૨૦
૫. મિથ્યાત્વ	...	૨૩
૬. સમ્યગ્ દર્શન-સમ્યગ્ જ્ઞાન	...	૨૫
આત્મસાક્ષાત્કાર	...	૨૫
૭. અનંતાનુબંધી કષાય	...	૩૬
૮. મોક્ષમાર્ગ	...	૪૦
૯. જ્ઞાની	...	૪૭
૧૦. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અંતરદશા	...	૫૫
૧૧. વસ્તુ-પદાર્થ સ્વરૂપ-વ્યવસ્થા	...	૬૨
૧૨. અકર્તા ભાવ	...	૬૬
૧૩. ભક્તિ-ઉપાસના-ભક્તિમાર્ગ	...	૬૭
૧૪. ધ્યાન	...	૭૩
૧૫. કર્મ	...	૭૭
૧૬. સત્શ્રુત	...	૮૩
૧૭. સામાયિક	...	૮૭
૧૮. ત્યાગ	...	૮૯
૧૯. જપતપાદિ	...	૯૪
૨૦. ઉપવાસ	...	૯૬
૨૧. બ્રહ્મચર્ય	...	૯૭



૨૨.	નય-અનેકાન્ત	...	૯૮
૨૩.	રોગ અને ઔષધ	...	૧૦૦
૨૪.	પુનર્જન્મ	...	૧૦૨
૨૫.	સિદ્ધિ	...	૧૦૫
૨૬.	પ્રવર્તમાન ધર્મ	...	૧૦૬
૨૭.	ઉપદેશકપણું ક્યારે ?	...	૧૦૭
૨૮.	ભવસ્થિતિ	...	૧૦૮
૨૯.	સંસાર અને સુખદુઃખ	...	૧૦૮
૩૦.	વીણેલાં મોતી	...	૧૦૯
૩૧.	શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર	...	૧૩૩

### શ્રદ્ધાંજલિ

આપ વડીલે આપના પરિવારને જે સંસ્કારનો વારસો આપ્યો છે તે માટે અમે આપના અત્યંત ઋણી છીએ.

આપની શ્રદ્ધાંજલિરૂપે આપની ભાવના મુજબ આ પુસ્તિકા પ્રગટ કરીએ છીએ.

આપનો પરિવાર

ॐ

## તત્ત્વ-ધારા

### ૧. સત્પુરુષ-જ્ઞાની-સદ્ગુરુ

સત્પુરુષ એ જ કે નિશ્ચિત જેને આત્માનો ઉપયોગ છે, શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી, છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે, અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણ છે. બાકી તો કંઈ કહ્યું જાય તેમ નથી.

એક સત્પુરુષને રાજી કરવામાં, તેની સર્વે ઈચ્છાને પ્રશંસવામાં, તે જ સત્ય માનવામાં આખી જિંદગી ગઈ તો ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ પંદર ભવે અવશ્ય મોક્ષે જઈશ. (પત્રાંક-૭૬)

આત્માને વિષે વર્તે છે એવા જ્ઞાનીપુરુષો સહજપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધ પ્રમાણે વર્તે છે. વાસ્તવ્યમાં તો એમ છે કે જે કાળે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયું તે જ કાળે જ્ઞાની મુક્ત છે. દેહાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે. સુખદુઃખ હર્ષ-શોકાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે, એવા જે જ્ઞાની તેને કોઈ આશ્રય કે આલંબન નથી.

નિરાશ્રય એવા જ્ઞાનીને બધુંય સમ છે, અથવા જ્ઞાની સહજ પરિણામી છે, સહજ સ્વરૂપી છે, સહજપણે સ્થિત છે, સહજપણે પ્રાપ્ત ઉદય ભોગવે છે. સહજપણે જે કંઈ થાય તે થાય છે, જે ન થાય તે ન થાય છે, તે કર્તવ્યરહિત છે; કર્તવ્યભાવ તેને વિષે વિલય પ્રાપ્ત છે, એમ જાણવું યોગ્ય છે. જ્ઞાની ઈચ્છાસહિત કે ઈચ્છારહિત એમ કહેવું પણ બનતું નથી, તે સહજ સ્વરૂપ છે.

દેહ પ્રત્યે જેવો વચ્ચનો સંબંધ છે તેવો આત્મા પ્રત્યે જેણે દેહનો સંબંધ યથાતથ્ય દીઠો છે, મ્યાન પ્રત્યે તલવારનો જેવો સંબંધ છે તેવો દેહ પ્રત્યે જેણે આત્માનો સંબંધ દીઠો છે, અબદ્ધસ્પષ્ટ આત્મા જેણે અનુભવ્યો છે, તે મહાન્ પુરુષોને જીવન અને મરણ બંને સમાન છે.

જેમ આકાશમાં વિશ્વનો પ્રવેશ નથી, સર્વભાવની વાસનાથી આકાશ રહિત જ છે, તેમ સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષોએ પ્રત્યક્ષ સર્વદ્રવ્યથી ભિન્ન, સર્વ

અન્ય પર્યાયથી રહિત જ આત્મા દીઠો છે. (પત્રાંક - ૮૩૩)

જ્ઞાની પુરુષ અને પરમાત્મામાં અંતર જ નથી; અને જે કોઈ અંતર માને છે, તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ પરમ વિકટ છે. જ્ઞાની તો પરમાત્મા જ છે; અને તેના ઓળખાણ વિના તો પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ નથી. પરમાત્મા આ દેહધારીરૂપે થયો છે એમ જ જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યે જીવને બુદ્ધિ થયે ભક્તિ ઊગે છે અને તે ભક્તિ ક્રમે કરી પરાભક્તિરૂપ હોય છે. (પત્રાંક-૨૨૩)

(વિશેષ માટે જુઓ જ્ઞાની)

**જ્ઞાની કેમ ઓળખાય ?**

જેમ મહાત્મા પુરુષોને, જ્ઞાની પુરુષો અથવા દૃઢ મુમુક્ષુ જીવો જાણે છે, તેમ જગતના જીવો શા માટે ન જાણે ?

મનુષ્યાદિને જગતવાસી જીવો જાણે છે, તે દૈહિક સ્વરૂપથી તથા દૈહિક ચેષ્ટાથી જાણે છે. એકબીજાની મુદ્રામાં તથા આકારમાં - ઈન્દ્રિયોમાં જે ભેદ છે, તે ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોથી જગતવાસી જીવ જાણી શકે છે, અને કેટલાક તે જીવોના અભિપ્રાય પણ અનુમાન પરથી જગતવાસી જીવ જાણી શકે છે; કેમ કે તે તેના અનુભવનો વિષય છે; પણ જ્ઞાનદશા અથવા વીતરાગદશા છે તે મુખ્યપણે દૈહિક સ્વરૂપ તથા દૈહિક ચેષ્ટાનો વિષય નથી, અંતરઆત્મગુણ છે અને અંતરાત્મપણું બાહ્ય જીવોના અનુભવનો વિષય ન હોવાથી, તેમ તથારૂપ અનુમાન પણ પ્રવર્તે એવા જગતવાસી જીવોને ઘણું કરીને સંસ્કાર નહિ હોવાથી જ્ઞાની કે વીતરાગને તે ઓળખી શકતા નથી.

કોઈક જીવ સત્સમાગમના યોગથી, સહજ શુભકર્મના ઉદયથી, તથારૂપ કોઈ સંસ્કાર પામીને જ્ઞાની કે વીતરાગને યથાશક્તિ ઓળખી શકે, તથાપિ ખરેખરું ઓળખાણ તો દૃઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે, તથારૂપ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશને અવધારણ કર્યે, અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે જીવ જ્ઞાની કે વીતરાગને ઓળખી શકે.

જગતદષ્ટિ જીવોને જ્ઞાની કે વીતરાગના ઓળખાણ માટે વિશેષ શુભ સંસ્કાર અને સત્સમાગમની અપેક્ષા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૬૭૪)  
જ્ઞાનીની વાણી પૂર્વાપર અવિરોધ, આત્માર્થ ઉપદેશક, અપૂર્વ અર્થનું

નિરૂપણ કરનાર હોય છે, અને અનુભવ સહિતપણું હોવાથી આત્માને સતત જાગ્રત કરનાર હોય છે, શુષ્ક જ્ઞાનીની વાણીમાં તથારૂપ ગુણો હોતા નથી, સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું તે શુષ્ક જ્ઞાનીની વાણીને વિષે વર્તવા યોગ્ય નથી; કેમ કે યથાસ્થિત પદાર્થ-દર્શન તેને હોતું નથી; અને તેથી ઠામઠામ કલ્પનાથી યુક્ત તેની વાણી હોય છે.

એ આદિ નાના પ્રકારના ભેદથી જ્ઞાની અને શુષ્ક જ્ઞાનીની વાણીનું ઓળખાણ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને થવા યોગ્ય છે. જ્ઞાની પુરુષને તો સહજ સ્વભાવે તેની ઓળખાણ છે, કેમ કે પોતે ભાનસહિત છે, અને ભાનસહિત પુરુષ વિના આ પ્રકારનો આશય ઉપદેશી શકાય નહિ, એમ સહેજે તે જાણે છે.

પૂર્વકાળે જ્ઞાની થઈ ગયા હોય, અને માત્ર તેની મુખવાણી રહી હોય તો પણ વર્તમાનકાળે જ્ઞાની પુરુષ, એમ જાણી શકે કે આ વાણી જ્ઞાની પુરુષની છે; કેમ કે રાત્રિદિવસના ભેદની પેઠે અજ્ઞાની-જ્ઞાનીની વાણીને વિષે આશય ભેદ હોય છે, અને આત્મદશાના તારતમ્ય પ્રમાણે આશયવાળી વાણી નીકળે છે.

જ્ઞાનીનાં વચનોની પરીક્ષા સર્વજીવને સુલભ હોત તો નિર્વાણ પણ સુલભ જ હોત. (પત્રાંક-૬૭૮)

જ્ઞાની-અજ્ઞાનીમાં કોઈ વિલક્ષણ કારણનો ભેદ છે. જો તેવા વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી ફ્વચિત જે જે જ્ઞાની પુરુષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત હોય છે; તેમ નહિ તો જ્ઞાની પુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.

જ્ઞાની પુરુષ અને અજ્ઞાની પુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને તેમની એટલે જ્ઞાની-અજ્ઞાની પુરુષની દશા દ્વારા સમજાય છે. તે દશાનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવા યોગ્ય છે. એક તો મૂળ દશા, અને બીજી ઉત્તરદશા, એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઈ શકે છે. (પત્રાંક-૪૬૭)

પ્રશ્ન : સત્પુરુષ કેમ ઓળખાય ?

ઉત્તર : સત્પુરુષો તેમનાં લક્ષણોથી ઓળખાય.

સત્પુરુષનાં લક્ષણો : તેઓની વાણીમાં પૂર્વાપર અવિરોધ હોય, તેઓ ક્રોધનો જે ઉપાય કહે તેથી ક્રોધ જાય, માનનો જે ઉપાય કહે તેથી માન જાય. જ્ઞાનીની વાણી પરમાર્થરૂપ જ હોય છે; તે અપૂર્વ છે. જ્ઞાનીની વાણી બીજા અજ્ઞાનીની વાણીની ઉપર ને ઉપર જ હોય. જ્યાં સુધી જ્ઞાનીની વાણી સાંભળી નથી, ત્યાં સુધી સૂત્રો પણ છાશબાકળા જેવાં લાગે. સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુનું ઓળખાણ સોનાની અને પિત્તળની કંઠીના ઓળખાણની પેઠે થવું જોઈએ. (ઉ. છા. ૧૦, પાનું - ૭૧૯)

કળિયુગમાં અપાર કષ્ટે કરીને સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડે છે. છતાં વળી, કંચન અને કાંતાનો મોહ તેમાં પરમ પ્રેમ આવવા ન દે તેમ છે. ઓળખાણ પડ્યે અડગપણે ન રહી શકે એવી જીવની વૃત્તિ છે, અને આ કળિયુગ છે; તેમાં જે નથી મૂંઝાતા તેને નમસ્કાર.

(પત્રાંક-૨૭૩)

અજ્ઞાનદશા વર્તતી હોય અને તે દશાને જ્ઞાનદશા જીવે ભ્રમાદિ કારણથી માની લીધી હોય ત્યારે તેવા તેવા દેહને દુઃખ થવાના પ્રસંગોમાં અથવા તેવાં બીજાં કારણોમાં જીવ દેહની શાતાને ભજવાની ઈચ્છા કરે છે, અને તેમ વર્તવાનું કરે છે. સાચી જ્ઞાનદશા હોય તો તેને દેહને દુઃખપ્રાપ્તિનાં કારણો વિષે વિષમતા થતી નથી, અને તે દુઃખ ટાળવા એટલી બધી ચીવટ પણ હોતી નથી. (પત્રાંક-૪૫૮)

પ્રશ્ન : સત્પુરુષની ઓળખાણ જીવને નથી પડતી, અને વ્યાવહારિક કલ્પના પોતા સમાન તે પ્રત્યે રહે છે, એ જીવને ક્યા ઉપાયથી ટળે ?

ઉત્તર : નિષ્પક્ષ થઈ સત્-સંગ કરે તો સત્ જણાય ને પછીથી સત્પુરુષનો જોગ બને તો તે ઓળખે; અને ઓળખે એટલે વ્યાવહારિક કલ્પના ટળે. માટે પક્ષરહિત થઈ સત્-સંગ કરવો એ ઉપાય સિવાય બીજો ઉપાય નથી. બાકી ભગવત્કૃપા એ જુદી વાત છે. (પત્રાંક-૩૩૩)

સત્પુરુષ કેમ ઓળખાતા નથી ?

જ્ઞાની પુરુષની ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ. એક તો “હું જાણું છું,” “હું સમજું છું” એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન. બીજું પરિગ્રહાદિને વિષે જ્ઞાની પુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ. ત્રીજું લોકભયને

લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું. તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ, તેવું ન થવું.

જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે; થોડું પણ ગ્રંથસંબંધી વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઈચ્છા રહ્યા કરે છે, એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તે એક 'સ્વચંદ' નામનો મહાદોષ છે, અને તેનું નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે.

(પત્રાંક-૪૧૬)

અનાદિકાળથી વિપર્યય બુદ્ધિ હોવાથી, અને કેટલીક જ્ઞાની પુરુષની ચેષ્ટા અજ્ઞાની પુરુષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી, જ્ઞાની પુરુષને વિશે વિભ્રમ બુદ્ધિ થઈ આવે છે, અથવા જીવથી જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યે તે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે. બીજી બાજુથી જ્ઞાની પુરુષનો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય તો કોઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મતાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે તો પણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના બળને લીધે તે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણું ભજે છે; અથવા જ્ઞાની પુરુષની ચેષ્ટાનું કોઈ અગમ્યપણું જ એવું છે કે અધૂરી અવસ્થાએ કે અધૂરા નિશ્ચયે જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય છે, પણ વાસ્તવ્યપણે તથા પૂરા નિશ્ચયે તે વિભ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી; માટે આ જીવનો અધૂરો જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે એ જ આ જીવનો દોષ છે.

(પત્રાંક-૪૬૭)

જ્ઞાનદશા અથવા વીતરાગદશા છે તે મુખ્યપણે દૈહિક સ્વરૂપ તથા દૈહિક ચેષ્ટાનો વિષય નથી, અંતરાત્મગુણ છે, અને અંતરાત્મપણું બાહ્ય જીવોના અનુભવનો વિષય ન હોવાથી, જ્ઞાની કે વીતરાગને તે ઓળખી શકતા નથી. કોઈક જીવ સત્સમાગમના યોગથી, સહજ શુભકર્મના ઉદયથી, તથારૂપ કંઈ સંસ્કાર પામીને જ્ઞાની કે વીતરાગને યથાશક્તિ ઓળખી શકે; તથાપિ ખરેખરું ઓળખાણ તો દૃઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે, તથારૂપ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશને અવધારણ કર્યે, અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે જીવ જ્ઞાની કે વીતરાગને ઓળખી શકે. (પત્રાંક-૬૭૪)

અનાદિકાળથી માત્ર જીવને બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અથવા બાહ્ય નિવૃત્તિની

ઓળખાણ છે; અને તેના આધારે જ તે સત્પુરુષ, અસત્પુરુષ, કલ્પતો આવેલ છે; કદાપિ કોઈ સત્સંગના યોગે જીવને “સત્પુરુષ આ છે” એવું જાણવામાં આવે છે, તો પણ પછી તેમનો બાહ્ય પ્રવૃત્તિરૂપ યોગ દેખીને જેવો જોઈએ તેવો નિશ્ચય રહેતો નથી; અથવા તો નિરંતર વધતો એવો ભક્તિભાવ નથી રહેતો; અને વખતે તો સંદેહને પ્રાપ્ત થઈ જીવ તેવા સત્પુરુષના યોગને ત્યાગી જેની બાહ્ય નિવૃત્તિ જણાય છે એવા અસત્પુરુષને દઢાગ્રહે સેવે છે; માટે નિવૃત્તિપ્રસંગ જે કાળમાં સત્પુરુષને વર્તતો હોય તેવા પ્રસંગમાં તેમની સમીપનો વાસ તે જીવને વિશેષ હિતકર જાણીએ છીએ. (પત્રાંક-૪૦૧)

આ કાળમાં સત્પુરુષનું દુર્લભપણું હોવાથી, ઘણો કાળ થયા સત્પુરુષનો માર્ગ, માહાત્મ્ય અને વિનય ઘસાઈ ગયાં જેવાં થઈ ગયાં હોવાથી અને પૂર્વના આરાધક જીવો ઓછા હોવાથી જીવને સત્પુરુષનું ઓળખાણ તત્કાળ થતું નથી, ઘણા જીવો તો સત્પુરુષનું સ્વરૂપ પણ સમજતા નથી.

(ઉ. છા. ૩, પાનું-૬૮૬)

### સત્પુરુષની આજ્ઞા :

પરમ પુરુષની મુખ્ય ભક્તિ, ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થાય એવા સદ્વર્તનથી પ્રાપ્ત થાય છે. ચરણ પ્રતિપત્તી (શુદ્ધ આચરણની ઉપાસના) રૂપ સદ્વર્તન જ્ઞાનીની મુખ્ય આજ્ઞા છે, જે આજ્ઞા પરમ પુરુષની મુખ્ય ભક્તિ છે.

ઘણાં શાસ્ત્રો અને વાક્યોના અભ્યાસ કરતાં પણ જો જ્ઞાની પુરુષોની એકેક આજ્ઞા જીવ ઉપાસે તો ઘણાં શાસ્ત્રથી થતું ફળ સહજમાં પ્રાપ્ત થાય. (પત્રાંક-૮૮૫)

યથાશક્તિ સદ્ગ્રન્થ અને સદાચાર સેવવાં, એમાં સદાય જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞા છે. (ઉ. છા. ૩, પાનું-૬૮૬)

સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિના આત્માર્થી જીવના શ્વાસોસ્પ્રવાસ સિવાય બીજું ન ચાલે એવી જિનની આજ્ઞા છે. (ઉ. છા. ૩ પાનું-૬૮૮)

જે પ્રકારે અસંગતાએ આત્મભાવ સાધ્ય થાય તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ જિનની આજ્ઞા છે. (પત્રાંક-૫૫૩)

દૃઢ નિશ્ચય કરવો કે વૃત્તિઓ બહાર જતી ક્ષય કરી અંતરવૃત્તિ કરવી, અવશ્ય એ જ જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે. (ઉ. છા. પાનું-૬૯૧)

સત્સાધન કરવા માટે જે કાંઈ બતાવ્યું હોય તે સાચા પુરુષના આશ્રયે તે પ્રકારે કરવું. પોતાપણે વર્તવું તે જ સ્વછંદ છે એમ કહ્યું છે. સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિના શ્વાસોચ્છ્વાસ ક્રિયા સિવાય બીજું કંઈ નહીં કરવું. (ઉ. છા. ૫, પાનું-૬૯૬)

પરમનિવૃત્તિ નિરંતર સેવવી એ જ જ્ઞાનીની પ્રધાન આજ્ઞા છે; તથારૂપ યોગમાં અસમર્થતા હોય તો નિવૃત્તિ સદા સેવવી, અથવા સ્વાત્મવીર્ય ગોપવ્યા સિવાય બને તેટલો નિવૃત્તિ સેવવા યોગ્ય અવસર પ્રાપ્ત કરી આત્માને અપ્રમત્ત કરવો એમ આજ્ઞા છે. (પત્રાંક - ૮૪૩)

જ્ઞાનીની પ્રત્યેક આજ્ઞા કલ્યાણકારી છે. માટે તેમાં ન્યૂનાધિક કે મોટા નાનાની કલ્પના કરવી નહીં. (ઉ. છા.-૬૯૬)

**સત્પુરુષની ભક્તિ :**

જે સત્પુરુષોએ સદ્ગુરુની ભક્તિ નિરૂપણ કરી છે, તે ભક્તિ માત્ર શિષ્યના કલ્યાણને અર્થે કહી છે. જે ભક્તિને પ્રાપ્ત થવાની સદ્ગુરુના આત્માની ચેષ્ટા વિષે વૃત્તિ રહે, અપૂર્વ ગુણ દૃષ્ટિગોચર થઈ અન્ય સ્વછંદ મટે, અને સહેજે આત્મબોધ થાય એમ જાણીને જે ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યું છે, તે ભક્તિને અને તે સત્પુરુષોને ફરી ફરી ત્રિકાળ નમસ્કાર હો ! (પત્રાંક-૪૮૩)

સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિભક્તિ થાય નહિ ત્યાં સુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવા યોગ્ય નથી; અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, એવું ખરેખરું તે જીવને ભાસ્યું છે, એમ પણ કહેવું કઠણ છે. (પત્રાંક-૫૨૨)

ભાવ અપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે એવા જ્ઞાની પુરુષના ચરણારવિંદ, તે પ્રત્યે અચળ પ્રેમ થયા વિના અને સમ્યક્પ્રતીતિ આવ્યા વિના સત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. (પત્રાંક-૧૯૪)

નિષ્કામબુદ્ધિ અને ભક્તિ જોઈએ. અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય તો જ્ઞાન એની મેળે થાય.

આજ્ઞાભક્તિ થઈ નથી, ત્યાં સુધી આજ્ઞા થાય ત્યારે માયા ભુલાવે છે.



જ્યારે જ્ઞાનીનો ત્યાગ (દૃઢત્યાગ) આવે અર્થાત્ જેવો જોઈએ તેવો યથાર્થ ત્યાગ કરવાનું જ્ઞાની કહે ત્યારે માયા ભુલાવી દે છે; માટે ત્યાં બરાબર જાગૃત રહેવું; જ્ઞાની મળ્યા ત્યારથી તૈયાર થઈ રહેવું; ભેટ બાંધી તૈયાર થઈ રહેવું. (ઉ. છા. ૭, પાનું-૭૦૬)

જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્રરહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે. (મોક્ષમાળા પાઠ ૧૦૧)

**સત્પુરુષની આશાતના :**

સત્પુરુષ, પ્રત્યે તેત્રીસ આશાતનાદિક ટાળવાનું બતાવ્યું છે તે વિચારજો.

કોઈ પણ અયોગ્ય આચરણ થાય અથવા અયોગ્ય વ્રત સેવાય તે સત્સંગનું ફળ નહીં, સત્સંગ થયેલા જીવથી તેમ વર્તાય નહિ, તેમ વર્તે તો લોકોને નિંદવાનું કારણ થાય, તેમ તેથી સત્પુરુષની નિંદા કરે અને સત્પુરુષની નિંદા આપણા નિમિત્તે થાય એ આશાતનાનું કારણ અર્થાત્ અધોગતિનું કારણ થાય માટે તેમ કરવું નહીં.

(ઉ. છા. ૩, પાનું-૬૮૭)

જેને દર્શનમોહનીય ઉદયપણે બળવાનપણે વર્તે છે એવા જીવને માત્ર સત્પુરુષાદિકની અવજ્ઞા બોલવાનો પ્રસંગ આપણાથી પ્રાપ્ત ન થાય એટલો ઉપયોગ રાખી વર્તવું, એ તેનું અને ઉપયોગ રાખનાર એ બન્નેના કલ્યાણનું કારણ છે.

જ્ઞાની પુરુષની અવજ્ઞા બોલવી તથા તેવા પ્રકારના પ્રસંગમાં ઉજમાળ થવું, એ જીવનું અનંત સંસાર વધવાનું કારણ છે, એમ તીર્થંકર કહે છે. (પત્રાંક-૩૮૭)

અસદ્ગુરુથી પણ કલ્યાણ થાય એમ કહેવું તે તો તીર્થંકરાદિની, જ્ઞાનીની આશાતના કરવા સમાન છે, કેમ કે તેમાં અને અસદ્ગુરુમાં કંઈ ભેદ ન પડ્યો. (પત્રાંક-૭૧૮)



## ૨. સત્સંગ

વ્યાખ્યા : આત્માને સત્યરંગ ચડાવે તે સત્સંગ.

(મોક્ષમાળા, પાઠ - ૨૪)

જીવને સત્સંગ એ જ મોક્ષનું પરમ સાધન છે.

સન્માર્ગને વિષે પોતાની યોગ્યતા જેવી છે, તેવી યોગ્યતા ધરાવનારા પુરુષોનો સંગ તે સત્સંગ કહ્યો છે. મોટા પુરુષના સંગમાં નિવાસ છે, તેને અમે પરમ સત્સંગ કહીએ છીએ કારણ એના જેવું કોઈ હિતસ્વી સાધન આ જગતમાં અમે જોયું નથી, અને સાંભળ્યું નથી.

પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા પુરુષનું ચિંતન કલ્યાણકારક છે, તથાપિ સ્વરૂપસ્થિતિનું કારણ હોઈ શકતું નથી; કારણ કે જીવે શું કરવું તે તેવા સ્મરણથી નથી સમજાતું.

પ્રત્યક્ષ જોગે વગર સમજાવ્યે પણ સ્વરૂપસ્થિતિ થવી સંભવિત માનીએ છીએ, અને તેથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે તે જોગનું અને તે પ્રત્યક્ષ ચિંતનનું ફળ મોક્ષ હોય છે. કારણ કે મૂર્તિમાન મોક્ષ તે સત્પુરુષ છે.

સમ્યક્ત્વ પામ્યા છે એવા પુરુષનો નિશ્ચય થયે અને જોગ્યતાને કારણે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે. (પત્રાંક-૨૪૯)

સત્સંગ શા માટે ?

પરમાર્થ ઉપર પ્રીતિ થવામાં સત્સંગ એ સર્વોત્કૃષ્ટ અને અનુપમ સાધન છે; પણ આ કાળમાં તેવો જોગ બનવો બહુ વિકટ છે; માટે જીવે એ વિકટતામાં રહી પાર પાડવામાં વિકટ પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય છે, અને તે એ કે “અનાદિકાળથી જેટલું જાણ્યું છે, તેટલું બધું ય અજ્ઞાન જ છે, તેનું વિસ્મરણ કરવું.”

‘સત્’ સત્ જ છે, સરળ છે, સુગમ છે; સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ ‘સત’ બતાવનાર સત્ જોઈએ. (પત્રાંક-૨૦૭)

પરમાર્થનાં સર્વ સાધનમાં પરમ સાધન તે સત્સંગ છે, સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. (પત્રાંક-૪૪૯)

જિજ્ઞાસાબળ, વિચારબળ, વૈરાગ્યબળ, ધ્યાનબળ અને જ્ઞાનબળ વર્ધમાન થવાને અર્થે આત્માર્થી જીવને તથારૂપ જ્ઞાની પુરુષનો સમાગમ વિશેષ કરી ઉપાસવા યોગ્ય છે. તથારૂપ શુદ્ધ જિજ્ઞાસુ વૃત્તિએ દીર્ઘકાળ પર્યંત સત્સમાગમ ઉપાસવાની આવશ્યકતા રહે છે. (પત્રાંક-૮૫૬)

સત્સંગ છે તે કામ બાળવાનો બળવાન ઉપાય છે. કામનું સ્વરૂપ જ જ્ઞાની પુરુષનાં વચન સાંભળી જીવે જાણ્યું નથી; અને જો જાણ્યું હોત તો તેને વિષે સાવ નીરસતા થઈ હોત. (પત્રાંક-૫૧૧)

મોક્ષથી અમને સંતની ચરણ સમીપતા બહુ વહાલી છે; પણ તે હરિની ઈચ્છા આગળ દીન છીએ. (પત્રાંક-૨૬૯)

પરમાર્થ ઉપર પ્રીતિ થવામાં સત્સંગ એ સર્વોત્કૃષ્ટ અને અનુપમ સાધન છે. (પત્રાંક-૨૦૭)

એક મોટી નિશ્ચયની વાર્તા તો મુમુક્ષુ જીવે એ જ કરવી યોગ્ય છે કે સત્સંગ જેવું કલ્યાણનું કોઈ બળવાન કારણ નથી, અને તે સત્સંગમાં નિરંતર સમય સમય નિવાસ ઈચ્છવો, અસત્સંગનું ક્ષણેક્ષણે વિપરિણામ વિચારવું, એ શ્રેયરૂપ છે. બહુ બહુ કરીને આ વાર્તા અનુભવમાં આણવા જેવી છે. (પત્રાંક-૩૭૫)

હવે એવો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે કે જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, પ્રગટ છે, તે પુરુષ વિના બીજો કોઈ તે આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ કહેવા યોગ્ય નથી; અને તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના બીજો કોઈ કલ્યાણનો ઉપાય નથી. તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના આત્મા જાણ્યો છે, એવી કલ્પના મુમુક્ષુ જીવે સર્વથા ત્યાગ કરવી ઘટે છે. તે આત્મારૂપ પુરુષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખી ઉદાસીનપણે લોકધર્મ સંબંધી અને કર્મસંબંધી પરિણામે છૂટી શકાય એવી રીતે વ્યવહાર કરવો. (પત્રાંક-૪૪૯)

સત્સંગનું ફળ : પ્રભાવ :

જેમ જેમ જીવમાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને આશ્રયભક્તિનું બળ વધે છે, તેમ તેમ સત્પુરુષના વચનનું અપૂર્વ અને અદ્ભુત સ્વરૂપ ભાસે છે; અને બંધનિવૃત્તિના ઉપાયો સહજમાં સિદ્ધ થાય છે. (પત્રાંક-૪૯૭)

સંસાર સ્પષ્ટ પ્રીતિથી કરવાની ઈચ્છા થતી હોય તો તે પુરુષે

જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળ્યાં નથી; અથવા જ્ઞાની પુરુષનાં દર્શન પણ તેણે કર્યાં નથી, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જ્ઞાની પુરુષને જોયા પછી સ્ત્રીને જોઈ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય તો જ્ઞાની પુરુષને જોયા નથી.

જ્ઞાની પુરુષનાં વચન સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યા વિના રહે નહીં.

ખરેખર પૃથ્વીનો વિકાર ધનાદિ સંપત્તિ ભાસ્યા વિના રહે નહીં.

જ્ઞાની પુરુષ સિવાય તેનો આત્મા બીજે ક્યાંય ક્ષણભર સ્થાયી થવાને વિષે ઈચ્છે નહિ.

એ આદિ વચનો તે પૂર્વે જ્ઞાની પુરુષો માર્ગાનુસારી પુરુષને બોધતા હતા. જે જાણીને, સાંભળીને તે સરળ જીવો આત્માને વિષે અવધારતા હતા.

પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસંગને વિષે પણ તે વચનોને અપ્રધાન ન કરવા યોગ્ય જાણતા હતા, વર્તતા હતાં. (પત્રાંક-૪૫૪)

નિર્ગ્રંથ મહાત્માઓનાં દર્શન અને સમાગમ મુક્તિની સમ્યક્ પ્રતીતિ કરાવે છે. (પત્રાંક-૯૨૯)

અહો ! સત્પુરુષનાં વચનામૃત, મુદ્રા અને સત્સમાગમ ! સુષુપ્ત ચેતનને જાગ્રત કરનાર, પડતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર, દર્શન માત્રથી પણ નિર્દોષ અપૂર્વ સ્વભાવને પ્રેરક, સ્વરૂપપ્રતીતિ, અપ્રમત્ત સંયમ, અને પૂર્ણ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સ્વભાવના કારણભૂત, છેલ્લે અયોગી સ્વભાવ પ્રગટ કરી અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરાવનાર ત્રિકાળ જયવંત વર્તો ! ઓમ્ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ (પત્રાંક-૯૭૫)

જ્ઞાની પુરુષરૂપી વન છે. જ્ઞાનીનું અગમ અગોચર માહાત્મ્ય છે. તેનું જેટલું ઓળખાણ થાય તેટલું માહાત્મ્ય લાગે, અને તે તે પ્રમાણમાં તેનું કલ્યાણ થાય. (ઉ. છા. પાનુ-૬૯૦)

જ્ઞાનીને જ્ઞાનદષ્ટિથી, અંતરદષ્ટિથી જોયા પછી સ્ત્રી જોઈને રાગ ઉત્પન્ન થાય નહીં, કારણ કે જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ વિષય-સુખ-કલ્પનાથી જુદું છે. અનંત સુખ જાણ્યું હોય તેને રાગ થાય નહીં; અને જેને રાગ થાય નહીં તેણે જ જ્ઞાનીને જોયા, અને તેણે જ જ્ઞાની પુરુષનાં દર્શન

કર્તા, પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યા વિના રહે નહીં; કારણ કે જ્ઞાનીનાં વચનો યથાર્થ રીતે સાચાં જાણ્યા છે. જ્ઞાનીની સમીપ દેહ અને આત્મા જુદા - પૃથક્ પૃથક્ જાણ્યા છે તેને દેહ બાદ કરી આત્મા ભિન્ન ભિન્ન ભાસે; અને તેથી સ્ત્રીનાં શરીર અને આત્મા જુદાં ભાસે છે. તેને સ્ત્રીનું શરીર માંસ, માટી, હાડકાં આદિનું પૂતળું જાણ્યું છે એટલે ત્યાં રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી. (ઉ. છા. ૪, પાનું ૬૯૧)

જ્ઞાની પુરુષનો બોધ લાગવાથી વિષયાદિરૂપ કેડનો ભંગ થાય છે. અર્થાત્ વિષયાદિનું તુચ્છપણું લાગે છે; અને તે પ્રકારે સંસારનું બળ ઘટે છે, અર્થાત્ જ્ઞાની પુરુષના બોધમાં આવું સામર્થ્ય છે.

(ઉ. છા. ૪, પાનું ૬૯૧)

જે જીવને જ્ઞાનીની યથાર્થ ઓળખાણ થઈ તે ભવમુક્ત થયો.

(ઉ. છા. ૪, પાનું ૬૯૦)

જેને વિષે સત્સ્વરૂપ વર્તે છે, એવા જે જ્ઞાની તેને વિષે-લોકસ્પૃહાદિનો ત્યાગ કરી, ભાવે પણ જે આશ્રિતપણે વર્તે છે, તે નિકટપણે કલ્યાણને પામે છે, એમ જાણીએ છીએ.

(પત્રાંક-૩૭૬)

અસંગ એવું આત્મસ્વરૂપ સત્સંગને યોગે સૌથી સુલભપણે જણાવા યોગ્ય છે, એમાં સંશય નથી. સત્સંગનું માહાત્મ્ય સર્વ જ્ઞાની પુરુષોએ અતિશય કરી કહ્યું છે, તે યથાર્થ છે. એમાં વિચારવાનને કોઈ રીતે વિકલ્પ થવા યોગ્ય નથી.

(પત્રાંક-૬૬૮)

તે મહાત્મા પુરુષના ગુણાતિશયપણાથી, સમ્યક્ચરણથી, પરમ જ્ઞાનથી, પરમ શાંતિથી, પરમ નિવૃત્તિથી મુમુક્ષુ જીવની અશુભ વૃત્તિઓ પરાવર્તન થઈ શુભસ્વભાવને પામી સ્વરૂપ પ્રત્યે વળતી જાય છે.

તે પુરુષનાં વચનો આગમ સ્વરૂપ છે.

(પત્રાંક-૭૫૫)

જીવને પરમાર્થ પામવામાં અપાર અંતરાય છે. શુભેચ્છાથી માંડી કૈવલ્ય પર્યંતની ભૂમિકાએ પહોંચતાં ઠામ ઠામ તે અંતરાયો જોવામાં આવે છે, અને જીવને વારંવાર તે અંતરાયો પરમાર્થ પ્રત્યેથી પાડે છે. જીવને મહત્પુણ્યના ઉદયથી જો સત્સમાગમનો અપૂર્વ લાભ રહ્યા કરે તો તે નિર્વિઘ્ને કૈવલ્ય પર્યંતની ભૂમિકાએ પહોંચી જાય છે.

(પત્રાંક-૬૧૨)

વારંવાર બોધ સાંભળવાની ઈચ્છા રાખવા કરતાં સત્પુરુષના ચરણ

સમીપમાં રહેવાની ઈચ્છા અને ચિંતના વિશેષ રાખવી.

(ઉ. છા. ૬૮૭)

જગતને બતાવવા જે કંઈ કરતો નથી તેને જ સત્સંગ ફળીભૂત થાય છે. સત્સંગ ને સત્પુરુષ વિના ત્રણે કાળને વિષે કલ્યાણ થાય જ નહીં. (ઉ. છા. પાનું - ૬૯૬)

જીવને જ્ઞાની પુરુષ સમીપે તેમનાં અપૂર્વ વચનો સાંભળવાથી અપૂર્વ ઉલ્લાસ પરિણામ આવે છે, પણ પછી પ્રમાદી થતાં અપૂર્વ ઉલ્લાસ આવતો નથી.

જો પૂર્વના સંસ્કારથી તે વચનો અંતર્પરિણામ પામે તો દિનપ્રતિદિન ઉલ્લાસ-પરિણામ વધતાં જાય, અને યથાર્થ ભાન થાય. બહારથી વચન સાંભળીને અંતર્પરિણામ થાય નહીં, તો જેમ સઘડીથી વેગળા ગયા એટલે ટાઢ વાય, તેની પેઠે દોષ ઘટે નહીં. (ઉ. છા.)

સાચા પુરુષનો બોધ પ્રાપ્ત થવો તે અમૃત પ્રાપ્ત થવા બરોબર છે. (ઉ. છા.)

**સત્સંગની અફળતા ક્યારે થાય ?**

તે સત્સંગ પણ જીવને ઘણી વાર પ્રાપ્ત થયા છતાં ફળવાન થયો નથી એમ શ્રી વીતરાગે કહ્યું છે, કેમ કે તે સત્સંગને ઓળખી આ જીવે તેને પરમ હિતકારી જાણ્યો નથી, પરમ સ્નેહે ઉપાસ્યો નથી, અને પ્રાપ્ત પણ અપ્રાપ્ત ફળવાન થવા યોગ્ય સંજ્ઞાએ વિસર્જન કર્યો છે, એમ કહ્યું છે.

મિથ્યાગ્રહ, સ્વચ્છંદપણું, પ્રમાદ અને ઈન્દ્રિય-વિષયથી ઉપેક્ષા ન કરી હોય તો જ સત્સંગ ફળવાન થાય નહિ અથવા સત્સંગમાં એકનિષ્ઠા, અપૂર્વ ભક્તિ આણી ન હોય તો ફળવાન થાય નહીં. (પત્રાંક - ૬૦૯)

**સત્સંગની દુર્લભતા :**

કળિયુગમાં સત્સંગની પરમ હાનિ થઈ ગઈ છે. અંધકાર વ્યાપ્ત છે અને સત્સંગનું જે અપૂર્વપણું તેનું જીવને યથાર્થ ભાન નથી.

(પત્રાંક-૨૦૧)

ચિત્તનું સરળપણું, વૈરાગ્ય અને સત્ પ્રાપ્ત હોવાની જિજ્ઞાસા એ

પ્રાપ્ત થવાં પરમ દુર્લભ છે; અને તેની પ્રાપ્તિને વિષે પરમ કારણરૂપ એવો 'સત્સંગ' તે પ્રાપ્ત થવો એ તો પરમ પરમ દુર્લભ છે.

(પત્રાંક-૨૩૮)

શુભેચ્છાથી માંડીને ક્ષીણમોહ પર્યંત સત્શ્રુત અને સત્સમાગમ સેવવા યોગ્ય છે. સર્વકાળમાં એ સાધનનું જીવને દુર્લભપણું છે. (પત્રાંક-૮૨૪)

આત્મદશાને પામી નિર્દ્વંદ્વપણે યથાપ્રારબ્ધ વિચરે છે, એવા મહાત્માઓનો યોગ જીવને દુર્લભ છે. તેવો યોગ બન્યે જીવને તે પુરુષની ઓળખાણ પડતી નથી, અને તથારૂપ ઓળખાણ પડ્યા વિના તે મહાત્મા પ્રત્યે દઢાશ્રય થતો નથી. જ્યાં સુધી આશ્રય દઢ ન થાય ત્યાં સુધી ઉપદેશ પરિણામ પામતો નથી. ઉપદેશ પરિણામ્યા વિના સમ્યગ્દર્શનનો યોગ બનતો નથી. (પત્રાંક-૮૧૭)

**સત્સંગની અપ્રાપ્તિમાં શું કરવું ? વિરહમાં શું કરવું ?**

( અમારા સત્સંગની અપ્રાપ્તિમાં ) અમને વારંવાર સમીપમાં છીએ એમ સંભારી જેમાં આ સંસારનું ઉદાસીનપણું કહ્યું હોય તે હાલ વાંચો, વિચારો. આત્માપણે કેવળ આત્મા વર્તે એમ જે ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ છે, શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે. (પત્રાંક-૪૩૨)

જ્ઞાની પુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય, તે તે પ્રસંગમાં વારંવાર તે જ્ઞાની પુરુષની દશા, ચેષ્ટા અને વચનો નીરખવાં, સંભારવાં અને વિચારવાં યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૪૪૯)

સત્સમાગમના વિયોગમાં જીવે આત્મબળને વિશેષ જાગ્રત રાખી સત્શાસ્ત્ર અને શુભેચ્છા સંપન્ન પુરુષોના સમાગમમાં રહેવું યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૮૦૬)

સત્સમાગમના અભાવ પ્રસંગમાં તો વિશેષ કરી આરંભપરિગ્રહ પ્રત્યેથી વૃત્તિ સંક્ષેપવાનો અભ્યાસ રાખી, જેને વિષે ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ પરમાર્થ સાધનો ઉપદેશ્યાં છે, તેવા ગ્રંથો વાંચવાનો પરિચય કર્તવ્ય છે, અને અપ્રમત્તપણે પોતાના દોષ વારંવાર જોવા યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૬૮૩)

સત્સંગનું સેવન જે નિરંતરપણે ઈચ્છે છે, એવા મુમુક્ષુ જીવને

જ્યાં સુધી તે જોગનો વિરહ રહે ત્યાં સુધી દૃઢ ભાવે તે ભાવના ઈચ્છી પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં વિચારથી વર્તી, પોતાને વિષે લઘુપણું માન્ય કરી, પોતાના જોવામાં આવે તે દોષ પ્રત્યે નિવૃત્તિ ઈચ્છી, સરળપણે વર્ત્યા કરવું; અને જે કાર્યે કરી તે ભાવનાની ઉન્નતિ થાય એવી જ્ઞાનવાર્તા કે જ્ઞાનલેખ કે ગ્રંથનું કંઈ કંઈ વિચારવું, રાખવું, તે યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૩૭૧)

વિયોગ છે, તો તેમાં કલ્યાણનો પણ વિયોગ છે, એ વાર્તા સત્ય છે, તથાપિ જો જ્ઞાનીના વિયોગમાં પણ તેને જ વિષે ચિત્ત વર્તે છે, તો કલ્યાણ જ છે. ધીરજનો ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી. (પત્રાંક-૩૭૧)

અમારા સમાગમનો અંતરાય જાણી ચિત્તને પ્રમાદનો અવકાશ આપવો યોગ્ય નહીં, પરસ્પર મુમુક્ષુ ભાઈઓનો સમાગમ અવ્યવસ્થિત થવા દેવો યોગ્ય નહીં; નિવૃત્તિના ક્ષેત્રનો પ્રસંગ ન્યૂન થવા દેવો યોગ્ય નહીં; કામનાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ યોગ્ય નહીં; એમ વિચારી જેમ બને તેમ અપ્રમત્તતાને, પરસ્પરના સમાગમને, નિવૃત્તિના ક્ષેત્રને અને પ્રવૃત્તિના ઉદાસીનપણાને આરાધવાં. (પત્રાંક-૪૪૯)

સત્સંગનું એટલે સત્પુરુષનું ઓળખાણ થયે પણ તે યોગ નિરંતર રહેતો ન હોય તો સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયો છે એવો જે ઉપદેશ તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ તુલ્ય જાણી વિચારવો તથા આરાધવો કે જે આરાધનાથી જીવને અપૂર્વ એવું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. (પત્રાંક-૬૦૯)





### 3. મુમુક્ષુતા - પાત્રતા

મુમુક્ષુતાનાં લક્ષણો :

આત્માને વારંવાર સંસારનું સ્વરૂપ કારાગૃહ જેવું ક્ષણે ક્ષણે ભાસ્યા કરે એ મુમુક્ષુતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે. (પત્રાંક-૪૮૮)

મુમુક્ષુતા તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોહાસક્તિથી મૂંઝાઈ એક 'મોક્ષને' વિષે જ યત્ન કરવો, અને તીવ્ર મુમુક્ષુતા એ છે કે અનન્ય પ્રેમે મોક્ષના માર્ગમાં ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તવું.

સત્પુરુષમાં જ પરમેશ્વરબુદ્ધિ, એને જ્ઞાનીઓએ પરમ ધર્મ કહ્યો છે, અને એ બુદ્ધિ પરમ દૈન્યત્વ સૂચવે છે; જેથી સર્વ પ્રાણી વિષે પોતાનું દાસત્વ મનાય છે અને પરમ યોગ્યતાની પ્રાપ્તિ હોય છે. મુમુક્ષુતાને ત્રો મહાત્માને ઓળખી લે છે. (પત્રાંક-૨૫૪)

મંદ વિષય ને સરળતા, સહ આજ્ઞા સુવિચાર,  
કરુણા કોમળતાદિગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર.  
રોક્યા શબ્દાદિક વિષય, સંયમ સાધન રાગ;  
જગત ઈષ્ટ નહિ આત્મથી, મધ્ય પાત્ર મહાભાગ્ય.  
નહિ તૃણા જીવ્યા તણી, મરણ યોગ નહિ ક્ષોભ;  
મહાપાત્ર તે માર્ગના, પરમ યોગ જિત લોભ.

(પત્રાંક-૮૫૪)

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય;  
બાકી કુળગુરુ કલ્પના, આત્માર્થી નહિ જોય.  
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુપ્રાપ્તિનો, ગણો પરમ ઉપકાર;  
ત્રણો યોગ એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞાધાર.  
કષાયની ઉપશાંતતા માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;  
ભવે ખેદ, પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ.

(આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પાનું-૫૩૭)

જીવને મૂળપણે જોતાં જો મુમુક્ષુતા આવી હોય તો નિત્ય પ્રત્યે તેનું સંસારબળ ઘટ્યા કરે. સંસારમાં ધનાદિ સંપત્તિ ઘટે કે નહીં તે અનિયત છે, પણ સંસાર પ્રત્યે જે જીવની ભાવના તે મોળી પડ્યા

કરે; અનુક્રમે નાશ પામવા યોગ્ય થાય. (પત્રાંક-૪૯૫)

**પાત્રતા કેમ પમાય ?**

બીજી બધી પ્રવૃત્તિ કરતા જીવને યોગ્યપણું પ્રાપ્ત થાય તેવી વિચારણા કરવી યોગ્ય છે, અને તેનું મુખ્ય સાધન સર્વ પ્રકારના કામભોગથી વૈરાગ્ય સમેત સત્સંગ છે. (પત્રાંક-૧૯૮)

માત્ર જ્ઞાનીને ઈચ્છે છે ઓળખે છે, અને ભજે છે તે તેવો થાય છે, અને તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ જાણવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૩૩૫)

નિરંતર મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને ઉપેક્ષા ભાવના રાખશો, એ ભાવનાઓ કલ્યાણમય અને પાત્રતા આપનારી છે. (પત્રાંક-૫૭)

સમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અને અનુકંપા ઈત્યાદિક સદ્ગુણોથી યોગ્યતા મેળવવી, અને કોઈ વેળા મહાત્માના યોગે તો ધર્મ મળી રહેશે. (પત્રાંક-૩૮૦)

મહત્ ભાગ્યના ઉદય વડે અથવા પૂર્વના અભ્યસ્ત યોગ વડે જીવને સાચી મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થાય છે, જે અતિ દુર્લભ છે. તે સાચી મુમુક્ષુતા ઘણું કરીને મહત્ પુરુષના ચરણકમળની ઉપાસનાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

વર્તમાનકાળમાં તેવા મહત્પુરુષનો યોગ અતિ દુર્લભ છે. કેમ કે ઉત્તમકાળમાં પણ તે યોગનું દુર્લભપણું હોય છે; એમ છતાં પણ સાચી મુમુક્ષુતા જેને ઉત્પન્ન થઈ હોય, રાત્રિદિવસ આત્મકલ્યાણ થવાનું તથા રૂપ ચિંતન રહ્યા કરતું હોય, તેવા પુરુષને તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો સુલભ છે. (પત્રાંક-૮૮૭)

**મહાવીરના બોધને પાત્ર કોણ ?**

- (૧) સત્પુરુષના ચરણનો ઈચ્છુક.
- (૨) સદૈવ સૂક્ષ્મબોધનો અભિલાષી.
- (૩) ગુણ પર પ્રશસ્ત ભાવ રાખનાર.
- (૪) બ્રહ્મવ્રતમાં પ્રીતિમાન.
- (૫) જ્યારે સ્વદોષ દેખે ત્યારે તેને છેદવાનો ઉપયોગ રાખનાર.
- (૬) ઉપયોગથી એક પણ પણ ભરનાર.
- (૭) એકાંતવાસને વખાણનાર.

(૮) તીર્થાદિ પ્રવાસનો ઉછરંગી.

(૯) આહારવિહાર અને નિહારનો નિયમી.

(૧૦) પોતાની ગુરુતા દબાવનાર.

એવો કોઈ પણ પુરુષ તે મહાવીરના બોધને પાત્ર છે. સમ્યક્ દશાને પાત્ર છે. પહેલાં જેવું એકે નથી. (પત્રાંક-૧૦૫)

વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા અને જિતેન્દ્રિયપણું - આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય, તે તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે.

(પત્રાંક-૪૦)

જે મુમુક્ષુ જીવ ગૃહસ્થ વ્યવહારમાં વર્તતા હોય, તેણે તો અખંડ નીતિનું મૂળ પ્રથમ આત્મામાં સ્થાપવું જોઈએ. નહીં તો ઉપદેશાદિનું નિષ્ફળપણું થાય છે. દ્રવ્યાદિ ઉત્પન્ન કરવા, આદિમાં સાંગોપાંગ ન્યાયસંપન્ન રહેવું તેનું નામ નીતિ છે. એ નીતિ મૂકતાં પ્રાણ જાય તેવી દશા આવ્યે ત્યાગ - વૈરાગ્ય ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે.

જે જીવ સત્પુરુષનો નિશ્ચય થયો છે એમ માને છે તેને વિષે ઉપર કહી તે નીતિનું જો બળવાનપણું ન હોય અને કલ્યાણની યાચના કરે તથા વાર્તા કરે, તો એ નિશ્ચય માત્ર સત્પુરુષને વંચવા બરાબર છે.

કઠણ વાત છે માટે ન બને, એ કલ્પના મુમુક્ષુને અહિતકારી છે અને તે છોડી દેવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૪૮૬)

માંડ માંડ આજીવિકા ચાલતી હોય તોપણ મુમુક્ષુને તે ઘણું છે, કેમ કે વિશેષનો કંઈ અવશ્ય ઉપયોગ (કારણ) નથી, એમ જ્યાં સુધી નિશ્ચયમાં ન આણવામાં આવે ત્યાં સુધી તૃષ્ણા નાના પ્રકારે આવરણ કર્યા કરે. (પત્રાંક-૭૦૬)

વીતરાગ પુરુષના સમાગમ વિના, ઉપાસના વિના આ જીવને મુમુક્ષુતા કેમ ઉત્પન્ન થાય ? સમ્યક્ જ્ઞાન ક્યાંથી થાય ? સમ્યગ્દર્શન ક્યાંથી થાય ? સમ્યક્ ચારિત્ર ક્યાંથી થાય ? કેમ કે એ ત્રણે વસ્તુ અન્ય સ્થાનકે હોતી નથી. (હાથનોંધ ૨ (૫), પાનું-૮૧૮)

**પાત્ર જીવોનું વીર્ય :**

ઉલ્લાસિત વીર્યવાન, પરમ તત્ત્વ ઉપાસવાનો મુખ્ય અધિકારી છે.

(પત્રાંક-૮૭૯)

શિષ્ય કેવો હોય કે માથું કાપીને આપે તેવો હોય ત્યારે જ્ઞાની સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરાવે. (ઉ. છા. ૯, પાનું-૭૧૧)

તરવાના કામી કોને કહેવાય ? જે પદાર્થને જ્ઞાની જેર કહે તેને જેર જાણી મૂકે, અને જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધે તેને તરવાના કામી કહેવાય.

(ઉ. છા. ૧૦, પાનું ૭૦૨)

જે દૃઢ નિશ્ચય કરે કે ગમે તે તેમ કરું, જેર પીઉં, પર્વત ઉપરથી પડું, કૂવામાં પડું પણ કલ્યાણ થાય તે જ કરું, એનું પણ સાચું તે જ તરવાનો કામી કહેવાય.

(ઉ. છા. ૧૪, પાનું ૭૩૪)

### પાત્રતાનાં વિધનો :

અસાર અને કલેશરૂપ આરંભ પરિગ્રહના કાર્યમાં વસતાં જો આ જીવ કંઈ પણ નિર્ભય કે અજાગ્રત રહે તો ઘણાં વર્ષનો ઉપાસેલો વૈરાગ્ય પણ નિષ્ફળ જાય એવી દશા થઈ આવે છે, એવો નિત્ય પ્રત્યે નિશ્ચય સંભારીને નિરૂપાય પ્રસંગમાં કંપતા ચિત્તે ન જ છૂટકે પ્રવર્તવું ઘટે છે, એ વાતનું મુમુક્ષુ જીવે કાર્યે કાર્યે, ક્ષણે ક્ષણે અને પ્રસંગે પ્રસંગે લક્ષ રાખ્યા વિના મુમુક્ષુતા રહેવી દુર્લભ છે; અને એવી દશા વેદ્યા વિના મુમુક્ષુપણું સંભવે નહીં.

(પત્રાંક-૫૬૧)

### મુમુક્ષુને શિક્ષા :

આત્માર્થાંએ બોધ ક્યારે પરિણામી શકે છે એ ભાવ સ્થિર ચિત્તે વિચારવા યોગ્ય છે, જે મૂળભૂત છે, અમુક અસદ્ વૃત્તિઓનો પ્રથમ અવશ્ય કરી નિરોધ કરવા યોગ્ય છે. જે નિરોધના હેતુને દૃઢતાથી અનુસરવું જોઈએ, તેમાં પ્રમાદ યોગ્ય નથી.

(પત્રાંક-૮૬૩)

લૌકિક કારણોમાં અધિક હર્ષ-વિષાદ મુમુક્ષુ જીવ કરે નહીં.

(પત્રાંક-૭૨૧)

સત્પુરુષ કરતાં મુમુક્ષુનો ત્યાગ, વૈરાગ્ય વધી જવો જોઈએ, મુમુક્ષુએ જાગ્રત જાગ્રત થઈ વૈરાગ્ય વધારવો જોઈએ. (ઉ. છા. ૯, પાનું-૭૧૧)

આરંભ-પરિગ્રહને વારંવારના પ્રસંગે વિચારી વિચારી પોતાના થતા અટકાવવા; ત્યારે મુમુક્ષુતા નિર્મળ હોય છે.

(પત્રાંક-૩૩૨)

ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને ભક્તિ મુમુક્ષુ જીવે સ્વભાવરૂપ કરી મૂક્યા વિના આત્મદશા કેમ આવે ?

(પત્રાંક-૬૪૩, પાનું-૪૮૫)

હે મુમુક્ષુ ! વીતરાગપદ વારંવાર વિચાર કરવા યોગ્ય છે, ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે, ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. (હાથનોંધ ૨(૫), પાનું-૮૧૮)



## ૪. વૈરાગ્ય

ગૃહકુટુંબાદિ ભાવને વિષે અનાસક્ત બુદ્ધિ થવી તે વૈરાગ્ય છે. જ્યાં વૈરાગ્ય અને ઉપશમ બળવાન છે, ત્યાં વિવેક બળવાનપણે હોય છે. (પત્રાંક-૫૦૬)

ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને ભક્તિ મુમુક્ષુ જીવે સ્વભાવરૂપ કરી મૂક્યા વિના આત્મદશા કેમ આવે ? (પત્રાંક)

વૈરાગ્ય એ જ અનંત સુખમાં લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોમિયો છે. (મોક્ષમાળા ૫૪-૫૨)

સત્પુરુષ કરતાં મુમુક્ષુનો ત્યાગ-વૈરાગ્ય વધી જવો જોઈએ. મુમુક્ષુએ જાગ્રત-જાગ્રત થઈ વૈરાગ્ય વધારવો જોઈએ. (ઉ. છાયા ૮, પાનું-૭૧૧)

**વૈરાગ્યપ્રેરક વચનામૃતો :**

આ સંસારને શું કરવો ? અનંત વાર થયેલી માને આજે સ્ત્રીરૂપે ભોગવીએ છીએ. (પત્રાંક-૨૧)

એકમાત્ર સુંદર ચહેરો અને સુંદર વર્ણ (જડ પદાર્થનો) તે આત્માને કેટલું બંધન કરી સંપત્તિહીન કરે છે તે આત્મા કોઈ પણ પ્રકારે વિસારીશ નહીં. (પત્રાંક-૭૮)

કોઈને વિષે પુત્રપણું ભાવી આ જીવે માહું કર્યામાં મણા રાખી નથી, અને કોઈને વિષે પિતાપણું માનીને પણ તેમજ કર્યું છે. અને કોઈ જીવ હજુ સુધી તો પિતા-પુત્ર થઈ શક્યા દીઠા નથી. અનુત્પન્ન એવો આ જીવ તેને પુત્રપણે ગણવો, કે ગણવાનું ચિત્ત રહેવું. એ સૌ જીવની મૂઢતા છે, અને તે મૂઢતા કોઈ પણ પ્રકારે સત્સંગની ઈચ્છાવાળા જીવને ઘટતી નથી. (પત્રાંક-૫૧૦)

કોઈ પણ જીવને અવિનાશી દેહની પ્રાપ્તિ થઈ એમ દીઠું નથી, જાણ્યું નથી તથા સંભવતું નથી; અને મૃત્યુનું આવવું અવશ્ય છે, એવો પ્રત્યક્ષ નિઃસંશય અનુભવ છે, તેમ છતાં પણ આ જીવ તે વાત ફરી ફરી ભૂલી જાય છે તે મોટું આશ્ચર્ય છે. (પત્રાંક-૫૬૮)

જગતના સર્વ પદાર્થ કરતાં જે પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રીતિ છે એવો

દેહ તે પણ દુઃખનો હેતુ છે, તો બીજા પદાર્થમાં સુખના હેતુની શું કલ્પના કરવી ? (પત્રાંક-૫૯૨)

સર્વ કરતાં જેમાં અધિક સ્નેહ રહ્યા કરે છે એવી આ કાયા તે રોગ, જરાદિથી સ્વાત્માને જ દુઃખરૂપ થઈ પડે છે, તો પછી તેથી દૂર એવાં ધનાદિથી જીવને તથારૂપ (યથાયોગ્ય) સુખવૃત્તિ થાય એમ માનતા વિચારવાનની બુદ્ધિ જરૂર ક્ષોભ પામવી જોઈએ, અને કોઈ બીજા વિચારમાં જવી જોઈએ; એવો જ્ઞાની પુરુષોએ નિર્ણય કર્યો છે, તે યથાતથ્ય છે. (પત્રાંક-૫૯૪)

શરીર કોનું છે ? મોહનું છે. માટે અસંગ ભાવના રાખવી યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૭૦૦)

જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યપણું ચિંતામણિરત્ન તુલ્ય કહ્યું છે, તે વિચારો તો પ્રત્યક્ષ જણાય તેવું છે, વિશેષ વિચારતા તો તે મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ ચિંતામણિરત્ન તુલ્ય પરમ માહાત્મ્યવાન અને મૂલ્યવાન દેખાય છે અને જો દેહાર્થમાં જ તે મનુષ્યપણું વ્યતીત થયું તો એક ફૂટી બદામની કિંમતનું નથી એમ નિઃસંદેહ દેખાય છે. (પત્રાંક-૭૨૫)

પૂર્ણ જ્ઞાની પણ જે અશાતાનું વર્ણન કરી શકવા યોગ્ય વચનયોગ ધરાવતા નથી, તેવી અનંત અનંત અશાતા આ જીવે ભોગવી છે, અને જો હજુ તેનાં કારણનો નાશ કરવામાં ન આવે તો ભોગવવી પડે એ સુનિશ્ચિત છે. (પત્રાંક-૯૧૩)

છ ખંડના ભોક્તા રાજ મૂકી ચાલી ગયા, અને હું આવા અલ્પ વ્યવહારમાં મોટાઈ અને અહંકાર કરી બેઠો છું એમ કેમ વિચારતો નથી ? (ઉ. છા. ૧૨, પાનું-૭૨૭)

સર્વ પ્રકારના ભયને રહેવાના સ્થાનકરૂપ આ સંસારને વિષે માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અભય છે. એ નિશ્ચયમાં ત્રણે કાળને વિષે શંકા થવા યોગ્ય નથી. (પત્રાંક-૬૬૪)

તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે. તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ ભાવજળથી હોવો જોઈએ. અહંતના કહેલા તત્ત્વરૂપ સાબુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળથી ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થર પર રાખીને આત્મવચ્ચને ધોનાર નિર્ગ્રંથ ગુરુ છે. આમાં જો

વૈરાગ્યજળ ન હોય તો બધાં સાહિત્યો કંઈ કરી શકતાં નથી, માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ કહી શકાય. યદિ અહંતપ્રણીત તત્ત્વ વૈરાગ્ય જ બોધે છે, તો તે જ ધર્મનું સ્વરૂપ એમ ગણવું.

(મોક્ષમાળા પાઠ-૫૭)

રક્તપિત્ત જેવા સદૈવ લોહીપરુથી ગદગદતા, મહારોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે, પળમાં વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે, જેના પ્રત્યેક રોમે પોણા બબ્બે રોગનો નિવાસ છે, તેવા સાડા ત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી રોગનો તે ભંડાર છે એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે. અન્ન વગેરેની ન્યૂનાધિકતાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દે છે; મળ, મૂત્ર, નરક, હાડ, માંસ, પરુ અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણ ટક્યું છે, ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે; તે કાયાનો મોહ ખરે ! વિભ્રમ જ છે.

(મોક્ષમાળા પાઠ-૭૧)

આ લોક ત્રિવિધ તાપથી આકુળવ્યાકુળ છે. ઝાંઝવાનાં પાણીને લેવા દોડી તૃષા છિપાવવા ઈચ્છે છે, એવો દીન છે. અજ્ઞાનને લીધે સ્વરૂપનું વિસ્મરણ થઈ જવાથી ભયંકર પરિભ્રમણ તેને પ્રાપ્ત થયું છે. સમયે સમયે અતુલ ખેદ, જ્વરાદિક રોગ, મરણાદિક ભય, વિયોગાદિ દુઃખને તે અનુભવે છે, સંસાર કેવળ અશાતામય છે. (પત્રાંક-૨૧૩)

યથાર્થ જોઈએ તો શરીર એ જ વેદનાની મૂર્તિ છે. સમયે સમયે જીવ તે દ્વારાએ વેદના જ વેદે છે. ક્વચિત્ શાતા અને પ્રાયે અશાતા જ વેદે છે. માનસિક અશાતાનું મુખ્યપણું છતાં તે સૂક્ષ્મ સમ્યક્દષ્ટિવાનને જણાય છે. શારીરિક અશાતાનું મુખ્યપણું સ્થૂળ દષ્ટિવાનને પણ જણાય છે. જે વેદના પૂર્વે સુદૃઢ બંધથી જીવે બંધન કરી છે, તે વેદના ઉદય સંપ્રાપ્ત થતાં ઈન્દ્ર, ચંદ્ર, નાગેન્દ્ર કે જિનેન્દ્ર પણ રોકવાને સમર્થ નથી. તેનો ઉદય જીવે વેદવો જ જોઈએ. અજ્ઞાનદષ્ટિ જીવો ખેદથી વેદે તો પણ કંઈ તે વેદના ઘટતી નથી કે જતી રહેતી નથી. સત્યદષ્ટિવાન જીવો શાંત ભાવે વેદે તો તેથી તે વેદના વધી જતી નથી. પણ નવીન બંધનો હેતુ થતી નથી. પૂર્વેની બળવાન નિર્જરા થાય છે. આત્માર્થીને એ જ કર્તવ્ય છે.

(પત્રાંક-૯૨૭)



## ૫. મિથ્યાત્વ

કલ્યાણને અકલ્યાણ અને અકલ્યાણને કલ્યાણ સમજે તે મિથ્યાત્વ.

(ઉ. છા. પાનું-૬૮૮)

મિથ્યાત્વ એટલે યથાર્થ ન સમજાય તે.

(વ્યા. સાર ૧૧, પાનું-૭૭૨)

મમત્વ હોય ત્યાં જ મિથ્યાત્વ. (ઉ. છા. પાનું-૭૧૧)

“હું કર્તા”, “હું કરું છું”, “હું કેવું કરું છું ?” આદિ જે વિભાવ છે, તે જ મિથ્યાત્વ. (ઉ. છા. પાનું-૭૨૮)

મિથ્યાત્વ તે અંતઃગ્રંથિ છે, પરિગ્રહ તે બાહ્યગ્રંથિ છે. મૂળમાં અભ્યંતરગ્રંથિ ન છેદાય ત્યાં સુધી ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાય નહીં.

(ઉ. છા. પાનું-૭૨૬)

મિથ્યાત્વ મુખ્ય મોહ છે, અવિરતિ ગૌણ મોહ છે.

(આ. અ. પાનું-૮૨૦)

સૌથી મોટો રોગ મિથ્યાત્વ છે, મિથ્યાત્વ રખવાળ છે, આખું જગત તેની સેવાચકરી કરે છે ! (ઉ. છા. ૪, પાનું-૬૯૪)

મિથ્યાત્વના બે ભેદ છે : (૧) વ્યક્ત, (૨) અવ્યક્ત. તેના ત્રણ ભેદો પણ કર્યા છે : (૧) ઉત્કૃષ્ટ, (૨) મધ્યમ, (૩) જઘન્ય. મિથ્યાત્વ હોય ત્યાં સુધી આ જીવ પહેલા ગુણસ્થાનકમાંથી બહાર નીકળતો નથી. ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વ હોય ત્યાં સુધી તે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ન ગણાય.

મિથ્યાત્વ વડે કરી મિથ્યાત્વ મોળું પડે છે, અને તે કારણથી તે જરા આગળ ચાલ્યો કે તુરત તે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકમાં આવે છે. ગુણસ્થાનક એ આત્માના ગુણને લઈને છે.

મિથ્યાત્વમાંથી સાવ ખસ્યો ન હોય પણ થોડો ખસ્યો હોય તો પણ તેથી મિથ્યાત્વ મોળું પડે છે. આ મિથ્યાત્વ પણ મિથ્યાત્વે કરીને મોળું પડે છે. મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે પણ મિથ્યાત્વનો અંશ કષાય હોય તે અંશથી પણ મિથ્યાત્વમાંથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક કહેવામાં આવે છે.

(વ્યા. સા. ૧. ૧૮૩ - ૮૬)



બાહ્યવ્રત વધારે લેવાથી મિથ્યાત્વ ગાળીશું તેમ જીવ ધારે પણ તેમ બને નહીં, કેમ કે જેમ એક પાડો જે હજારો કડબના પૂળા ખાઈ ગયો છે તે એક તણખલાથી બીએ નહીં, તેમ મિથ્યારૂપી પાડો જે પૂળારૂપી અનંતાનુબંધી કષાયે અનંતા ચારિત્ર ખાઈ ગયો તે તણખલારૂપી બાહ્યવ્રતથી કેમ ડરે ? પણ જેમ એક પાડાને એક બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આધીન થઈ જાય, તેમ મિથ્યાત્વરૂપી પાડાને આત્માના બળરૂપી બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આધીન થાય, અર્થાત્ આત્માનું બળ વધે ત્યારે મિથ્યાત્વ ઘટે. (ઉ. છા. ૫, પાનું-૬૯૭)

મિથ્યાદષ્ટિ સમકિતી પ્રમાણે જપ-તપાદિ કરે છે, એમ છતાં મિથ્યાદષ્ટિના જપ-તપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થતાં નથી સંસારના હેતુભૂત થાય છે. (ઉ. છા. પાનું-૬૯૭)

મિથ્યાત્વ ગયું હોય તો ચાર ગતિ ટળે, સમકિત ન આવ્યું હોય અને બ્રહ્મચર્ય પાળે તો દેવલોક મળે. (ઉ. છા. પાનું-૭૨૮)

જેટલો રોગ હોય તેટલી દવા કરવી પડે છે. મિથ્યાત્વરૂપી મોટો રોગ છે તેથી સમજવા માટે ઘણો કાળ જવો જોઈએ.

(ઉ. છા. પાનું-૬૯૫)



## ૬. સમ્યક્ દર્શન - સમ્યક્ જ્ઞાન - આત્મદર્શન

સામાન્ય નિર્દેશ :

પવિત્ર પુરુષોની કૃપાદષ્ટિ તે જ સમ્યક્ દર્શન. (પત્રાંક-૨૧)

તથારૂપ પ્રતીતિપણે પરિણમે તે સમ્યક્ત્વ. (પત્રાંક-૭૧૦)

“આત્મા આ છે” એવો નિશ્ચયભાવ તે સમ્યક્ત્વ.

(૩. છા. પાનું-૭૦૯)

સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં ભાસ્યમાન તત્ત્વોની સમ્યક્ પ્રતીતિ થવી તે “સમ્યક્ દર્શન” છે.

તે તત્ત્વોનો બોધ થવો તે “સમ્યક્ જ્ઞાન” છે. (પત્રાંક-૭૬૨)

રાગાદિથી વિરક્ત થવું તે સમ્યક્ જ્ઞાન.

પદાર્થનો યથાર્થ બોધ પ્રાપ્ત થાય તેને સમ્યક્ જ્ઞાન ગણવામાં આવ્યું છે. (પત્રાંક-૩૦૫)

જેને સૈદ્ધાંતિક અથવા યથાર્થ જ્ઞાન અમે માન્યું છે તે અતિ અતિ સૂક્ષ્મ છે પણ તે થાય તેવું જ્ઞાન છે. (પત્રાંક-૩૩૩)

રાગાદિની નિવૃત્તિ એક આત્મજ્ઞાન સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે ભૂતકાળમાં થઈ નથી, વર્તમાનકાળમાં થતી નથી, ભવિષ્યકાળમાં થશે નહિ. એમ સર્વજ્ઞાની પુરુષોને ભાસ્યું છે. (પત્રાંક-૩૭૫)

કોઈ પણ તથારૂપ જોગ પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અંતર્ભેદ જાગ્રતિ થાય તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી. (પત્રાંક-૫૬૯)

વળી, આગમમાં પણ એમ કહે છે કે ચોથા ગુણસ્થાનકથી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી આત્મપ્રતીતિ સમાન છે, જ્ઞાનનો તારતમ્ય ભેદ છે.

અનંતકાળથી જે જ્ઞાન ભવહેતુ થતું હતું તે જ્ઞાનને એક સમયમાં જાત્યંતર કરી જેણે ભવનિવૃત્તિરૂપ કર્યું તે કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર. (પત્રાંક-૮૩૯)

પ્રશ્ન : આત્મા છે ?

ઉત્તર : હા, આત્મા છે.

પ્રશ્ન : અનુભવથી કહો છો કે આત્મા છે ?

ઉત્તર : હા, અનુભવથી કહીએ છીએ કે આત્મા છે. સાકરના સ્વાદનું વર્ણન ન થઈ શકે, તે તો અનુભવગોચર છે, તેમજ આત્માનું વર્ણન ન થઈ શકે, તે પણ અનુભવગોચર છે, પણ છે તે છે જ.

(ઉ. નો. ૩૮, પાનું-૬૮૦)

આ “બોધબીજ ગુણસ્થાનક” - ચોથા ગુણસ્થાનથી તેરમા ગુણસ્થાન સુધી - આત્મઅનુભવ એકસરખો હોય છે, પણ જ્ઞાનાવરણ કર્મની નિરાવરણતાનુસાર જ્ઞાનની વિશુદ્ધતા ઓછી અદકી હોય છે, તેના પ્રમાણમાં અનુભવનું પ્રકાશનું કહી શકે છે. (વ્યા. સા. પાનું-૭૩૬)

સ્વ પરને જુદાં પાડનાર જ્ઞાન તે જ્ઞાન. આ જ્ઞાનને પ્રયોજનભૂત કહેવામાં આવ્યું છે. (વ્યા. સા. પાનું-૭૫૧)

આજ સુધી અસ્તિત્વ ભાસ્યું નથી. અસ્તિત્વનો ભાસ થવાથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. અસ્તિત્વ એ સમ્યક્ત્વનું અંગ છે. અસ્તિત્વ જો એક વખત પણ ભાસે તો તે દૃષ્ટિની માફક નજરાય છે, અને નજરાયાથી આત્મા ત્યાંથી ખસી શકતો નથી. જો આગળ વધે તોપણ પગ પાછા પડે છે, અર્થાત્ પ્રકૃતિ જોર આપતી નથી. એક વખત સમ્યક્ત્વ આવ્યા પછી તે પડે તો પાછો ઠેકાણો આવે છે, એમ થવાનું મૂળ કારણ અસ્તિત્વ ભાસ્યું છે. (ભાસન શબ્દમાં જાણવા અને દેખવા બન્નેનો સમાવેશ થાય છે.) (વ્યા. સાર. પાનું-૭૬૦)

**સમ્યગ્દશાનાં પાંચ લક્ષણ :**

શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અનુકંપા. (પત્રાંક-૧૩૫)

સમ્યગ્દર્શનનું મુખ્ય લક્ષણ વીતરાગતા જાણીએ છીએ અને તેવો અનુભવ છે. (પત્રાંક-૩૨૪)

**સાધન :**

જ્યાં સુધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની ઈચ્છાએ, એટલે આજ્ઞાએ નહિ વર્તાય ત્યાં સુધી અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવી સંભવતી નથી.

જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું આરાધન તે કરી શકે કે જે એક નિષ્ઠાએ તન-મન-ધનની આસક્તિનો ત્યાગ કરી તેની ભક્તિમાં જોડાય.

શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓ પરોક્ષ છે અને તે અધિકારી થવા માટે

કહી છે, મોક્ષ થવા માટે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઈએ.

(પત્રાંક-૨૦૦)

સંસાર પ્રત્યે બહુ ઉદાસીનતા, દેહની મૂર્છાનું અલ્પત્વ, ભોગમાં અનાસક્તિ તથા માનાદિનું પાતળાપણું, એ આદિ ગુણો વિના તો આત્મજ્ઞાન પરિણામ પામતું નથી અને આત્મજ્ઞાન પામે તો તે ગુણો અત્યંત દૃઢ થાય છે, કેમ કે આત્મજ્ઞાનરૂપ મૂળ તેને પ્રાપ્ત થયું છે.

( )

બાહ્ય ઈન્દ્રિયો વશ કરી હોય તો, સત્પુરુષના આશ્રયથી અંતરલક્ષ થઈ શકે. આ કારણથી બાહ્ય ઈન્દ્રિયો વશ કરવી શ્રેષ્ઠ છે. બાહ્ય ઈન્દ્રિયો વશ હોય, અને સત્પુરુષોનો આશ્રય ન હોય, તો લૌકિક ભાવમાં જવાનો સંભવ રહે.

(ઉ. છા. ૬, પાનું-૭૦૧)

શુદ્ધાત્મસ્થિતિમાં પારમાર્થિકશ્રુત અને ઈન્દ્રિયજય બે મુખ્ય અવલંબન છે, સુદૃઢપણે ઉપાસતાં તે સિદ્ધ થાય છે.

નિષ્કામ બુદ્ધિ અને ભક્તિ જોઈએ, અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય તો જ્ઞાન એની મેળે થાય. જ્ઞાની ઓળખાય તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.

આજ્ઞાભક્તિ થઈ નથી ત્યાં સુધી આજ્ઞા થાય ત્યારે માયા ભૂલવે છે.

(ઉ. છા. ૭, પાનું-૭૦૬)

બીજી બધા પ્રકારની કલ્પના મૂકી પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની આજ્ઞાએ વચન સાંભળવાં, તેની સાચી શ્રદ્ધા કરવી, તે આત્મામાં પરિણમાવવાં તો સમકિત થાય.

સત્પુરુષના વચન પ્રમાણે તેની આજ્ઞાએ વર્તે તેને સમકિત અંશે થયું.

(ઉ. છા, ૧૧, પાનું-૭૨૧)

જગતના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઈને જીવ પદાર્થનો બોધ પામ્યો છે, જ્ઞાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઈને પામ્યો નથી, જે જીવ જ્ઞાનીના અભિપ્રાયથી બોધ પામ્યો છે, તે જીવને સમ્યક્દર્શન થાય છે. (પત્રાંક-૩૫૮)

જિનનો સિદ્ધાંત છે કે જડ કોઈ કાળે જીવ ન થાય, અને જીવ કોઈ કાળે જડ ન થાય; તેમ સત્ કોઈ કાળે 'સત્' સિવાયના બીજા કોઈ સાધનથી ઉત્પન્ન હોઈ શકે નહીં. આવી દેખીતી સમજાય એવી વાતમાં મૂંઝાઈ જીવ પોતાની કલ્પનાએ 'સત્' કરવાનું કહે છે. પ્રરૂપે

છે, બોધે છે, એ આશ્ચર્ય છે. (પત્રાંક-૨૭૪)

દીર્ઘકાળ સુધી યથાર્થ બોધનો પરિચય થવાથી બોધબીજની પ્રાપ્તિ હોય છે, અને એ બોધબીજ તે પ્રાયે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ હોય છે. યથાર્થ બોધ એટલે શું તેનો વિચાર કરી, અનેક વાર વિચાર કરી, પોતાની કલ્પના નિવૃત્ત કરવાનું જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યું છે. (પત્રાંક-૩૩૦)

આ આત્મભાવ છે, અને આ અન્ય ભાવ છે, એવું બોધીબીજ આત્માને વિષે, પરિણમિત થવાથી અન્યભાવને વિષે સહેજે ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ઉદાસીનતા અનુક્રમે તે અન્ય ભાવથી સર્વથા મુક્તપણું કરે છે. (પત્રાંક-૫૨૫)

શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામ્યા છે એવા જ્ઞાની પુરુષોએ નીચે કહ્યાં છે તે છ પદને સમ્યગ્દર્શનના નિવાસનાં સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનક કહ્યાં છે. 'આત્મા છે', 'આત્મા નિત્ય છે', 'આત્મા કર્તા છે', 'આત્મા ભોક્તા છે', 'મોક્ષપદ છે' અને તે 'મોક્ષનો ઉપાય છે.'

સમીપ મુક્તિગામી જીવને સહજ વિચારતાં તે સપ્રમાણ થવા યોગ્ય છે, પરમ નિશ્ચયરૂપ જણાવા યોગ્ય છે. તે છ પદનો વિવેક જીવને સ્વરૂપ સમજવા અર્થે કહ્યો છે. (પત્રાંક-૪૯૩)

જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં વિચાર મુખ્ય સાધન છે; અને તે વિચારને વૈરાગ્ય (ભોગ પ્રત્યે અનાસક્તિ) તથા ઉપશમ - (કષાયાદિનું ઘણું જ મંદપણું; તે પ્રત્યે ખેદ) બે મુખ્ય આધાર છે, એમ જાણી નિરંતર લક્ષ રાખી તેવી પરિણતિ કરવી ઘટે.

સત્પુરુષના વચનના યથાર્થ ગ્રહણ વિના વિચાર ઘણું કરીને ઉદ્ભવ થતો નથી. અને સત્પુરુષના વચનનું યથાર્થ ગ્રહણ, સત્પુરુષની પ્રતીતિ એ કલ્યાણ થવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ નિમિત્ત હોવાથી તેમની 'અનન્ય આશ્રયભક્તિ' પરિણામ પામ્યેથી થાય છે. ઘણું કરીને એકબીજાં કારણોને અન્યોન્યાશ્રય જેવું છે. ક્યાંય કોઈકનું મુખ્યપણું છે, તથાપિ એમ તો અનુભવમાં આવે છે કે ખરેખરો મુમુક્ષુ હોય તેને સત્પુરુષની 'આશ્રયભક્તિ' અહંભાવાદિ છેદવાને માટે અને અલ્પકાળમાં વિચારદશા પરિણામ પામવાને માટે ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ થાય છે.

ઘણું કરીને સત્પુરુષને વચને આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર પણ આત્મજ્ઞાનનો

હેતુ થાય છે. કેમ કે પરમાર્થ આત્મ શાસ્ત્રમાં વર્તતો નથી, સત્પુરુષમાં વર્તે છે. (પત્રાંક-૭૦૬)

ધર્મ એ વસ્તુ બહુ ગુપ્ત રહી છે. બાહ્ય સંશોધનથી મળવાની નથી. અપૂર્વ અંતરસંશોધનથી તે પ્રાપ્ત થાય છે, તે અંતરસંશોધન કોઈ મહાભાગ્ય, સદ્ગુરુ અનુગ્રહે પામે છે. (પત્રાંક-૪૭)

હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી અને દેહ સ્ત્રીપુત્રાદિ કોઈ મારાં નથી. શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ અવિનાશી એવો હું આત્મા છું, એમ આત્મભાવના કરતાં રાગદ્વેષ ક્ષય થાય. (પત્રાંક-૬૯૨)

જ્ઞાનીનાં વાક્યોના શ્રવણથી ઉલ્લાસિત થતો એવો જીવ, ચેતન જડને ભિન્ન સ્વરૂપે યથાર્થપણે પ્રતીત કરે છે, અનુભવે છે, અનુક્રમે સ્વરૂપસ્થ થાય છે.

તત્ત્વપ્રતીતિ વડે શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રત્યે વૃત્તિનો પ્રવાહ વળે છે.

(પત્રાંક-૯૦૧)

દેહ અને આત્માનો ભેદ પાડવો તે 'ભેદજ્ઞાન'; જ્ઞાનીનો તે જાપ છે. તે જાપથી દેહ અને આત્મા જુદા પાડી શકે છે, તે 'ભેદવિજ્ઞાન' થવા માટે મહાત્માઓએ સકળ શાસ્ત્રો રચ્યાં છે, જેમ તેજાબથી સોનું તથા કથીર જુદાં પડે છે, તેમ જ્ઞાનીના ભેદ-વિજ્ઞાનના જાપરૂપ તેજાબથી સ્વાભાવિક આત્મદ્રવ્ય અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળું હોઈને પ્રયોગી દ્રવ્યથી જુદું પડી સ્વધર્મમાં આવે છે. (વ્યા. સા. ૧૧, પાનું-૭૭૩)

નિર્વિકલ્પપણે અંતર્મુખ વૃત્તિ કરી આત્મધ્યાન કરવું. માત્ર અનાબાધ અનુભવ સ્વરૂપમાં લીનતા થવા દેવી, બીજી ચિંતવના ન કરવી, જે જે તર્કાદિ ઊઠે તેને નહીં લંબાવતાં ઉપશમાવી દેવા.

(આ. અ. પાનું-૮૩૩)

**સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કથન :**

ખરું આત્મભાન થાય છે તેને હું અન્ય ભાવનો અકર્તા છું એવો બોધ ઉત્પન્ન થઈ, અહંપ્રત્યયી બુદ્ધિ તે વિલય પામે છે. (પત્રાંક-૩૬૨)

અટળ અનુભવસ્વરૂપ આત્મા સર્વ દ્રવ્યથી પ્રત્યક્ષ જુદો ભાસવો ત્યાંથી મુક્તદશા વર્તે છે. તે પુરુષ મૌન થાય છે, તે પુરુષ અપ્રતિબદ્ધ થાય છે, તે પુરુષ અસંગ થાય છે, તે પુરુષ નિર્વિકલ્પ થાય છે અને

તે પુરુષ મુક્ત થાય છે.

(પત્રાંક-૭૭૯)

પ્રશ્ન : આત્મા કોણે અનુભવ્યો કહેવાય ?

ઉત્તર : તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢવાથી જેમ જુદી માલૂમ પડે છે, તેમ દેહથી આત્મા સ્પષ્ટ જુદો બતાવે છે તેણે આત્મા અનુભવ્યો કહેવાય.

(ઉ. છા. ૪, પાનું-૬૮૭)

આત્મા જાણ્યો હોય તો પછી એક પર્યાયથી માંડી આખા સ્વરૂપ સુધીની ભ્રાંતિ ન થાય.

(ઉ. છા. ૪, પાનું ૬૮૭)

જેમ જેમ સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ થતું જાય છે તેમ તેમ સમ્યગ્ચારિત્ર પ્રત્યે વીર્ય ઉલ્લસતું જાય છે અને ક્રમે કરી સમ્યગ્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવાનો વખત આવે છે.

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી જેમ જ્ઞાન સમ્યક્સ્વભાવને પામે છે એ સમ્યગ્દર્શનનો પરમ ઉપકાર છે, તેમ સમ્યગ્દર્શન ક્રમે કરી શુદ્ધ થતું જઈ પૂર્ણ સ્થિર સ્વભાવ સમ્યક્ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તેને અર્થે સમ્યગ્જ્ઞાનના બળની તેને ખરેખરી આવશ્યકતા છે. તે સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો ઉપાય વીતરાગશ્રુત અને શ્રુતતત્વોપદેષ્ટા મહાત્મા છે.

(પત્રાંક-૭૫૫)

(આ ઉપરાંત, વિશેષ માટે જ્ઞાનીના સ્વરૂપનું પ્રકરણ જોવું.)

કોણ પ્રાપ્ત કરી શકે ?

સમ્યક્ત્વ પામ્યા છે એવા પુરુષનો નિશ્ચય થયે અને યોગ્યતાના કારણે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે.

(વિશેષ માટે જુઓ પાત્રતાનું પ્રકરણ.)

સમ્યગ્દર્શન અને પરિષદો :

આત્મકલ્યાણ પ્રાપ્ત થવામાં ઘણું કરીને વારંવાર પ્રબળ પરિષદો આવવાનો સ્વભાવ છે, પણ જો પરિષદો શાંત ચિત્તથી વેદવામાં આવે છે, તો દીર્ઘકાળે થઈ શકવા યોગ્ય એવું કલ્યાણ બહુ અલ્પ કાળમાં સાધ્ય થાય છે.

(પત્રાંક-૨૪૨)

પરમાર્થ પ્રાપ્ત થવા વિષે કોઈ પણ પ્રકારનું આકુળ-વ્યાકુળપણું રાખવું - થવું તેને દર્શન પરિષદ કહ્યો છે. એ પરિષદ ઉત્પન્ન થાય તે તો સુખકારક છે; પણ જો ધીરજથી વેદાય તો તેમાંથી દર્શનની

ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ થાય છે. (પત્રાંક-૩૩૦)

**સમ્યગ્દર્શનનું માહાત્મ્ય :**

તે પવિત્ર દર્શન થયા પછી ગમે તે વર્તન હો પરંતુ તેને તીવ્ર બંધન નથી. અનંત સંસાર નથી, સોળ ભવ નથી, અભ્યંતર દુઃખ નથી, શંકાનું નિમિત્ત નથી, અંતરંગ મોહિની નથી, સત્ સત્ નિરૂપમ સર્વોત્તમ શુક્લ, શીતળ, અમૃતમય દર્શનજ્ઞાન; સમ્યક્ જ્યોતિર્મય, ચિરકાળ આનંદની પ્રાપ્તિ, અદ્ભુત સત્સ્વરૂપદર્શિતાની બલિહારી છે !

જ્યાં મતભેદ નથી, જ્યાં શંકા, કંખા વિતિગિચ્છા, મૂઢ દષ્ટિ એમાંનું કાંઈ નથી, તે કલમ લખી શકતી નથી, કથન કહી શકતું નથી, મન જેને મનન કરી શકતું નથી. (પત્રાંક-૯૧)

અનંતકાળથી જે જ્ઞાન ભવહેતુ થતું હતું તે જ્ઞાનને એક સમયમાત્રમાં જાત્યંતર કરીને જેણે ભવનિવૃત્તિરૂપ કર્યું તે કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર. (પત્રાંક-૮૩૯)

સમકિત છે તે દેશચારિત્ર છે, દેશે કેવળજ્ઞાન છે.

(ઉ. છા. ૧૧, પાનું - ૭૨૧)

સમકિતદષ્ટિને આત્માનું ભાન થાય ત્યારે તેને કેવળજ્ઞાનનું ભાન પ્રગટ્યું, અને ભાન પ્રગટ્યું એટલે કેવળજ્ઞાન અવશ્ય થવાનું. માટે આ અપેક્ષાએ સમકિતદષ્ટિને કેવળજ્ઞાન કહ્યું છે.

(ઉ. છા. ૧૦, પાનું-૭૧૭)

**સમ્યગ્દર્શન સમજવાની અને પ્રાપ્તિની કઠિનતા :**

ઈશ્વર કૃપા કરે તેને કળિયુગમાં એ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય, મહાવિકટ છે. (પત્રાંક-૨૬૩)

વિરલા જીવો સમ્યક્દષ્ટિપણું પામે એવી કાળસ્થિતિ થઈ ગઈ છે. (પત્રાંક-૫૯૨)

દુર્ધર પુરુષાર્થથી પામવા યોગ્ય મોક્ષમાર્ગ તે અનાયાસે પ્રાપ્ત થતો નથી. આત્મજ્ઞાન અથવા મોક્ષમાર્ગ કોઈના શાપથી અપ્રાપ્ત થતો નથી, કે કોઈના આશીર્વાદથી પ્રાપ્ત થતો નથી, પુરુષાર્થ પ્રમાણે થાય છે, માટે પુરુષાર્થની જરૂર છે. (વ્યા. સાર. ૧, પાનું-૭૫૩)



આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગ તીવ્ર મુમુક્ષુપણું ઉત્પન્ન થયા પહેલાં ઘણું કરીને કલ્પિતપણે સમજાય છે, તેથી હાલ તે સંબંધી પ્રશ્નો શમાવવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૫૧૮)

સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનીનાં ચરણ સેવન વિના અનંતકાળ સુધી પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવું વિકટ પણ છે. (પત્રાંક-૩૧૫)

બ્રાંતિગતપણે સુખસ્વરૂપ ભાસે છે એવા આ સંસારી પ્રસંગ અને પ્રકારોમાં જ્યાં સુધી જીવને વહાલપ વર્તે છે, ત્યાં સુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ભાસવું અસંભવિત છે, અને સત્સંગનું માહાત્મ્ય પણ તથારૂપપણે ભાસ્યમાન થવું અસંભવિત છે. (પત્રાંક-૩૩૧)

### સમ્યક્ત્વના પ્રકાર :

સમ્યક્ત્વના બે પ્રકાર છે : (૧) વ્યવહાર, અને (૨) પરમાર્થ. સદ્ગુરુનાં વચનોનું સાંભળવું, તે વચનોનો વિચાર કરવો, તેની પ્રતીતિ કરવી તે વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ. આત્માની ઓળખાણ થાય તે પરમાર્થ સમ્યક્ત્વ. (ઉ. છા. ૮, પાનું-૭૦૯)

‘આત્મા’ જે પદાર્થને તીર્થંકર દેવે કહ્યો છે, તે જ પદાર્થની તે જ સ્વરૂપે પ્રતીતિ થાય, તે જ પરિણામે આત્મા સાક્ષાત્ ભાસે, ત્યારે તેને પરમાર્થસમ્યક્ત્વ છે એવો શ્રી તીર્થંકરનો અભિપ્રાય છે.

એવું સ્વરૂપ જેને ભાસ્યું છે તેવા પુરુષને વિષે, નિષ્કામ શ્રદ્ધા છે જેને તે પુરુષને બીજરુચિ સમ્યક્ત્વ છે. (પત્રાંક-૪૩૧)

નિજ સ્વભાવ-જ્ઞાનમાં કેવળ ઉપયોગે, તન્મયાકાર સહજ સ્વભાવે, નિર્વિકલ્પપણે આત્મા પરિણામે તે કેવળજ્ઞાન છે.

તથારૂપ પ્રતીતિપણે પરિણામે તે સમ્યક્ત્વ છે.

નિરંતર તે પ્રતીતિ વર્ત્યા કરે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. ક્વચિત્ મંદ, ક્વચિત્ તીવ્ર, ક્વચિત્ વિસર્જનવત્, ક્વચિત્ સ્મરણરૂપ એમ પ્રતીતિ રહે તેને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ.

તે પ્રતીતિને સત્તાગત આવરણ ઉદય આવ્યા નથી, ત્યાં સુધી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. આત્માને આવરણ ઉદય આવે ત્યારે તે પ્રતીતિથી પડી જાય તેને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ.

અત્યંત પ્રતીતિ થવાના યોગમાં સત્તાગત અલ્પ પુદ્ગલનું વેદવું જ્યાં રહ્યું છે તેને વેદક સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ.

તથારૂપ પ્રતીતિ થયે અન્યભાવ સંબંધી અહમ્ મમત્વાદિ હર્ષ, શોક ક્રમે કરી ક્ષય થાય. (પત્રાંક-૭૧૦)

આત્મસિદ્ધિમાં ત્રણ પ્રકારનાં સમકિત ઉપદેશ્યાં છે :

(૧) આત્મપુરુષના વચનની પ્રતીતિરૂપ, આજ્ઞાની અપૂર્વ રુચિરૂપ, સ્વચ્છંદ નિરોધપણે આત્મ પુરુષની ભક્તિરૂપ, એ પ્રથમ સમકિત કહ્યું છે.

(૨) પરમાર્થની સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીતિ તે સમકિતનો બીજો પ્રકાર કહ્યો છે.

(૩) નિર્વિકલ્પ પરમાર્થ અનુભવ તે સમકિતનો ત્રીજો પ્રકાર કહ્યો છે. પહેલું સમકિત બીજા સમકિતનું કારણ છે. બીજું સમકિત ત્રીજા સમકિતનું કારણ છે. ત્રણે સમકિત વીતરાગ પુરુષે માન્ય કર્યાં છે. ત્રણે સમકિત ઉપાસવા યોગ્ય છે, સત્કાર કરવા યોગ્ય છે; ભક્તિ કરવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૭૫૧)

સમ્યગ્દર્શન થયું તે જાણી શકાય ?

લોક કહે છે કે સમકિત છે કે નહિ તે કેવળજ્ઞાની જાણે; પણ પોતે આત્મા છે તે કેમ ન જાણે ? કાંઈ આત્મા ગામ ગયો નથી; અર્થાત્ સમકિત થયું છે તે આત્મા પોતે જાણે. જેમ કોઈ પદાર્થ ખાવામાં આવ્યે તેનું ફળ આપે છે તેમજ સમકિત આવ્યે, ભ્રાંતિ મટ્યે તેનું ફળ પોતે જાણે. જ્ઞાનનું ફળ જ્ઞાન આપે જ.

(ઉ. છા. ૧૪, પાનું-૭૩૨)

જો એક વખત આત્મામાં અંતર્વૃત્તિ સ્પર્શી જાય તો, અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન રહે એમ તીર્થકરાદિએ કહ્યું છે. અંતર્વૃત્તિ જ્ઞાનથી થાય છે. અંતર્વૃત્તિ થયાનો આભાસ એની મેળે (સ્વભાવે જ) આત્મામાં થાય છે; અને તેમ થયાની ખાતરી પણ સ્વાભાવિક થાય છે.

(વ્યા. સા. પાનું-૭૭૮)

પ્રશ્ન : સમ્યક્ત્વ કેમ જણાય ?

ઉત્તર : માંહીથી દશા ફરે ત્યારે સમ્યક્ત્વની ખબર એની મેળે પોતાને મળે.

(ઉ. છા, ૧૧, પાનું-૭૧૨)

ગ્રંથિભેદ નજીક આવેલ જીવ કેમ પાછો પડે છે ?

પહેલે ગુણસ્થાનકે ગ્રંથિ છે તેનું ભેદન કર્યા વિના આત્મા આગળના ગુણસ્થાનકે જઈ શકતો નથી. જોગાનુજોગ મળવાથી અકામનિર્જરા કરતો જીવ આગળ વધે છે, ને ગ્રંથિભેદ કરવાની નજીક આવે છે. અહીં આગળ ગ્રંથિનું એટલું બધું પ્રબલપણું છે કે, તે ગ્રંથિભેદ કરવામાં મોળો પડી જઈ અસમર્થ થઈ જઈ પાછો વળે છે; હિંમત કરી આગળ વધવા ધારે છે; પણ મોહનીયના કારણથી રૂપાંતર સમજાઈ પોતે ગ્રંથિભેદ કરે છે એમ સમજે છે; અને ઊલટું તે સમજવારૂપ મોહના કારણથી ગ્રંથિનું નિબિડપણું કરે છે. તેમાંથી કોઈક જ જીવ જોગાનુજોગ પ્રાપ્ત થયે અકામનિર્જરા કરતાં અતિ બળવાન થઈ તે ગ્રંથિને મોળી પાડી અથવા પોચી કરી આગળ વધી જાય છે. જે અવિરતિસમ્યક્દષ્ટિ નામનું ચોથું ગુણસ્થાનક છે; જ્યાં મોક્ષમાર્ગની સુપ્રતીતિ થાય છે. આનું બીજું નામ 'બોધબીજ' છે. અહીં આત્માના અનુભવની શરૂઆત થાય છે, અર્થાત્ મોક્ષ થવાનું બીજ અહીં રોપાય છે.

(વ્યા. સ. પાનું-૭૩૬)

શ્રી જિને એમ કહ્યું છે, કે યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી જીવ અનંતી વાર આવ્યો છે; પણ જે સમયે ગ્રંથિભેદ થવા સુધી આવવાનું થાય છે ત્યારે ક્ષોભ પામી પાછો સંસારપરિણામી થયા કર્યો છે. ગ્રંથિભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઈએ તે થવાને અર્થે જીવે નિત્યપ્રત્યે સત્સમાગમ, સદ્વિચાર અને સદ્ગ્રંથોનો પરિચય નિરંતરપણે કરવો શ્રેયભૂત છે.

(પત્રાંક-૫૯૩)

સમ્યગ્દર્શન - પ્રાપ્તિની નજીકની દશા કેવી હોય ?

બે પ્રકારની દશા મુમુક્ષુજીવને વર્તે છે; એક 'વિચારદશા', અને બીજી 'સ્થિતપ્રજ્ઞદશા'. સ્થિતપ્રજ્ઞદશા વિચારદશા લગભગ પૂરી થયે અથવા સંપૂર્ણ થયે પ્રગટે છે.

(પત્રાંક-૫૩૬)

જ્યારે (સજીવન મૂર્તિની) ઓળખાણ પડે છે, ત્યારે જીવને કોઈ અપૂર્વ સ્નેહ આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિયોગે ઘડી એક આયુષ્ય ભોગવવું તે પણ તેને વિટંબના લાગે છે, અર્થાત્ તેના વિયોગે તે ઉદાસીનભાવે તેમાં જ વૃત્તિ રાખીને જીવે છે, બીજા પદાર્થોના સંયોગ

અને મૃત્યુ એ બન્ને એને સમાન થઈ ગયા હોય છે. આવી દશા જ્યારે આવે છે, ત્યારે જીવને માર્ગ બહુ નિકટ હોય છે. એમ જાણવું.

(પત્રાંક-૨૧૨)

અતિશય વિરહાગ્નિ હરિપ્રત્યેની જલવાથી સાક્ષાત્ તેની પ્રાપ્તિ હોય છે. તેમજ સંતના વિરહાનુભવનું ફળ પણ તે જ છે.

(પત્રાંક-૨૪૬)

જેને લાગી છે તેને જ લાગી છે અને તેણે જ જાણી છે; તે જ “પિયુ પિયુ” પોકારે છે. એ બ્રાહ્મી વેદના કહી કેમ જાય ? કે જ્યાં વાણીનો પ્રવેશ નથી. વધારે શું કહેવું ? લાગી છે તેને જ લાગી છે. તેના જ ચરણસંગથી લાગે છે; અને લાગે છે ત્યારે જ છૂટકો હોય છે.

(પત્રાંક-૨૪૧)

રોમ રોમ ખુમારી ચઢશે, અમરવરમય જ આત્મદૃષ્ટિ થઈ જશે, એક ‘તુંહિ તુંહિ’ મનન કરવાનો પણ અવકાશ નહિ રહે, ત્યારે આપને અમરવરના આનંદનો અનુભવ થશે.

(પત્રાંક-૧૮૦)

રાત્રિ અને દિવસ એક પરમાર્થ વિષયનું જ મનન રહે છે. આહાર પણ એ જ છે, નિદ્રા પણ એ જ છે, શયન પણ એ જ છે, સ્વપ્ન પણ એ જ છે, ભય પણ એ જ છે, ભોગ પણ એ જ છે, પરિગ્રહ પણ એ જ છે, ચલન પણ એ જ છે, આસન પણ એ જ છે. અધિક શું કહેવું ? હાડ, માંસ અને તેની મજ્જાને એક જ એ જ રંગનું રંગન છે.

(પત્રાંક-૧૩૩)



## ૭. અનંતાનુબંધી કષાય

વ્યાખ્યા - ખોટી પ્રતીતિ તે અનંતાનુબંધીમાં સમાય.

(ઉ. છા. પા.-૭૦૬)

મોક્ષથી વિપરીત એવો જે અનંત સંસાર તેની વૃદ્ધિ જેનાથી થાય છે તેને અનંતાનુબંધી કહેવામાં આવે છે; અને છે પણ તેમજ.

(વ્યા. સાર. ૧, પાનું-૭૩૮)

જે કષાય પરિણામથી અનંત સંસારનો સંબંધ થાય તે કષાય પરિણામને જિનપ્રવચનમાં 'અનંતાનુબંધી' સંજ્ઞા કહી છે. જે કષાયમાં તન્મયપણે અપ્રશસ્ત (માઠા) ભાવે તીવ્રોપયોગે આત્માની પ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં 'અનંતાનુબંધી' તો સંભવે છે. (પત્રાંક-૬૧૩)

અનંતાનુબંધી કષાયનું સ્વરૂપ ઘણી સૂક્ષ્મતાથી વિચારવા યોગ્ય છે -

આ સંસારને વિષે, અનંત એવા કોટિ જીવોની સંખ્યા છે. વ્યવહારાદિ પ્રસંગે ક્રોધાદિ વર્તણૂક અનંત જીવો ચલાવે છે. ચક્રવર્તી રાજા આદિ ક્રોધાદિ ભાવે સંગ્રામ ચલાવે છે, અને લાખો મનુષ્યોનો ઘાત કરે છે તોપણ તેઓમાંના કોઈ કોઈનો તે જ કાળમાં મોક્ષ થયો છે.

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની ચોકડીને કષાય એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ કષાય છે તે અત્યંત ક્રોધાદિવાળો છે. તે જો અનંત સંસારનો હેતુ હોઈને અનંતાનુબંધી કષાય થતો હોય તો તે ચક્રવર્ત્યાદિને અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થવી જોઈએ, અને તે હિસાબે અનંત સંસાર વ્યતીત થયા પહેલાં મોક્ષ થવો શી રીતે ઘટે ? એ વાત વિચારવા યોગ્ય છે.

જે ક્રોધાદિથી અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થાય તે અનંતાનુબંધી કષાય છે, એ પણ નિઃશંક છે. તે હિસાબે ઉપર બતાવેલા ક્રોધાદિ અનંતાનુબંધી સંભવતા નથી. ત્યારે અનંતાનુબંધીની ચોકડી બીજી રીતે સંભવે છે.

(વ્યા. સાર. ૭૩૮)

**અનંતાનુબંધીનું સ્વરૂપ :-**

જે સંસારઅર્થે અનુબંધ કરે છે, તે કરતાં પરમાર્થને નામે, બ્રાંતિગત પરિણામે અસદ્ગુરુ, દેવ, ધર્મને ભજે છે, તે જીવને ઘણુંકરી અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ થાય છે, કારણ કે બીજી સંસારક્રિયાઓ ઘણું કરી અનંત અનુબંધ કરવાવાળી નથી; માત્ર અપરમાર્થને પરમાર્થ જાણે આગ્રહે જીવ ભજયા કરે, તે પરમાર્થજ્ઞાની એવા પુરુષ પ્રત્યે, દેવ પ્રત્યે, ધર્મ પ્રત્યે નિરાદર છે, એમ કહેવામાં ઘણું કરી યથાર્થ છે. તે સદ્ગુરુ, દેવ, ધર્મ પ્રત્યે અસત્ગુર્વાદિકના આગ્રહથી, માઠા બોધથી, આશાતનાએ, ઉપેક્ષાએ પ્રવર્તે એવો સંભવ છે. તેમજ તે માઠા સંગથી તેની સંસારવાસના પરિચ્છેદ નહિ થતી હોવા છતાં તે પરિચ્છેદ માની પરમાર્થ પ્રત્યે ઉપેક્ષક રહે છે; એ જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો આકાર છે.

(પત્રાંક-૪૫૮)

જે કષાય પરિણામથી અનંત સંસારનો સંબંધ થાય તે કષાય પરિણામને જિનપ્રવચનમાં 'અનંતાનુબંધી' સંજ્ઞા કહી છે. જે કષાયમાં તન્મયપણે અપ્રશસ્ત (માઠા) ભાવે તીવ્રોપયોગે આત્માની પ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં 'અનંતાનુબંધી'નો સંભવ છે. મુખ્ય કરીને અહીં કહ્યાં છે, તે સ્થાનકે તે કષાયનો વિશેષ સંભવ છે. સત્દેવ, સદ્ગુરુ અને સત્ધર્મનો જે પ્રકારે દ્રોહ થાય, અવજ્ઞા થાય, તથા વિમુખભાવ થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી, તેમજ અસત્દેવ, અસત્ગુરુ તથા અસત્ધર્મનો જે પ્રકારે આગ્રહ થાય, તે સંબંધી કૃતકૃત્યતા માન્ય થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તતાં 'અનંતાનુબંધી કષાય' સંભવે છે, અથવા જ્ઞાનીના વચનમાં સ્ત્રીપુત્રાદિ ભાવોને જે મર્યાદા પછી ઈચ્છતાં નિર્ધ્વંસ પરિણામ કહ્યા છે, તે પરિણામે પ્રવર્તતા પણ 'અનંતાનુબંધી' હોવા યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૬૧૩)

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ્ઞાની પાસેથી થવી જોઈએ. એ સ્વાભાવિક સમજાય છે, છતાં જીવ લોકલક્ષ્ણાદિ કારણોથી અજ્ઞાનીનો આશ્રય છોડતો નથી, એ જ અનંતાનુબંધી કષાયનું મૂળ છે.

(પત્રાંક-૨૦૦)

વીતરાગના માર્ગે અને તેમની આજ્ઞાએ ચાલનારનું કલ્યાણ થાય છે. આવો જે ઘણા જીવોને કલ્યાણકારી માર્ગે તે પ્રત્યે ક્રોધાદિભાવ ( જે મહા વિપરીતના કરનારા છે ) તે જ અનંતાનુબંધી કષાય છે.

જોકે ક્રોધાદિ ભાવ લૌકિક પણ અફળ નથી; પરંતુ વીતરાગે પ્રરૂપેલ વીતરાગ જ્ઞાન અથવા મોક્ષધર્મ અથવા તો સત્ધર્મ તેનું ખંડન અથવા તે પ્રત્યે ક્રોધાદિ ભાવ તીવ્ર મંદાદિ જેવે ભાવે હોય તેવે ભાવે અનંતાનુબંધી કષાયથી બંધ થઈ અનંત એવા સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે.

(વ્યા. સાર, પાનું-૭૩૮)

સંસારી પદાર્થોને વિષે જીવને તીવ્ર સ્નેહ વિના એવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ હોય નહિ, કે જે કારણે તેને અનંત સંસારનો અનુબંધ થાય. જે જીવને સંસારી પદાર્થો વિષે તીવ્ર સ્નેહ વર્તતો હોય તેને કોઈ પ્રસંગે પણ અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક્રમાંથી કોઈ પણ ઉદય થવા સંભવે છે, અને જ્યાં સુધી તીવ્ર સ્નેહ તે પદાર્થોમાં હોય ત્યાં સુધી અવશ્ય પરમાર્થ માર્ગવાળો જીવ તે ન હોય. (પત્રાંક-૪૫૯)

સત્પુરુષના યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે, તેમાં અંતરાય કરનાર 'હું જાણું છું' એ મારું અભિમાન, કુળધર્મને અમે કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિકભાવ, અને કદાચ કોઈ પંચવિષયાકાર એવા કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવો ભાવ પોતે આરાધવાપણું એ આદિ પ્રકાર છે, તે જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે; તથાપિ અત્યારે જેટલું બન્યું તેટલું લખ્યું છે. (પત્રાંક-૫૨૨)

ઉદયથી અથવા ઉદાસભાવસંયુક્ત મંદપરિણત બુદ્ધિથી ભોગાદિને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાં સુધીમાં જ્ઞાનીની આજ્ઞા પર પગ મૂકીને પ્રવૃત્તિ થઈ ન સંભવે, પણ જ્યાં ભોગાદિને વિષે તીવ્ર તન્મયપણે પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાં જ્ઞાનીની આજ્ઞાની કંઈ અંકુશતા સંભવે નહીં, નિર્ભયપણે ભોગપ્રવૃત્તિ સંભવે. જે નિર્ધ્વંસ પરિણામ કહ્યા છે; તેવાં પરિણામ વર્તે ત્યાં પણ 'અનંતાનુબંધી' સંભવે છે. તેમજ 'હું સમજું છું' 'મને બાધ નથી', એવા ને એવા બક્ષમમાં રહે, અને 'ભોગથી નિવૃત્તિ ઘટે છે', અને વળી કંઈ પણ પુરુષત્વ કરે તો થઈ શકવા યોગ્ય છતાં પણ મિથ્યાજ્ઞાનથી જ્ઞાનદશા માની ભોગાદિકમાં પ્રવર્તના કરે ત્યાં પણ 'અનંતાનુબંધી' સંભવે છે. (પત્રાંક-૬૨૨)

અનંતાનુબંધી કથાય કેમ મટે ?

જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે તથા પ્રકારે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે. સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે, અને પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી આવે છે; વિક્ર્યાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે, કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે; જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવા પ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દટ કરે છે.

(પત્રાંક-૫૨૨)

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સમ્યક્ત્વ સિવાય ગયા સંભવે નહીં; એમ જે કહેવાય છે તે યથાર્થ છે.

(પત્રાંક-૪૫૯)





## ૮. મોક્ષમાર્ગ

સામાન્ય નિર્દેશ :

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની ઐક્યતા તે 'મોક્ષમાર્ગ' છે. (પત્રાંક-૭૬૨)

કર્મથી, ભ્રાંતિથી અથવા માયાથી છૂટવું તે મોક્ષ છે. (પત્રાંક-૨૧૮)

ચિત્તના સંકલ્પવિકલ્પથી રહિત થવું એ મહાવીરનો માર્ગ છે. અલિપ્તભાવમાં રહેવું એ વિવેકીનું કર્તવ્ય છે. (પત્રાંક-૧૨૩)

જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે, તે તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે અન્યભાવ પામે, તે પ્રકાર અન્યરૂપ છે; ધર્મરૂપ નથી. (પત્રાંક-૪૦૩)

મોક્ષમાર્ગ ક્યાં છે ?

મોક્ષના માર્ગ બે નથી. તે માર્ગ આત્મામાં રહ્યો છે. આત્મત્વપ્રાય પુરુષ-નિર્ગ્રંથ આત્મા-જ્યારે યોગ્યતા ગણી તે આત્મત્વ અર્પણ-ઉદય આપણે-ત્યારે જ તે પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે જ તે વાટ મળશે, ત્યારે જ તે મતભેદાદિક જશે. (પત્રાંક-૫૪)

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર મોક્ષનાં કારણ છે. વ્યવહારનયથી તે ત્રણે છે. નિશ્ચયથી આત્મા તે ત્રણેમય છે.

આત્માને છોડીને એ ત્રણે રત્નો બીજા કોઈ દ્રવ્યમાં વર્તતા નથી, તેટલા માટે આત્મા એ ત્રણેમય છે; અને તેથી મોક્ષકારણ પણ આત્મા જ છે. (પત્રાંક-૭૬૧)

ધર્માસ્તિકાયાદિના સ્વરૂપની પ્રતીતિ તે 'સમ્યક્ત્વ', બાર અંગ અને પૂર્વનું જાણપણું તે 'જ્ઞાન', તપશ્ચર્યાદિમાં પ્રવૃત્તિ તે 'વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ' છે.

તે ત્રણે વડે સમાહિત આત્મા, આત્મા સિવાય જ્યાં અન્ય કિંચિત્માત્ર કરતો નથી, માત્ર અનન્ય આત્મમય છે, ત્યાં 'નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ' સર્વજ વીતરાગે રહ્યો છે. (પત્રાંક-૭૬૬, પાનું-૫૮૫)

**મોક્ષમાર્ગ યથાર્થ સમજવો જરૂરી છે :**

જીવે ધર્મ પોતાની કલ્પના વડે અથવા કલ્પનાપ્રાપ્ત અન્ય પુરુષ વડે શ્રવણ કરવા જોગ; મનન કરવા જોગ કે આરાધના જોગ નથી. માત્ર આત્મસ્થિતિ છે જેની એવા સત્પુરુષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મ શ્રવણ કરવા જોગ છે, યાવત્ આરાધવા જોગ છે. (પત્રાંક-૪૦૩)

અનંતકાળે જે પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પ્રાપ્તપણાને વિષે અમુક કાળ વ્યતીત થાય તો હાનિ નથી. માત્ર અનંત કાળે જે પ્રાપ્ત થયું નથી, તેને વિષે ભ્રાંતિ થાય, ભૂલ થાય તે હાનિ છે. જો પરમ એવું જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ ભાસ્યમાન થયું છે, તો પછી તેના માર્ગને વિષે અનુક્રમે જીવનું પ્રવેશવું થાય એ સરળ પ્રકારે સમજાય એવી વાર્તા છે. (પત્રાંક-૩૭૧)

**કોણ પામે ?**

કેવળ અંતર્મુખ થવાનો સત્પુરુષોનો માર્ગ સર્વ દુઃખક્ષયનો ઉપાય છે, પણ તે કોઈક જીવને સમજાય છે. મહત્ પુણ્યના યોગથી, વિશુદ્ધ મતિથી, તીવ્ર વૈરાગ્યથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી તે ઉપાય સમજાવા યોગ્ય છે, તે સમજવાનો અવસર એકમાત્ર આ મનુષ્યદેહ છે. તે પણ અનિયમિત કાળના ભયથી ગૃહીત છે; ત્યાં પ્રમાદ થાય છે, એ ખેદ અને આશ્ચર્ય છે. (પત્રાંક-૮૧૬)

એક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે, નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી. અને તે સમજવું પણ કંઈ વિકટ નથી, કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે તે જ માત્ર સમજવું છે; અને તે કંઈ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી કે વખતે તે ગોપવે કે ન જણાવે, તેથી સમજવી ન બને. (પત્રાંક-૫૩૭)

નિઃસત્ત્વ એવાં અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુ જે આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુખ્ય કારણો છે તે સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યા વિના જીવને જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે.

(પત્રાંક-૪૪૮)

**મોક્ષમાર્ગ કેમ મપાય ?**

સત્ય એક છે, બે પ્રકારનું નથી. અને તે જ્ઞાનીના અનુગ્રહ વિના

પ્રાપ્ત થતું નથી.

(પત્રાંક-૧૬૭)

નિરંતર ઉદાસીનતાનો ક્રમ સેવવો; સત્પુરુષની ભક્તિ પ્રત્યે લીન થવું; સત્પુરુષોનાં ચારિત્રોનું સ્મરણ કરવું; સત્પુરુષોનાં લક્ષણનું ચિંતન કરવું; સત્પુરુષોની મુખાકૃતિનું હૃદયથી અવલોકન કરવું. તેનાં મન, વચન, કાયાની પ્રત્યેક ચેષ્ટાનાં અદ્ભુત રહસ્યો ફરી ફરી નિદિધ્યાસન કરવાં; તેઓએ સમ્મત કરેલું સર્વસમ્મત કરવું.

આ જ્ઞાનીઓએ હૃદયમાં રાખેલું, નિર્વાણને અર્થે માન્ય રાખવા યોગ્ય; શ્રદ્ધવા યોગ્ય, ફરી ફરી ચિંતવવા યોગ્ય, ક્ષણે ક્ષણે, સમયે સમયે તેમાં લીન થવા યોગ્ય, પરમ રહસ્ય છે. અને એ જ સર્વ શાસ્ત્રનો, સર્વ સંતના હૃદયનો, ઈશ્વરના ઘરનો મર્મ પામવાનો મહામાર્ગ છે. અને એ સઘળાનું કારણ કોઈ વિદ્યમાન સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ, અને તે પ્રત્યે અવિચળ શ્રદ્ધા એ છે.

(પત્રાંક-૧૭૨)

ભાવ અપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે એવા જ્ઞાની પુરુષના ચરણારવિંદ, તે પ્રત્યે અચળ પ્રેમ થયા વિના અને સમ્યક્પ્રતીતિ આવ્યા વિના સત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

જીવે એ માર્ગનો વિચાર કરવો; દૃઢ મોક્ષેચ્છા કરવી; એ વિચારમાં અપ્રમત્ત રહેવું, તો માર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ અંધત્વ ટળે છે, એ નિઃશંક માનજો.

(પત્રાંક-૧૮૪)

જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાનું આરાધન એ સિદ્ધપદનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

(પત્રાંક-૫૧૧)

જે તે પુરુષના (જ્ઞાની પુરુષના) સ્વરૂપને જાણે છે, તેને સ્વાભાવિક અત્યંત શુદ્ધ એવું આત્મસ્વરૂપ પ્રગટે છે. એ પ્રગટ થવાનું કારણ તે પુરુષ જાણી સર્વ પ્રકારની સંસારકામના પરિત્યાગી - અસંસાર - પરિત્યાગ રૂપ કરી-શુદ્ધ ભક્તિએ તે પુરુષસ્વરૂપ વિચારવા યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૩૯૬)

સમ્યક્પ્રકારે જ્ઞાનીને વિષે અખંડ વિશ્વાસ રાખવાનું ફળ નિશ્ચયે મુક્તપણું છે.

(પત્રાંક-૩૨૨)

આત્મા સાંભળવો, વિચારવો, નિદિધ્યાસવો, અનુભવવો એવી એક વેદની શ્રુતિ છે; અર્થાત્ જો એક એ જ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો

જીવ તરી પાર પામે એવું લાગે છે. (પત્રાંક-૫૫૧)

સર્વથી સર્વ પ્રકારે હું ભિન્ન છું, એક કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ, અચિંત્ય, સુખસ્વરૂપ માત્ર એકાંત શુદ્ધ અનુભવરૂપ હું છું ત્યાં વિક્ષેપ શો ? વિકલ્પ શો ? ભય શો ? ખેદ શો ? બીજી અવસ્થા શી ? હું માત્ર નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ શુદ્ધ, પ્રકૃષ્ટ શુદ્ધ પરમ શાંત ચૈતન્ય છું. હું માત્ર નિર્વિકલ્પ છું. હું નિજસ્વરૂપમય ઉપયોગ કરું છું. તન્મય થાઉં છું. (પત્રાંક-૮૩૩)

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગનો લક્ષ સ્થિરતાનો પરિચય કર્યાથી થાય છે. સુધારસ, સત્સમાગમ, સત્શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર અને વૈરાગ્ય-ઉપશમ એ સૌ તે સ્થિરતાના હેતુ છે. (પત્રાંક-૫૮૫)

અન્યસંબંધી જે તાદાત્મ્યપણું ભાસ્યું છે, તે તાદાત્મ્યપણું નિવૃત્ત થાય તો સહજસ્વભાવે આત્મા મુક્ત જ છે. (પત્રાંક-૫૪૩)

સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવા યોગ્ય એવું પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે, તેમ અજ્ઞાનદશારૂપ સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને, પોતાના નહીં એવા બીજાં દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે; અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે, તે જ અજ્ઞાન છે, નરકાદિ ગતિનો હેતુ તે જ છે, તે જ જન્મ છે, મરણ છે અને તે જ દેહ છે, દેહના વિકાર છે, તે જ પુત્ર, તે પિતા, તે જ શત્રુ, તે જ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે, અને તેની નિવૃત્તિ થઈ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે; અને એ જ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ, સત્પુરુષાદિ સાધન કહ્યાં છે; અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરુષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા સિવાય પ્રવર્તાવે તો જ સિદ્ધ છે. વધારે શું કહીએ ? આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ વ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન, આદિ કરી છૂટ્યો એમાં કઈ સંશય નથી. (પત્રાંક-૫૩૭)

દ્રવ્યાનુયોગ પરમ ગંભીર અને સૂક્ષ્મ છે, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનું રહસ્ય છે, શુક્લ ધ્યાનનું અનન્ય કારણ છે. શુક્લ ધ્યાનથી કેવળજ્ઞાન સમુત્પન્ન થાય છે.

હે આર્ય ! દ્રવ્યાનુયોગનું ફળ સર્વભાવથી વિરામ પામવા રૂપ સંયમ છે. (પત્રાંક-૮૬૬)

શ્રી જિનનો એવો અભિપ્રાય છે, કે પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનંત પર્યાયવાળું છે. જીવને અનંતા પર્યાય છે અને પરમાણુને પણ અનંતા પર્યાય છે. જીવ ચેતન હોવાથી તેના પર્યાય પણ અચેતન છે, અને પરમાણુ અચેતન હોવાથી તેના પર્યાય પણ સચેતન છે. જીવના પર્યાય અચેતન નથી અને પરમાણુના પર્યાય અચેતન નથી, એવો શ્રી જિને નિશ્ચય કર્યો છે અને તેમજ યોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ પદાર્થનું સ્વરૂપ પણ વિચારતાં તેવું ભાસે છે. (પત્રાંક-૫૬૮)

સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનો હેતુ માત્ર એક આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે. જો આત્મજ્ઞાન ન થાય તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે. (પત્રાંક-૫૬૯)

ત્રણે કાળમાં જે વસ્તુ જાત્યંતર થાય નહિ તેને શ્રી જિન દ્રવ્ય કહે છે.

કોઈ પણ દ્રવ્ય પરપરિણામે પરિણમે નહીં. સ્વપણાનો ત્યાગ કરી શકે નહીં.

પ્રત્યેક દ્રવ્ય (દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી) સ્વપરિણામી છે. નિયત અનાદિ મર્યાદાપણે વર્તે છે. જે ચેતન છે, તે કોઈ દિવસ અચેતન થાય નહીં; જે અચેતન છે તે કોઈ દિવસે ચેતન થાય નહીં.

(આભ્યંતર અવલોકન, પાનું-૮૦૮)

હે જીવ ! સ્થિર દષ્ટિથી કરીને તું અંતરંગમાં જો, તો સર્વ પરદ્રવ્યથી મુક્ત એવું તારું સ્વરૂપ તને પરમ પ્રસિદ્ધ અનુભવાશે.

(આ. અ. પા.-૮૧૯)

હે મુનિઓ ! જ્યાં સુધી કેવળ સમવસ્થાનરૂપ સહજ સ્થિતિ સ્વાભાવિક ન થાય ત્યાં સુધી તમે ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયમાં લીન રહો.

જ્યાં જીવના પરિણામ વર્ધમાન હીયમાન થયા કરે છે ત્યાં ધ્યાન કર્તવ્ય છે અર્થાત્ ધ્યાનલીનપણે સર્વ બાહ્યદ્રવ્યના પરિચયથી વિરામ પામી નિજ સ્વરૂપના લક્ષમાં રહેવું ઉચિત છે. ઉદયના ધક્કાથી જ્યારે તે ધ્યાન છૂટી જાય ત્યારે ત્યારે તેનું અનુસંધાન ઘણી ત્વરાથી કરવું.

વચ્ચેના અવકાશમાં સ્વાધ્યાયમાં લીનતા કરવી. સર્વ પરદ્રવ્યમાં એક સમય પણ ઉપયોગ સંગ ન પામે એવી દશાને જીવ ભજે ત્યારે

કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. (આ. સ. પાનું-૮૨૦)

આત્માપણે કેવળ આત્મા વર્તે એમ જ ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ્ય છે, શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે. (પત્રાંક-૪૩૨)

માર્ગ કેમ મળતો નથી ? માર્ગ કેમ મળ્યો નહિ ?

અનંતકાળમાં કાં તો સત્યાત્રતા થઈ નથી અને કાં તો સત્પુરુષ (જેમાં સદ્ગુરુત્વ, સત્સંગ અને સત્કથા એ રહ્યાં છે) મળ્યા નથી; નહિ તો નિશ્ચય છે કે મોક્ષ હથેળીમાં છે, ઈષત્પ્રાગભારા એટલે સિદ્ધ પૃથ્વી પર ત્યાર પછી છે. એને સર્વશાસ્ત્ર પણ સંમત છે, (મનન કરશો) અને આ કથન ત્રિકાળસિદ્ધ છે. (પત્રાંક-૫૫)

અનાદિકાળના પરિભ્રમણમાં અનંત વાર શાસ્ત્રશ્રવણ, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંત વાર જિનદીક્ષા, અનંત વાર આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થયું છે. માત્ર 'સત્' મળ્યા નથી, સત્ સૂણ્યું નથી, અને સત્ શ્રદ્ધું નથી, અને એ મળ્યે, એ સૂણ્યે અને એ શ્રદ્ધે જ છૂટવાની વાર્તાનો આત્માથી ભણકાર થશે. મોક્ષનો માર્ગ બહાર નથી, પણ આત્મામાં છે. માર્ગને પામેલો માર્ગ પમાડશે. (પત્રાંક-૧૬૬)

ભવસ્થિતિની પરિપક્વતા થયા વિના, દીનબંધુની કૃપા વિના, સંતના ચરણ સેવ્યા વિના ત્રણે કાળમાં માર્ગ મળવો દુર્લભ છે.

(પત્રાંક-૧૭૬)

આજ્ઞામાં જ એકતાન થયા વિના પરમાર્થના માર્ગની પ્રાપ્તિ બહુ જ અસુલભ છે. (પત્રાંક-૧૪૭)

જે જે સાધન આ જીવે પૂર્વકાળે કર્યાં છે, તે તે સાધન જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞાથી થયાં જણાતાં નથી, એ વાત સંદેહરહિત લાગે છે. જો એમ થયું હોત તો જીવને સંસાર-પરિભ્રમણ હોય નહીં.

(પત્રાંક-૫૧૧)

મુખ્ય અંતરાય હોય તો તે જીવનો અનિશ્ચય છે. (પત્રાંક-૮૨૬)

'સત્' એક પ્રદેશ પણ અસમીપ નથી. તથાપિ તે પ્રાપ્ત થવાને વિષે અનંત અંતરાય-લોક પ્રમાણે પ્રત્યેક એવા રહ્યા છે. જીવને કર્તવ્ય એ છે કે અપ્રમત્તપણે તે 'સત્'નું શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન કરવાનો અખંડ નિશ્ચય રાખવો. (પત્રાંક-૩૯૧)

આત્માને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પના વડે વિચારવામાં લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ એ કારણો છે; જે કારણોમાં ઉદાસીન થયા વિના, નિઃસત્ત્વ એવી લોકસંબંધી જપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી, પરંપરા મોક્ષ નથી એમ માન્યા વિના, નિઃસત્ત્વ એવાં અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુ જે આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુખ્ય કારણો છે, તેને સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યા વિના જીવને જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે. જ્ઞાની પુરુષના પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતાં એવાં વચનો પણ તે કારણોને લીધે, જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતાં નથી. (પત્રાંક-૪૪૯)



## ૯. જ્ઞાની

સત્પુરુષ એ જ કે નિશદિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે; શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી. છતાં, અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે; અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણા છે. બાકી તો કંઈ કહ્યું જાય તેમ નથી. (પત્રાંક-૭૬)

આત્માને વિષે વર્તે છે એવા જ્ઞાની પુરુષો સહજપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધ પ્રમાણે વર્તે છે. વાસ્તવ્ય તો એમ છે કે જે કાળે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયું તે જ કાળે જ્ઞાની મુક્ત છે. દેહાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે, સુખ દુઃખ હર્ષશોકાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે એવા જે જ્ઞાની તેને કોઈ આશ્રય કે આલંબન નથી. તેને શાતા-અશાતામાં કંઈ કોઈ પ્રકારે રાગદ્વેષાદિ કારણ નથી. તે બન્નેમાં ઉદાસીન છે. જે ઉદાસીન છે, તે મૂળ સ્વરૂપે નિરાલંબન છે. નિરાલંબન એવું તેનું ઉદાસપણું એ ઈશ્વરેચ્છાથી પણ બળવાન જાણીએ છીએ.

નિરાશ્રય એવા જ્ઞાનીને બધુંય સમ છે, અથવા જ્ઞાની સહજ પરિણામી છે; સહજ સ્વરૂપી છે, સહજપણે સ્થિત છે, સહજપણે પ્રાપ્ત ઉદય ભોગવે છે. સહજપણે જે કાંઈ થાય તે થાય છે, જે ન થાય તે ન થાય છે, તે કર્તવ્યરહિત છે, કર્તવ્યભાવ તેને વિષે વિલયપ્રાપ્ત છે માટે તમને તે જ્ઞાનીના સ્વરૂપને વિષે પ્રારબ્ધના ઉદયનું સહજ-પ્રાપ્તપણું તે વધારે યોગ્ય છે, એમ જાણવું યોગ્ય છે. જ્ઞાની ઈચ્છારહિત કે ઈચ્છાસહિત એમ કહેવું પણ બનતું નથી; તે સહજ સ્વરૂપ છે. (પત્રાંક-૩૭૭)

જ્ઞાની પુરુષને જે સુખ વર્તે છે, તે નિજસ્વભાવમાં સ્થિતિનું વર્તે છે. બાહ્યપદાર્થમાં તેને સુખબુદ્ધિ નથી, માટે તે તે પદાર્થોથી જ્ઞાનીને સુખદુઃખાદિનું વિશેષપણું કે ઓછાપણું કહી શકાતું નથી. જોકે સામાન્યપણે શરીરના સ્વાસ્થ્યાદિ શાતા અને જવરાદિથી અશાતા જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીને બંનેને થાય છે, તથાપિ જ્ઞાનીને તે તે પ્રસંગ હર્ષવિષાદનો હેતુ નથી, અથવા જ્ઞાનના તારતમ્યમાં ન્યૂનપણું હોય તો કંઈક હર્ષવિષાદ તેથી થાય છે, તથાપિ કેવળ અજ્ઞાતતાને પામવાયોગ્ય એવા હર્ષવિષાદ થતા



નથી. ઉદયબળે કંઈક તેવાં પરિણામ થાય છે, તોપણ વિચારજાગૃતિને લીધે તે ઉદય ક્ષીણ કરવા પ્રત્યે જ્ઞાનીપુરુષના પરિણામ વર્તે છે, જ્ઞાનીપુરુષ મન વચનાદિ યોગને નિજભાવમાં સ્થિતિ થવા ભણી જ પ્રવર્તાવે છે.

જ્ઞાની નિર્ધન હોય અથવા ધનવાન હોય, અજ્ઞાની નિર્ધન હોય અથવા ધનવાન હોય, એવો કોઈ નિયમ નથી. પૂર્વ નિષ્પન્ન શુભઅશુભ કર્મ પ્રમાણે બન્નેને ઉદય વર્તે છે. જ્ઞાની ઉદયમાં સમ વર્તે છે. અજ્ઞાની હર્ષવિષાદને પ્રાપ્ત થાય છે. (પત્રાંક-૬૦૩)

જ્ઞાની પુરુષને કાયાને વિષે આત્મબુદ્ધિ થતી નથી અને આત્માને વિષે કાયાબુદ્ધિ થતી નથી, બેય સ્પષ્ટ ભિન્ન તેના જ્ઞાનમાં વર્તે છે.

વેદના વેદતાં જીવને કંઈ પણ વિષમભાવ થવો તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ છે, પણ વેદના છે તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ નથી, પૂર્વોપાર્જિત અજ્ઞાનનું ફળ છે, વર્તમાનમાં તે માત્ર પ્રારબ્ધરૂપ છે, તેને વેદતાં જ્ઞાનીને અવિષમપણું છે; એટલે જીવ અને કાયા જુદાં છે, એવો જે જ્ઞાનયોગ તે જ્ઞાનીપુરુષનો અભાષિત જ રહે છે. (પત્રાંક-૫૦૮)

જેને બોધબીજની ઉત્પત્તિ હોય છે, તેને સ્વરૂપસુખથી કરીને પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે, અને વિષય પ્રત્યે અપ્રયત્ન દશા વર્તે છે.

જો જીવને પરિતૃપ્તપણું કરતું ન વર્ત્યા હોય તો અખંડ એવો આત્મબોધ તેને સમજવો નહીં. (પત્રાંક-૩૬૦)

દેહ પ્રત્યે જેવો વસ્ત્રનો સંબંધ છે, તેવો આત્મા પ્રત્યે જેણે દેહનો સંબંધ યથાતથ્ય દીઠો છે, મ્યાન પ્રત્યે તરવારનો જેવો સંબંધ છે તેવો દેહ પ્રત્યે જેણે આત્માનો સંબંધ દીઠો છે, અબદ્ધ સ્પષ્ટ આત્મા જેણે અનુભવ્યો છે, તે મહત્ પુરુષોને જીવન અને મરણ બન્ને સમાન છે.

જેમ આકાશમાં વિશ્વનો પ્રવેશ નથી, સર્વ ભાવની વાસનાથી આકાશ રહિત જ છે, તેમ સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષોએ પ્રત્યક્ષ સર્વ દ્રવ્યથી ભિન્ન, સર્વ અન્ય પર્યાયથી રહિત જ આત્મા દીઠો છે. (પત્રાંક-૮૩૩)

જ્ઞાન તેનું નામ કે જે હર્ષ શોક વખતે હાજર થાય; અર્થાત્ હર્ષ શોક થાય નહીં.

સમ્યગ્દષ્ટિ હર્ષશોકાદિ પ્રસંગમાં તદ્દન એકાકાર થાય નહીં. તેમનાં નિર્ધ્વસ પરિણામ થાય નહીં. અજ્ઞાન ઊભું થાય કે જાણવામાં આવ્યે

તરત જ દાબી દે, બહુ જ જાગ્રતિ હોય. જેમ કોરો કાગળ વાંચતા હોય તેમ તેમને હર્ષશોક થાય નહીં. ભય અજ્ઞાનનો છે. જેમ સિંહણને સિંહ ચાલ્યો આવતો હોય અને ભય લાગતો નથી પણ મનુષ્ય ભય પામી ભાગી જાય છે; જાણે તે કૂતરો ચાલ્યો આવતો હોય તેમ સિંહણને લાગે છે, તેવી રીતે જ્ઞાની પૌદ્ગલિક સંયોગો સમજે છે. રાજ્ય મળે આનંદ થાય તો તે અજ્ઞાન. જ્ઞાનીની દશા બહુ જ અદ્ભુત છે.

દેહ અને આત્મા બન્ને જુદા છે એવો જ્ઞાનીને ભેદ પડ્યો છે. જ્ઞાનીને વચમાં સાક્ષી છે. જ્ઞાનજાગૃતિ હોય તો જ્ઞાનના વેગે કરી જે જે નિમિત્ત મળે તેને પાછું વાળી શકે. (ઉ. છા. પાનું-૬૮૭)

દેહની મૂર્છા હોય તેને કલ્યાણ કેમ ભાસે ? સર્પ કરડે ને ભય ન થાય ત્યારે સમજવું કે, આત્મજ્ઞાન પ્રગટ્યું છે. આત્મા અજર, અમર છે. 'હું' મરવાનો નથી; તો મરણનો ભય શો ? જેને દેહથી મૂર્છા ગઈ તેને આત્મજ્ઞાન થયું કહેવાય. (ઉ. છા. પાનું-૭૧૫)

જ્ઞાનીનું ચાલવું સવળું, બોલવું સવળું અને બધું જ સવળું હોય છે. અજ્ઞાનીનું બધું જ અવળું હોય છે; વર્તનના વિકલ્પ હોય છે. (ઉ. છા. પાનું-૬૯૯)

સહજ સમાધિ એટલે બાહ્ય કારણો વગર સમાધિ. સમકિતીદંષ્ટિ જીવને સહજ સમાધિ છે. જેને આ સમાધિ વર્તે તેને પુત્ર-મરણાદિથી પણ અસમાધિ થાય નહિ, તેમ તેને કોઈ લાખ રૂપિયા આપે તો આનંદ થાય નહીં, કે કોઈ પડાવી લે તો ખેદ થાય નહીં. જેને શાતા-અશાતા બન્ને સમાન છે તેને સહજ સમાધિ કહી. સમકિતીને અલ્પ હર્ષશોક ક્વચિત્ થઈ આવે પણ પાછો સમાવેશ પામી જાય, અંગનો હર્ષ ન રહે, ખેદ થાય તેવો ખેંચી લે, 'આમ થવું ન ઘટે' એમ વિચારે છે, અને આત્માને નિંદે છે, હર્ષશોક થાય તો પણ તેનું મૂળ જાય નહીં, સમકિતીને અંશે સહજ પ્રતીતિ પ્રમાણે સદાય સમાધિ છે. સમકિતીના હાથમાં તેની વૃત્તિરૂપી દોરી છે, આત્મામાંથી મોહ ગયો તે જ સમાધિ છે. સમકિતીને બહારનાં દુઃખ આવ્યે ખેદ હોય નહીં, જો કે રોગ ન આવે એવું ઈચ્છે નહીં, રોગ આવ્યે રાગદ્વેષ પરિણામ થાય નહીં.

(ઉ. છા. ૧૧, પાનું - ૭૨૧)

જે જ્ઞાનીને આકુળતાવ્યાકુળતા મટી ગઈ છે તેને અંતરંગ પચ્ચખાણ જ છે. તેને બધા પચ્ચખાણ આવી જાય છે.

(ઉ. છા. ૧૪, પાનું-૭૩૨)

સમક્તિ થયું હોય તો દેહાત્મબુદ્ધિ મટે; જો કે અલ્પ બોધ, મધ્યમ બોધ, વિશેષ બોધ જેવો હોય તે પ્રમાણે પછી દેહાત્મબુદ્ધિ મટે. દેહને વિષે રોગ આવ્યે જેનામાં આકુળતાવ્યાકુળતા માલૂમ પડે તે મિથ્યાદષ્ટિ જાણવા.

(ઉ. છા. પાનું-૭૩૨)

જ્ઞાનીઓએ માનેલું છે કે આ દેહ પોતાનો નથી; તે રહેવાનો પણ નથી; જ્યારે ત્યારે પણ તેનો વિયોગ થવાનો છે. એ ભેદ વિજ્ઞાનને લઈને હંમેશાં નગારાં વાગતાં હોય તેવી રીતે કાને પડે છે, અને અજ્ઞાનીના કાન બહારા હોય છે એટલે તે જાણતો નથી.

જ્ઞાની દેહ જવાનો છે એમ સમજી તેનો વિયોગ થાય તેમાં ખેદ કરતા નથી. પણ જેવી રીતે કોઈની વસ્તુ લીધી હોય ને તે પાછી આપવી પડે તેમ દેહને ઉલ્લાસથી પાછો સોંપે છે; અર્થાત્ દેહમાં પરિણમતા નથી.

દેહ અને આત્માનો ભેદ પાડવો તે 'ભેદજ્ઞાન'; જ્ઞાનીનો તે જાપ છે. તે જાપથી દેહ અને આત્મા જુદાં પાડી શકે છે. તે ભેદવિજ્ઞાન થવા માટે મહાત્માઓએ સકળ શાસ્ત્રો રચ્યાં છે. જેમ તેજાબથી સોનું તથા કથીર જુદાં પડે છે, તેમ જ્ઞાનીના ભેદ વિજ્ઞાનના જાપરૂપ તેજાબથી સ્વાભાવિક આત્મદ્રવ્ય અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળું હોઈને પ્રયોગી દ્રવ્યથી જુદું પડી સ્વધર્મમાં આવે છે.

(વ્યા. સાર, પાનું-૭૭૩)

દૃશ્યને અદૃશ્ય કર્યું, અને અદૃશ્યને દૃશ્ય કર્યું એવું જ્ઞાનીપુરુષોનું આશ્ચર્યકારક અનંત ઐશ્વર્ય વીર્ય વાણીથી કહી શકાવું યોગ્ય નથી.

(પત્રાંક-૬૪૮)

જેની કોઈ પણ પ્રકારની આકાંક્ષા નથી, એવા જ્ઞાની પુરુષને કંઈ કર્તવ્યરૂપ નહીં હોવાથી જે કંઈ ઉદયમાં આવે તેટલું જ કરે છે.

(પત્રાંક-૨૧૩)

જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી. ઊના પાણીને વિષે જેમ અગ્નિપણાનો મુખ્ય ગુણ કહી શકાતો નથી, તેમ જ્ઞાનીની

પ્રવૃત્તિ છે; તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ નિવૃત્તિને કોઈ પ્રકારે પણ ઈચ્છે છે. (પત્રાંક-૪૪૯)

સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થવા પછી સંસારી ક્રિયા રસરહિતપણે થવી સંભવે છે. ઘણું કરી એવી કોઈ પણ ક્રિયા તે જીવની હોતી નથી કે જેથી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય; અને જ્યાં સુધી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય નહીં ત્યાં સુધી બીજી ક્રિયાથી સમ્યક્ત્વને બાધ થાય નહીં.

વાસ્તવ્યપણે ભાવથી તે સંસારમાં તેનો પ્રતિબંધ ઘટે નહીં. પૂર્વકર્મના ઉદયરૂપ ભયથી ઘટે છે. જેટલે અંશે ભાવપ્રતિબંધ ન હોય તેટલે અંશે જ સમ્યક્દષ્ટિપણું તે જીવને હોય છે. (પત્રાંક-૪૫૯)

જેને જ્ઞાનદશા છે તેવા પુરુષો વિષયાકાંક્ષાથી અથવા વિષયનો અનુભવ કરી તેથી વિરક્ત થવાની ઈચ્છાથી તેમાં પ્રવર્તતા નથી, અને એમ જો પ્રવર્તવા જાય તો જ્ઞાનને પણ આવરણ આવવાયોગ્ય છે. માત્ર પ્રારબ્ધ સંબંધી ઉદય હોય એટલે છૂટી ન શકાય તેથી જ જ્ઞાની પુરુષથી ભોગપ્રવૃત્તિ છે. તે પણ પૂર્વપશ્ચાત્ પશ્ચાત્તાપવાળી અને મંદમાં મંદ પરિણામસંયુક્ત હોય છે.

સામાન્ય મુમુક્ષુ જીવ વૈરાગ્યના ઉદ્ભવને અર્થે વિષય આરાધવા જતાં તો ઘણું કરી બંધાવા સંભવ છે, કેમ કે જ્ઞાનીપુરુષ પણ તે પ્રસંગોને માંડ માંડ જીતી શક્યા છે, તો જેની માત્ર વિચારદશા છે, એવા પુરુષનો ભાર નથી કે તે વિષયને એવા પ્રકારે જીતી શકે. (પત્રાંક-૫૯૧)

પ્રારબ્ધ છે, એમ માનીને જ્ઞાની ઉપાધિ કરે છે એમ જણાતું નથી, પણ પરિણામથી છૂટ્યા છતાં ત્યાગવા જતાં બાહ્ય કારણો રોકે છે, માટે જ્ઞાની ઉપાધિસહિત દેખાય છે, તથાપિ તેની નિવૃત્તિના લક્ષને નિત્ય ભજે છે. (પત્રાંક-૬૬૪)

શ્રી જ્ઞાની પુરુષ સંસારમાં કેવા પ્રકારે વર્તે છે ?

આંખમાં જેમ રજ ખટક ખટક થાય છે તેમ જ્ઞાનીને વિષે કાંઈ કારણ ઉપાધિ પ્રસંગથી થયું હોય તો તે મગજમાં પાંચ શેર-દશ શેર જેટલો બોજો થઈ પડે છે; અને તે ક્ષય થાય ત્યારે જ શાંતિ થાય છે.

શ્રી આદિક પ્રસંગમાં આત્માનું અતિશય, અતિશય નજીકપણું

પ્રગટ પ્રગટપણે ભાસે છે.

(ઉ. નોંધ, પાનું-૬૮૧)

સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષો ક્યાં વિના ચાલે નહીં એવા ઉદયને લીધે લોકવ્યવહાર નિર્દોષપણે લક્ષ્યાયમાનપણે કરે છે. પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ તેથી શુભાશુભ જેમ બનવાનું હશે તેમ બનશે. એવી દૃઢ માન્યતાની સાથે ઉપલક પ્રવૃત્તિ કરે છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષને નાખુદાની માફક પવન વિરુદ્ધ હોવાથી વહાણ મરડી રસ્તો બદલવો પડે છે. તેથી તેઓ પોતે લીધેલો રસ્તો ખરો નથી. એમ સમજે છે; તેમ જ્ઞાની પુરુષો ઉદય વિશેષને લઈને વ્યવહારમાં પણ અંતરાત્મદષ્ટિ ચૂકતા નથી. (વ્યા. સાર, પાનું-૭૮૫)

કેટલીક પ્રારબ્ધસ્થિતિ એવી છે કે જે જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તેના સ્વરૂપ માટે જીવોને સંદેહનો હેતુ થાય, અને તે માટે થઈ જ્ઞાની પુરુષો ઘણું કરી જડ મૌનદશા રાખી પોતાનું જ્ઞાનીપણું અસ્પષ્ટ રાખે છે; તથાપિ પ્રારબ્ધવશાત્ તે દશા કોઈના સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે, તો પછી તે જ્ઞાની પુરુષનું વિચિત્ર પ્રારબ્ધ તેને અંદેશાનો હેતુ થતો નથી.

(પત્રાંક-૪૮૭)

અત્યંત ઉદાસ પરિણામે રહેલું એવું જે ચૈતન્ય, તેને જ્ઞાની પ્રવૃત્તિમાં છતાં તેવું જ રાખે છે, તો પણ કહીએ છીએ માયા દુસ્તર છે, દુરંત છે, ક્ષણવાર પણ, સમય એક પણ, એને આત્માને વિષે સ્થાપના કરવા યોગ્ય નથી.

(પત્રાંક-૩૨૧)

સ્વપ્નેય જેને સંસારસુખની ઈચ્છા રહી નથી, અને સંપૂર્ણ નિઃસારભૂત જેને સંસારનું સ્વરૂપ ભાસ્યું છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા સંભાળી સંભાળીને ઉદય હોય તે પ્રારબ્ધ વેદે છે, પણ આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી. પ્રમાદને અવકાશયોગે જ્ઞાનીને પણ અંશે વ્યામોહ થવાનો સંભવ જે સંસારથી કહ્યો છે. (પત્રાંક-૫૨૮)

યોથા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ કેવી હોય ? ગણધર જેવી મોક્ષમાર્ગની પરમ પ્રતીતિ આવે એવી. (ઉ. છા. પાનું-૭૧૯)

જ્ઞાનીપુરુષોને સમયે સમયે અનંતા સંયમપરિણામ વર્ધમાન થાય છે; એ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે, તે સત્ય છે. તે સંયમ, વિચારની તીક્ષ્ણ પરિણતિથી, બ્રહ્મરસ પ્રત્યે સ્થિરપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. (પત્રાંક-૫૪૧)

વિશેષ રોગાદિ યોગે જ્ઞાનીપુરુષના દેહને વિષે પણ નિર્બળપણું, મંદપણું, મ્લાનતા, કંપ, સ્વેદ, મૂર્છા, બાહ્ય વિભ્રમાદિ દષ્ટ થાય છે; તથાપિ જેટલું જ્ઞાને કરીને, બોધે કરીને, વૈરાગ્યે કરીને આત્માનું નિર્બળપણું થયું છે, તેટલા નિર્બળપણાએ કરી તે રોગને અંતર્પરિણામે જ્ઞાની વેદે છે, અને વેદતાં કદાપિ બાહ્ય સ્થિતિ ઉન્મત્ત જોવામાં આવે તો પણ અંતર્પરિણામ પ્રમાણે કર્મબંધ અથવા નિવૃત્તિ થાય છે. (પત્રાંક-૫૬૮)

સત્યનું જ્ઞાન થયા પછી મિથ્યાપ્રવૃત્તિ ન ટળે એમ બને નહીં. કેમ કે જેટલે અંશે સત્યનું જ્ઞાન થાય તેટલે અંશે મિથ્યાભાવપ્રવૃત્તિ મટે, એવો જિનનો નિશ્ચય છે. કદી પૂર્વપ્રારબ્ધથી બાહ્ય પ્રવૃત્તિનો ઉદય વર્તતો હોય તો પણ મિથ્યાપ્રવૃત્તિમાં તાદાત્મ્ય થાય નહીં, એ જ્ઞાનનું લક્ષણ છે; અને નિત્ય પ્રત્યે મિથ્યાપ્રવૃત્તિ પરિક્ષીણ થાય એ જ સત્યજ્ઞાનની પ્રતીતિનું ફળ છે. મિથ્યાપ્રવૃત્તિ કંઈ પણ ટળે નહીં, તો સત્યનું જ્ઞાન પણ સંભવે નહીં. (પત્રાંક-૬૧૦)

જ્ઞાનીઓ જગતને તૃણવત્ ગણે છે, એ એઓના જ્ઞાનનો મહિમા સમજવો. (ઉ. નો. પાનું-૬૬૯)

જ્ઞાનીને જગતના સર્વ પદાર્થ તુચ્છ ભાસ્યમાન છે. જ્ઞાનીને એક રૂપિયાથી માંડી સુવર્ણ ઈત્યાદિક પદાર્થમાં સાવ માટીપણું જ ભાસે છે. (ઉ. છા. પાનું-૬૮૮)

સમ્યગ્દષ્ટિ ચૈતન્ય સંયોગે છે. (ઉ. છા. પાનું-૭૦૫)

ગૃહસ્થાશ્રમની બધી સ્થિતિ સત્પુરુષની પ્રશસ્ત છે. બધા જોગ પૂજવા યોગ્ય છે. યોગમાં જે વૈરાગ્ય રહે તેવો અખંડ વૈરાગ્ય સત્પુરુષ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રાખે છે. તે અદ્ભુત વૈરાગ્ય જોઈ મુમુક્ષુને વૈરાગ્ય, ભક્તિ થવાનું નિમિત્ત બને છે. (ઉ. છા. પાનું-૭૧૦)

જ્ઞાની વ્યવહારમાં સંગમાં રહીને, દોષની પાસે જઈને દોષને છેદી નાખે છે. ત્યારે અજ્ઞાની જીવ સંગ ત્યાગીને પણ તે દોષ, સ્ત્રીઆદિનો છોડી શકતો નથી. જ્ઞાની તો દોષ, મમત્વ, ક્રપાચને તે સંગમાં રહીને પણ છેદે છે. માટે જ્ઞાનીની વાત અદ્ભુત છે. (ઉ. છા. પાનું-૭૩૦)

જિનની પ્રતિમા (શાંતપણા માટે) જોવાથી સાતમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા એવા જ્ઞાનીની જે શાંત દશા છે તેની પ્રતીતિ થાય છે.

(વ્યા. સા. ૧૧૫૩, પાનું-૭૫૩)

જ્ઞાનીઓ નવી ભૂલ કરતા નથી, માટે તે અબંધ થઈ શકે છે.  
(વ્યા. સા. પાનું-૭૭૩)

બીજાં ઉદયમાં આવેલાં કર્મોનું આત્મા ગમે તેમ સમાધાન કરી શકે, પણ વેદનીયકર્મમાં તેમ થઈ શકે નહીં; ને તે આત્મપ્રદેશે વેદવું જ જોઈએ; ને તે વેદતાં મુશ્કેલીનો પૂર્ણ અનુભવ થાય છે. ત્યાં જો ભેદજ્ઞાન સંપૂર્ણ પ્રગટ થયું ન હોય તો આત્મા દેહાકારે પરિણમે, એટલે પોતાનો માની લઈ વેદે છે, અને તેને લઈને આત્માની શાંતિનો ભંગ થાય છે. આવા પ્રસંગે જેમને ભેદજ્ઞાન સંપૂર્ણ થયું છે એવા જ્ઞાનીઓને અશાતાવેદની વેદતાં નિર્જરા થાય છે, ને ત્યાં જ્ઞાનીની કસોટી થાય છે. એટલે બીજા દર્શનોવાળા ત્યાં તે પ્રમાણે ટકી શકતા નથી, ને જ્ઞાની એવી રીતે માનીને ટકી શકે છે. (વ્યા. સા. પાનું-૭૭૩)



## ૧૦. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર - અંતરદશા

નિઃસંદેહસ્વરૂપ જ્ઞાનાવતાર છે. અને વ્યવહારમાં બેઠા છતાં વીતરાગ છે. (પત્રાંક-૧૬૭)

આત્મા જ્ઞાન પામ્યો એ તો નિઃસંશય છે; ગ્રંથિભેદ થયો એ ત્રણે કાળમાં સત્ય વાત છે. સર્વ જ્ઞાનીઓએ પણ એ વાત સ્વીકારી છે. હવે છેવટની નિર્વિકલ્પ સમાધિ આપણને પામવી બાકી છે, જે સુલભ છે.

તન્મય આત્મયોગમાં પ્રવેશ છે. ત્યાં જ ઉલ્લાસ છે, ત્યાં જ યાચના છે, અને યોગ (મન, વચન, અને કાયા) બહાર પૂર્વકર્મ ભોગવે છે. (પત્રાંક-૧૭૦)

અમારા વિષે માર્ગાનુસારીપણું કહેવું ઘટતું નથી. અજ્ઞાનયોગીપણું તો આ દેહ ધર્યો ત્યારથી જ નહીં હોય એમ જણાય છે. સમ્યક્દષ્ટિપણું તો જરૂર સંભવે છે. (પત્રાંક-૪૫૦)

ચરમશરીરીપણું જાણીએ કે આ કાળમાં નથી, તથાપિ અશરીરીભાવપણે આત્મસ્થિતિ છે તો તે ભાવનેય ચરમશરીરીપણું નહીં, પણ સિદ્ધપણું છે, અને તે અશરીરીભાવ આ કાળને વિશે નથી એમ અત્રે કહીએ; તો આ કાળમાં અમે પોતે નથી, એમ કહેવા તુલ્ય છે.

(પત્રાંક-૪૧૧)

એક પુરાણપુરુષ અને પુરાણપુરુષની પ્રેમસંપત્તિ વિના અમને કંઈ ગમતું નથી, અને કોઈ પદાર્થમાં રુચિ રહી નથી, માટે કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા થતી નથી. અમે દેહધારી છીએ કે કેમ તે સંભારીએ ત્યારે માંડ જાણીએ છીએ. હૃદય પ્રાયે શૂન્ય જેવું થઈ ગયું છે; પાંચે ઈન્દ્રિયો શૂન્યપણે પ્રવર્તવારૂપ જ રહે છે. ખાવાની, પીવાની, બેસવાની, સૂવાની, ચાલવાની અને બોલવાની વૃત્તિઓ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે, આદિપુરુષને વિષે અખંડ પ્રેમ સિવાય બીજા મોક્ષાદિક પદાર્થોમાંની આકાંક્ષાનો ભંગ થઈ ગયો છે; એટલી બધી ઉદાસીનતા છતાં વેપાર કરીએ છીએ; લઈએ છીએ, દઈએ છીએ, લખીએ છીએ, વાંચીએ છીએ;



જાળવીએ છીએ અને ખેદ પામીએ છીએ. વળી, હસીએ છીએ-જેનું ઠેકાણું નથી એવી અમારી દશા છે. (પત્રાંક-૨૨૫)

ઘણા ઘણા જ્ઞાની પુરુષો થઈ ગયા છે, તેમાં અમારા જેવો ઉપાધિ પ્રસંગ અને ચિત્તસ્થિતિ ઉદાસીન, અતિ ઉદાસીન તેવા ઘણું કરીને પ્રમાણમાં થોડા થયા છે, ઉપાધિપ્રસંગને લીધે આત્મા સંબંધી જે વિચાર તે અખંડપણે થઈ શકતો નથી, અથવા ગૌણપણે થાય છે, તેમ થવાથી ઘણો કાળ પ્રપંચ વિશે રહેવું પડે છે, અને તેમાં તો અતિઉદાસીન પરિણામ થઈ ગયેલ હોવાથી ક્ષણવાર પણ ચિત્ત ટકતું નથી, જેમ જ્ઞાનીઓ સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરે છે. (પત્રાંક-૩૩૪)

અમારે વિષે વર્તતો પરમ વૈરાગ્ય વ્યવહારને વિષે ક્યારેય મન મળવા દેતો નથી. અને વ્યવહારનો પ્રતિબંધ તો આખો દિવસ રાખવો પડે છે. હાલ તો એમ ઉદય સ્થિતિમાં વર્તે છે. તેથી સંભવ થાય છે કે તે પણ સુખનો હેતુ છે.

અમે તો પાંચ માસ થયા જગત, ઈશ્વર અને અન્ય ભાવ એ સર્વને વિષે ઉદાસીનપણે વર્તીએ છીએ.

મોક્ષ તો કેવળ અમને નિકટપણે વર્તે છે, એ તો નિ:શંક વાર્તા છે. અમારું જે ચિત્ત તે આત્મા સિવાય અન્ય સ્થળે પ્રતિબદ્ધતા પામતું નથી, ક્ષણ પણ અન્ય ભાવને વિષે સ્થિર થતું નથી; સ્વરૂપને વિષે સ્થિર રહે છે એવું જે અમારું આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ હાલ તો ક્યાંય કહ્યું જતું નથી. (પત્રાંક-૩૬૮)

ઘણું કરીને કોઈ વાતનો ખેદ 'અમારા' આત્માને વિષે ઉત્પન્ન થતો નથી, તથાપિ સત્સંગના અંતરાયનો ખેદ અહોરાત્ર ઘણું કરી વર્ત્યા કરે છે. સર્વ ભૂમિઓ, સર્વ માણસો, સર્વ કામો, સર્વ વાતચીતાદિ પ્રસંગો અજાણ્યા જેવા, સાવ પરનાં, ઉદાસીન જેવા, અરમણીય, અમોહકર અને રસરહિત સ્વાભાવિકપણે ભાસે છે,' જ્ઞાનીપુરુષો, કે મુમુક્ષુ પુરુષો માર્ગાનુસારી પુરુષોનો સત્સંગ તે જાણીતો, પોતાનો, પ્રીતિકર, સુંદર, આકર્ષનાર અને રસસ્વરૂપ ભાસે છે. (પત્રાંક-૪૯૧)

આત્મા બ્રહ્મસમાધિમાં છે. મન વનમાં છે. એકબીજાના આભાસે અનુક્રમે દેહ કઈ ક્રિયા કરે છે. (પત્રાંક-૨૯૧)

અલખ 'લે'માં આત્માએ કરી સમાવેશ થયો છે, યોગ કરીને કરવો એ એક રટણ છે.

અદ્ભુત દશા નિરંતર રહ્યા કરે છે. અબધુ થયા છીએ; અબધુ કરવા માટે ઘણા જીવો પ્રત્યે દૃષ્ટિ છે.

લખવાની કે બોલવાની ઝાઝી ઈચ્છા રહી નથી. ચેષ્ટા ઉપરથી સમજાય તેવું થયા જ કરો, એ ઈચ્છના નિશ્ચળ છે. (પત્રાંક-૧૭૬)

એક આત્મપરિણતિ સિવાયના બીજા જે વિષયો તેને વિષે ચિત્ત અવ્યવસ્થિતપણે વર્તે છે; અને તેવું અવ્યવસ્થિતપણું લોકવ્યવહારથી પ્રતિકૂળ હોવાથી લોકવ્યવહાર ભજવો ગમતો નથી, અને તજવો બનતો નથી; એ વેદના ઘણું કરીને દિવસના આખા ભાગમાં વેદવામાં આવ્યા કરે છે. ખાવાને વિષે, પીવાને વિષે, બોલવાને વિષે, શયનને વિષે, લખવાને વિષે કે બીજાં વ્યવહારિક કાર્યોને વિષે જેવા જોઈએ તેવા ભાનથી પ્રવર્તાતું નથી. (પત્રાંક-૫૮૩)

ઉદયકાળ પ્રમાણે વર્તીએ છીએ. ક્વચિત્ મનોયોગને લીધે ઈચ્છા ઉત્પન્ન હો તો ભિન્ન વાત, પણ અમને તો એમ લાગે છે કે આ જગત પ્રત્યે અમારો પરમ ઉદાસીન ભાવ વર્તે છે; તે સાવ સોનાનું થાય તોપણ અમને તૃણવત્ છે; અને પરમાત્માની વિભૂતિરૂપે અમારું ભક્તિધામ છે. (પત્રાંક-૨૧૪)

અમૂલ્ય એવું જ્ઞાન જીવનપ્રપંચે આવરેલું વહ્યું જાય છે. ઉદય બળવાન છે ! (પત્રાંક-૩૧૯)

અમને જે નિર્વિકલ્પ નામની સમાધિ છે, તે તો આત્માની સ્વરૂપ પરિણતિ વર્તતી હોવાને લીધે છે. આત્માના સ્વરૂપ સંબંધી તો પ્રાયે નિર્વિકલ્પપણું જ રહેવાનું અમને સંભવિત છે, કારણ કે અન્ય ભાવને વિષે મુખ્યપણે અમારી પ્રવૃત્તિ જ નથી.

સુખની ઈચ્છા નથી પણ વીતરાગપણાની ઈચ્છા છે. (પત્રાંક-૩૨૨)

જ્યાં સુધી સંસાર છે ત્યાં સુધી કોઈ જાતની ઉપાધિ હોવી તો સંભવે છે; તથાપિ અવિકલ્પ સમાધિમાં સ્થિત એવા જ્ઞાનીને તો તે ઉપાધિ પણ અબાધ છે, અર્થાત્ સમાધિ જ છે.

સાંસારિક ઉપાધિ અમને પણ ઓછી નથી. તથાપિ તેમાં સ્વપણું રહ્યું નહીં હોવાથી તેથી ગભરાટ ઉત્પન્ન થતો નથી. (પત્રાંક-૩૨૯)

સમય માત્ર પણ અપ્રમત્તધારાને નહીં વિસ્મરણ કરતું એવું જે આત્માકાર મન તે વર્તમાન સમયે ઉદય પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે; અને જે કોઈ પણ પ્રકારે વર્તાય છે, તેનું કારણ પૂર્વે નિબંધન કરવામાં આવેલો એ ઉદય છે. તે ઉદયને વિષે પ્રીતિ પણ નથી, અને અપ્રીતિ પણ નથી, સમતા છે; કરવા યોગ્ય પણ એમ જ છે. (પત્રાંક-૩૫૩)

જેને વિષે ઘણા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ વર્તે છે, એવા જોગને વિષે હાલ તો રહીએ છીએ. આત્મસ્થિતિ તેને વિષે ઉત્કૃષ્ટપણે વર્તતી જોઈ શ્રી... ના ચિત્તને પોતે પોતાથી નમસ્કાર કરીએ છીએ. (પત્રાંક-૩૭૦)

અમને તો કંઈ કરવા વિષે બુદ્ધિ થતી નથી, અને લખવા વિષે બુદ્ધિ થતી નથી. કાંઈ વાણીએ વર્તીએ છીએ, તેમાં પણ બુદ્ધિ થતી નથી, માત્ર આત્મરૂપ મૌનપણું, અને તે સંબંધી પ્રસંગ, એને વિષે બુદ્ધિ રહે છે, અને પ્રસંગ તો તેથી અન્ય પ્રકારના વર્તે છે. બુદ્ધિ તો મોક્ષને વિષે પણ સ્પૃહાવાળી નથી. (પત્રાંક-૩૭૯)

ચિત્તને ઝાઝો સંગ નથી, આત્મા આત્મભાવે વર્તે છે. સમયે સમયે અનંત ગુણ વિશિષ્ટ આત્મભાવ વધતો હોય એવી દશા રહે છે.

(પત્રાંક-૩૧૩)

પત્ર લખતાં લખતાં અથવા કંઈ કહેતાં કહેતાં વારંવાર ચિત્તની અપ્રવૃત્તિ થાય છે અને કલ્પિતનું આટલું બધું માહાત્મ્ય શું ? કહેવું શું ? જાણવું શું ? શ્રવણ કરવું શું ? પ્રવૃત્તિ શી ? એ આદિ વિક્ષેપથી ચિત્તની તેમાં અપ્રવૃત્તિ થાય છે. (પત્રાંક-૫૭૬)

જગત કંઈ લેવાને માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે, આ પ્રવૃત્તિ દેવાને માટે થતી હશે એમ લાગે છે, અત્રે એ લાગે છે તે યથાર્થ હશે કે કેમ ? તે માટે વિચારવાન પુરુષ જે કહે તે પ્રમાણ છે. (પત્રાંક-૫૭૬)

દેહ છતાં મનુષ્ય પૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકે એવો અમારો નિશ્ચય અનુભવ છે. કારણ કે અમે પણ નિશ્ચય તે જ સ્થિતિ પામવાના છીએ. એમ અમારો આત્મા અખંડપણે કહે છે; અને એમ જ છે, જરૂર એમ જ છે. પૂર્ણ વીતરાગની ચરણરજ નિરંતર મસ્તકે હો, એમ રહ્યા છે.

અત્યંત વિકટ વીતરાગત્વ અત્યંત આશ્ચર્યકારક છે; તથાપિ તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે, સદેહે પ્રાપ્ત થાય છે, એ નિશ્ચય છે, પ્રાપ્ત કરવાને પૂર્ણ યોગ્ય છે, એમ નિશ્ચય છે. (પત્રાંક-૩૩૪)

જોકે અમારું ચિત્ત નેત્ર જેવું છે; નેત્રને વિષે બીજા અવયવની પેઠે એક રજકણ પણ સહન થઈ શકે નહીં. બીજા અવયવોરૂપ અન્ય ચિત્ત છે, અમને વર્તે છે એવું જે ચિત્ત તે નેત્રરૂપ છે, તેને વિષે વાણીનું ઊઠવું, સમજાવવું, આ કરવું, અથવા આ ન કરવું, એવી વિચારણા કરવી તે માંડ માંડ બને છે. ઘણી ક્રિયા તો શૂન્યપણાની પેઠે વર્તે છે; આવી સ્થિતિ છતાં ઉપાધિજોગ તો બળવાનપણે આરાધીએ છીએ. એ વેદવું વિકટ ઓછું લાગતું નથી, કારણ કે આંખની પાસે જમીનની રેતી ઉપડાવવાનું કાર્ય થવારૂપ થાય છે તે જેમ દુઃખે-અત્યંત દુઃખે-થવું વિકટ છે, તેમ ચિત્તને ઉપાધિ તે પરિણામરૂપ થવા બરાબર છે. સુગમપણાએ સ્થિત ચિત્ત હોવાથી વેદનાને સમ્યક્ પ્રકારે વેદે છે, અખંડ સમાધિપણે વેદે છે. (પત્રાંક-૩૮૫)

અન-અવકાશ એવું આત્મસ્વરૂપ વર્તે છે; જેમ પ્રારબ્ધોદય સિવાય બીજો કોઈ અવકાશજોગ નથી.

તે ઉદયમાં ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા કહેવારૂપ જોગ ઉદય આવે છે, ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા લખવારૂપ જોગ ઉદય આવે છે, ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા સમજાવવારૂપ જોગ આવે છે. વિશેષપણે વૈશ્યદશારૂપ જોગ હાલ તો ઉદયમાં વર્તે છે; અને જે કાંઈ ઉદયમાં નથી આવતું તે કરી શકવાનું હાલ તો અસમર્થપણું છે.

ઉદયાધીન માત્ર જીવિતવ્ય કરવાથી, થવાથી, વિષમપણું મટયું છે.

પૂર્વોપાર્જિત એવો જે સ્વાભાવિક ઉદય તે પ્રમાણે દેહસ્થિતિ છે. આત્માપણે તેનો અવકાશ અત્યંતાભાવરૂપ છે. (પત્રાંક-૩૮૬)

ચિત્તને વિષે જેવું આ ઉપાધિયોગ આરાધીએ છીએ ત્યારથી મુક્તપણું વર્તે છે, તેવું મુક્તપણું અનુપાધિપ્રસંગમાં પણ વર્તતું નહોતું; એવી નિશ્ચળદશા માગશર સુદ દ થી એકધારાએ વર્તી આવી છે.

(પત્રાંક-૪૦૦)

પ્રાયે સર્વ કામના પ્રત્યે ઉદાસીનપણું છે, એવા અમને પણ આ

સર્વ વ્યવહાર અને કાળાદિ ગળકાં ખાતાં ખાતાં સંસારસમુદ્ર માંડ તરવા દે છે, તથાપિ સમયે સમયે તે પરિશ્રમનો અત્યંત પ્રસ્વેદ ઉત્પન્ન થયા કરે છે; અને ઉતાપ ઉત્પન્ન થઈ સત્સંગરૂપ જળની તૃષ્ણા અત્યંતપણે રહ્યા કરે છે; અને એ જ દુઃખ લાગ્યા કરે છે.

એમ છતાં પણ આવો વ્યવહાર ભજતાં દ્વેષ પરિણામ તે પ્રત્યે કરવા યોગ્ય નથી, એવો જે સર્વ જ્ઞાનીપુરુષોનો અભિપ્રાય તે, તે વ્યવહાર પ્રાયે સમતાપણે કરાવે છે. આત્મા તેને વિષે, જાણે કંઈ કરતો નથી, એમ લાગ્યા કરે છે. (પત્રાંક-૪૫૩)

જેવી દૃષ્ટિ આ આત્મા પ્રત્યે છે, તેવી દૃષ્ટિ જગતના સર્વ આત્માને વિષે છે. જેવો સ્નેહ આ આત્મા પ્રત્યે છે તેવો સ્નેહ સર્વ આત્મા પ્રત્યે વર્તે છે.

આત્મરૂપપણાના કાર્યે માત્ર પ્રવર્તન હોવાથી જગતના સર્વ પદાર્થ પ્રત્યે જેમ ઉદાસીનતા વર્તે છે, તેમ સ્વપણે ગણાતા સ્ત્રી આદિ પદાર્થો પ્રત્યે વર્તે છે.

પ્રારબ્ધ સંબંધે સ્ત્રીઆદિ પ્રત્યે જે કંઈ ઉદય હોય તેથી વિશેષ વર્તના ઘણું કરીને આત્માથી થતી નથી. કદાપિ કરુણાથી કંઈ વિશેષ વર્તના થતી હોય તો તેવી તે જ ક્ષણે તેવા ઉદયપ્રતિબદ્ધ આત્માઓ પ્રત્યે વર્તે છે, અથવા સર્વ જગત પ્રત્યે વર્તે છે. કોઈ પ્રત્યે ઓછાપણું, અધિકપણું કંઈ પણ આત્માને રુચતું નથી. અવિકલ્પરૂપ સ્થિત છે.

મારા ચિત્તની વ્યવસ્થા જોતાં મને પણ એમ થાય છે કે મને કોઈ પણ પ્રકારે આ વ્યવસાય ઘટતો નથી, અવશ્ય ઘટતો નથી. જરૂર-અત્યંત જરૂર-આ જીવનો કોઈ પ્રમાદ છે; નહીં તો પ્રગટ જાણ્યું છે એવું જે ઝેર તે પીવાને વિષે જીવની પ્રવૃત્તિ કેમ હોય ? અથવા એમ નહીં તો ઉદાસીનપ્રવૃત્તિ હોય. તો પણ તે પ્રવૃત્તિએ હવે તો કોઈ પ્રકારે પણ પરિસમાપ્તપણું ભજે એમ થવા યોગ્ય છે, નહીં તો જરૂર જીવનો કોઈ પણ પ્રકારે દોષ છે. (પત્રાંક-૪૯૫)

કેટલોક વખત થયાં સહજ પ્રવૃત્તિ અને ઉદીરણ પ્રવૃત્તિ એમ વિભાગે પ્રવૃત્તિ વર્તે છે. મુખ્યપણે સહજ પ્રવૃત્તિ વર્તે છે. સહજ પ્રવૃત્તિ એટલે પ્રારબ્ધોદયે ઉદ્ભવ થાય તે પણ જેમાં કર્તવ્ય પરિણામ નહીં. બીજી

ઉદીરણ પ્રવૃત્તિ જે પરાર્થાદિ યોગે કરવી પડે તે. હાલ બીજી પ્રવૃત્તિ થવામાં આત્મા સંક્ષેપ થાય છે, કેમકે અપૂર્વ એવા સમાધિયોગને તે કારણથી પણ પ્રતિબંધ થાય છે, એમ સાંભળ્યું હતું, તથા જાણ્યું હતું; અને હાલ તેવું સ્પષ્ટાર્થે વેદ્યું છે. તે તે કારણોથી વધારે સમાગમમાં આવવાનું પત્રાદિથી કંઈ પણ પ્રશ્નોત્તરાદિ જણાવવાનું તથા બીજા પ્રકારે પરમાર્થાદિ લખવા કરવાનું પણ સંક્ષેપ થવાના પર્યાયને આત્મા ભજે છે. (પત્રાંક-૬૨૦)

પ્રશ્ન-સમાધાનાદિ લખવાનો ઉદય પણ અલ્પ વર્તતો હોવાથી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. (પત્રાંક-૩૨૧)

એક શ્લોક વાંચતાં એમને હજારો શાસ્ત્રનું ભાન થઈ તેમાં ઉપયોગ ફરી વળે છે. (પત્રાંક-૯૧૭)

ઘણી ત્વરાથી પ્રવાસ પૂરો કરવાનો હતો. ત્યાં વચ્ચે સહરાનું રણ સંપ્રાપ્ત થયું.

માથે ઘણો બોજો રહ્યો હતો તે આત્મવીર્યે કરી જેમ અલ્પકાળે વેદી લેવાય તેમ પ્રગટના કરતાં પગે નિકાચિત ઉદયમાન થાક ગ્રહણ કર્યો.

જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી એ જ અદ્ભુત આશ્ચર્ય છે. અવ્યાબાધ સ્થિરતા છે. (પત્રાંક-૯૫૧)

ધન્યરૂપ આ કૃતાર્થરૂપ એવા જે અમે તેને વિષે ઉપાધિજોગ જોઈ લોકમાત્ર ભૂલે એમાં આશ્ચર્ય નથી, અને પૂર્વે જો સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડ્યું નથી, તો તે આવા યોગના કારણથી છે. (પત્રાંક-૩૮૫)

હું કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, એમ સમ્યક્ પ્રતીત થાય છે. (આ. ગ.-૮૨૮)

સંપૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકાય એવા હેતુઓ સુપ્રતીત થાય છે. (આ. અ.-૮૩૦)



## ૧૧. વસ્તુ-પદાર્થ સ્વરૂપ-પદાર્થ-વ્યવસ્થા

સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનો હેતુ માત્ર એક આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે. જો આત્મજ્ઞાન ન થાય તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે. (પત્રાંક-૫૬૯)

જેમ ભગવાન જિને નિરૂપણ કર્યું છે તેમજ સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ છે. (આ. અ. પાનું-૮૨૪)

શ્રી જિનનો એવો અભિપ્રાય છે, કે પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનંત પર્યાયવાળું છે. જીવને અનંતાપર્યાય છે અને પરમાણુને પણ અનંતા પર્યાય છે. જીવ ચેતન હોવાથી તેના પર્યાય પણ ચેતન છે, અને પરમાણુ અચેતન હોવાથી તેના પર્યાય પણ અચેતન છે. જીવના પર્યાય અચેતન નથી અને પરમાણુના પર્યાય સચેતન નથી, એવો શ્રી જિને નિશ્ચય કર્યો છે અને તેમજ યોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ પદાર્થનું સ્વરૂપ પણ વિચારતાં તેવું ભાસે છે. (પત્રાંક-૫૬૮)

ચેતનને ચેતન પર્યાય હોય, અને જડને જડ પર્યાય હોય, એ જ પદાર્થની સ્થિતિ છે. (પત્રાંક-૫૮૧)

સર્વ પોતપોતાનો સ્વભાવ કરે છે; તેમ આત્મા પણ પોતાના જ ભાવનો જ કર્તા છે; પુદ્ગલ કર્મનો આત્મા કર્તા નથી; એ વીતરાગનાં વાક્ય સમજવા યોગ્ય છે.

કર્મ પોતાના સ્વભાવાનુસાર યથાર્થ પરિણમે છે, જીવ પોતાના સ્વભાવાનુસાર તેમ ભાવકર્મને કરે છે. આત્મા જ્યારે ભાવકર્મરૂપે પોતાનો સ્વભાવ કરે છે, ત્યારે ત્યાં રહેલા પુદ્ગલ પરમાણુઓ પોતાના સ્વભાવને લીધે કર્મભાવને પ્રાપ્ત થાય છે; અને એકબીજા એક ક્ષેત્રાવગાહપણે અવગાઢતા પામે છે. કોઈ કર્તા નહિ છતાં પુદ્ગલ દ્રવ્યથી જેમ ઘણા સ્કંધોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ કર્મપણે પણ સ્વાભાવિકપણે પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણમે છે એમ જાણવું. (પત્રાંક-૭૬૬)

એક પરિનામકે ન કરતા દરવ દોઈ  
દોઈ પરિનામ એક દરવ ન ધરતું હૈ;

એક કરતૂતિ દોઈ દર્વ કબહું ન કરે,  
દોઈ કરતૂતિ એક દર્વ ન કરતું હૈ;  
જીવ પુદ્ગલ એક ખેત અવગાહી દોઉ,  
અપને અપને રૂપ દોઉ કોઉ ન ટરતું હૈ;  
જડ પરિનામની કૌ કરતા હૈ પુદ્ગલ,  
ચિદાનન્દ ચેતન સુભાવ આચરતું હૈ.

(પત્રાંક-૭૮૦)

વસ્તુત: બે વસ્તુઓ છે - જીવ અને અજીવ. સુવર્ણ નામ લોકોએ કલ્પિત આપ્યું તેની ભસ્મ થઈને પેટમાં ગયું. વિષ્ટા પરિણામી ખાતર થયું, ક્ષેત્રમાં ઊગ્યું; ધાન્ય થયું; લોકોએ ખાધું; કાળાંતરે લોહું થયું. વસ્તુત: એક દ્રવ્યના જુદા જુદા પર્યાયોને કલ્પના રૂપે જુદાં જુદાં નામ અપાયાં. એક દ્રવ્યના ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયો વડે લોક ભ્રાંતિમાં પડી ગયું. એ ભ્રાંતિએ મમતાને જન્મ આપ્યો. ભ્રમજાળ યથાર્થ લક્ષમાં ઊતરે તો જડ ચૈતન્ય ક્ષીર-નીરવત્ ભિન્ન સ્પષ્ટ ભાસે.

(ઉ. નો. ૧૭ : પાનું-૬૬૯)

જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવું જ સર્વ જીવનું સ્વરૂપ છે. માત્ર જીવને અજ્ઞાને કરી ધ્યાનમાં આવતું નથી; તેટલા માટે વિચારવાને સિદ્ધના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો, એટલે પોતાનું સ્વરૂપ સમજાય.

(ઉ. છાયા. ૬, પાનું-૬૯૯)

પર્યાયનું સ્વરૂપ સમજાવવા અર્થે શ્રી તીર્થંકરદેવે ત્રિપદ (ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય) સમજાવ્યાં છે. દ્રવ્ય ધ્રુવ સનાતન છે, પર્યાય ઉત્પાદવ્યયવંત છે.

છયે દર્શન એક જૈનદર્શનમાં સમાય છે. તેમાં પણ જૈન એક દર્શન છે. બૌદ્ધ-શ્ણિકવાદી પર્યાયરૂપે 'સત્' છે. વેદાંત-સનાતન-દ્રવ્યરૂપે 'સત્' છે. ચાર્વાક નિરીશ્વરવાદી જ્યાં સુધી આત્માની પ્રતીતિ થઈ નથી ત્યાં સુધી તેને ઓળખવારૂપે 'સત્' છે. (વ્યા. સાર (૪), પાનું-૭૬૫)

ત્રણે કાળમાં જે વસ્તુ જાત્યંતર થાય નહીં તેને શ્રી જિન દ્રવ્ય કહે છે. કોઈ પણ દ્રવ્ય પરપરિણામે પરિણામે નહીં. સ્વપણાનો ત્યાગ કરી શકે નહીં. પ્રત્યેક દ્રવ્ય (દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી) સ્વપરિણામી છે.



નિયત અનાદિ મર્યાદાપણે વર્તે છે. જે ચેતન છે, તે કોઈ દિવસ અચેતન થાય નહીં; જે અચેતન છે, તે કોઈ દિવસ ચેતન થાય નહીં.

(આ. અ. ૫૬, પાનું-૮૦૮)

ચેતનની ઉત્પત્તિના કંઈ પણ સંયોગો દેખાતા નથી. તેથી ચેતન અનુત્પન્ન છે. તે ચેતન વિનાશ પામવાનો કંઈ અનુભવ થતો નથી માટે અવિનાશી છે-નિત્ય અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી નિત્ય છે. સમયે સમયે પરિણામાંતર પ્રાપ્ત થવાથી અનિત્ય છે. સ્વસ્વરૂપનો ત્યાગ કરવાને યોગ્ય હોવાથી મૂળ દ્રવ્ય છે.

(આ. અ. ૬૦, પાનું-૮૦૯)

જીવ, એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે.

(આ. અ. પાનું-૮૨૫)

ભૂતકાળ દ્રવ્યને વિષે સમાઈ ગયો, અને ભાવિકાળ સત્તાગણે રહ્યો છે, બેમાંથી એકે વર્તવાપણે નથી, માત્ર એક સમયરૂપ એવો વર્તમાનકાળ જ વર્તે છે, માટે સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં પણ તે જ પ્રકારે ભાસ્યમાન થાય છે.

(પત્રાંક-૬૯૮)

જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી, એ જ અદ્ભુત આશ્ચર્ય છે. અવ્યાબાધ સ્થિરતા છે.

(પત્રાંક-૮૫૧)

વારંવાર ઊગે છે કે અબંધ, બંધનયુક્ત હોય ? (પત્રાંક-૨૩૬)

સુખદુઃખ જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે ઉદય આવવાનું હોય તેમાં ઈન્દ્રાદિ પણ ફેરફાર કરવાને શક્તિવાન નથી. (વ્યા. સાર, પાનું-૭૮૫)

જ્યાં ક્ષેત્રસ્પર્શના હશે ત્યાં સ્થિતિ થશે. (પત્રાંક-૬૧૭)

દ્રવ્યાનુયોગ પરમ ગંભીર હશે અને સૂક્ષ્મ છે, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનું રહસ્ય છે, શુક્લ ધ્યાનનું અનન્ય કારણ છે. શુક્લ ધ્યાનથી કેવળજ્ઞાન સમુત્પન્ન થાય છે. મહાભાગ્ય વડે તે દ્રવ્યાનુયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાથી અથવા નાશ પામવાથી, વિષય પ્રત્યે ઉદાસીનતાથી અને મહત્ પુરુષના ચરણકમળની ઉપાસનાના બળથી દ્રવ્યાનુયોગ પરિણમે છે.

જેમ જેમ સંયમ વર્ધમાન થાય છે, તેમ તેમ દ્રવ્યાનુયોગ યથાર્થ પરિણમે છે. સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ સમ્યગ્દર્શનનું નિર્મલત્વ છે, તેનું કારણ પણ દ્રવ્યાનુયોગ છે.

સામાન્યપણે દ્રવ્યાનુયોગની યોગ્યતા પામવી દુર્લભ છે. આત્મારામ પરિણામી, પરમ વીતરાગ દૃષ્ટિવંત, પરમ અસંગ એવા મહાત્મા પુરુષો તેનાં મુખ્ય પાત્ર છે.

હે આર્ય ! દ્રવ્યાનુયોગનું ફળ સર્વ ભાવથી વિરામ પામવારૂપ સંયમ છે. (પત્રાંક-૮૬૬)

જો આમ તમે વસ્તુસ્થિતિ સમજો તો તો જડને વિષેનો જે સ્વસ્વરૂપભાવ છે તે મટે, અને સ્વસ્વરૂપનું જે તિરોભાવપણું છે તે પ્રગટ થાય. વિચાર કરો, સ્થિતિ પણ એમ જ છે. (પત્રાંક-૩૧૭)

લોકને વિષે જે પદાર્થ છે તેના ધર્મ દેવાધિદેવે પોતાના જ્ઞાનમાં ભાસવાથી જેમ હતા તેમ વર્ણવ્યા છે, પદાર્થો તે ધર્મથી બહાર જઈ પ્રવર્તતા નથી; અર્થાત્ જ્ઞાની મહારાજે પ્રકાશ્યું તેથી બીજી રીતે પ્રવર્તતા નથી; તેથી તે જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તે છે એમ કહ્યું છે, કારણ કે જ્ઞાનીએ પદાર્થના જેવા ધર્મ હતા તેવા જ તેના ધર્મ કહ્યા છે.

(વ્યા. સા. પાનું - ૭૪૯)



## ૧૨. અકર્તાભાવ

વાસ્તવ્ય વિચાર કર્યેથી આત્મા ઘટપટાદિનો તથા ક્રોધાદિનો કર્તા થઈ શકતો નથી, માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનપરિણામનો જ કર્તા છે, એ સ્પષ્ટ સમજાય છે. (પત્રાંક-૫૩૦)

તણખલાના બે કટકા કરવાની સત્તા પણ અમે ધરાવતા નથી; અધિક શું કહેવું ? (પત્રાંક-૨૩૦)

જેણે આત્મા અસંગ, અક્રિય વિચાર્યો હોય તેને ભ્રાંતિ હોય નહીં, સંશય હોય નહીં, આત્માના હોવાપણા સંબંધમાં પ્રશ્ન રહે નહીં.

(ઉ. છા. ૧૦, પાનું-૭૧૨)

‘હું કર્તા’ ‘હું કરું છું’ ‘હું કેવું કરું છું ?’ આદિ જે વિભાવ છે તે જ મિથ્યાત્વ અહંકારથી કરી સંસારમાં અનંત દુઃખ પ્રાપ્ત થાય ચારે ગતિમાં રજળે.

કોઈનું દીધું દેવાતું નથી; કોઈનું લીધું લેવાતું નથી, જીવ ફોગટ કલ્પના કરી રજળે છે. જે પ્રમાણે કર્મ ઉપાર્જન કરેલાં હોય તે પ્રમાણે લાભ, અલાભ, આયુષ્ય, શાતા-અશાતા મળે છે. પોતાથી કંઈ અપાતું લેવાતું નથી. અહંકારે કરી ‘મેં આને સુખ આપ્યું, મેં આને દુઃખ આપ્યું, મેં અન્ન આપ્યું’ એવી મિથ્યાભાવના કરે છે, ને તેને લઈને કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. (ઉ. છા. ૧૨, પાનું-૭૨૮)

જે સંસારને વિષે સાક્ષીકર્તા તરીકે મનાય છે, તે સંસારમાં તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપે રહેવું, અને કર્તા તરીકે ભાસ્યમાન થવું તે બેધારી તરવાર ઉપર ચાલવા બરાબર છે.

એક વાર એક તણખલાના બે ભાગ કરવાની ક્રિયા કરી શકવાની શક્તિ પણ ઉપશમ થાય ત્યારે જે ઈશ્વરેચ્છા હશે તે થશે. (પત્રાંક-૪૦૮)

સ્યાત્પદ આ વાત પણ માન્ય છે કે બનનાર છે તે ફરનાર નથી અને ફરનાર છે તે બનનાર નથી.

જ્ઞાની દષ્ટ તે ખરું.

(પત્રાંક-૪૭)



### ૧૩. ભક્તિ-ઉપાસના-ભક્તિમાર્ગ

ભક્તિ શા માટે ?

જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે, તેવું જ શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી આત્માનું સ્વરૂપ છે. આ આત્મા અને સિદ્ધ ભગવાનના સ્વરૂપમાં ઔપાધિક ભેદ છે. સ્વાભાવિક સ્વરૂપથી જોઈએ તો આત્મા સિદ્ધ ભગવાનની તુલ્ય જ છે. સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ નિરાવરણ છે, અને વર્તમાનમાં આ આત્માનું સ્વરૂપ આવરણ સહિત છે, અને એ જ ભેદ છે; વસ્તુતાએ ભેદ નથી. તે આવરણ ક્ષીણ થવાથી આત્માનું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટે છે.

અને જ્યાં સુધી તેનું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટ્યું નથી, ત્યાં સુધી સ્વાભાવિક શુદ્ધ સ્વરૂપને પામ્યા છે એવા સિદ્ધ ભગવાનની ઉપાસના કર્તવ્ય છે; તેમજ અહંત ભગવાનની ઉપાસના પણ કર્તવ્ય છે, કેમકે તે ભગવાન સયોગી સિદ્ધ છે.

ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું તે પરમાર્થ દૃષ્ટિવાન પુરુષોને ગૌણતાથી સ્વરૂપનું જ ચિંતવન છે.

જેવું સિદ્ધ ભગવાનનું આત્મસ્વરૂપ છે, તેવું સર્વ જીવોનું આત્મસ્વરૂપ છે; તે માટે ભવ્ય જીવોએ સિદ્ધત્વને વિષે રુચિ કરવી.

તેમજ શ્રી દેવચંદ્ર સ્વામીએ શ્રી વાસુપૂજ્યનાં સ્તવનમાં કહ્યું છે કે 'જિનપૂજા રે તે નિજપૂજના.'

જો યથાર્થ મૂળ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો જિનની પૂજા તે આત્મસ્વરૂપનું જ પૂજન છે.

સ્વરૂપ-આકાંક્ષી મહાત્માઓએ એમ જિન ભગવાનની તથા સિદ્ધ ભગવાનની ઉપાસના સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનો હેતુ જાણ્યો છે. ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાન પર્યંત તે સ્વરૂપચિંતવના જીવને પ્રબળ અવલંબન છે. (પત્રાંક-૭૫૩)

આત્માર્થે વિચારમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ આરાધવા યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૨૯૭)

જ્ઞાનમાર્ગ દુરારાધ્ય છે; પરમાવગાઢદશા પામ્યા પહેલાં તે માર્ગ

પડવાનાં ઘણાં સ્થાનક છે. સંદેહ, વિકલ્પ, સ્વચ્છંદતા, અતિપરિણામીપણું એ આદિ કારણો વારંવાર જીવને તે માર્ગે પડવાના હેતુઓ થાય છે; અથવા ઊર્ધ્વભૂમિકા પ્રાપ્ત થવા દેતાં નથી.

ક્રિયામાર્ગે અસદ્ અભિમાન, વ્યવહારઆગ્રહ, સિદ્ધિમોહ, પૂજાસત્કારાદિ યોગ, અને દૈહિક ક્રિયામાં આત્મનિષ્ઠાદિ દોષોનો સંભવ રહ્યો છે.

કોઈક મહાત્માને બાદ કરતાં ઘણા વિચારવાન જીવોએ ભક્તિમાર્ગનો તે જ કારણોથી આશ્રય કર્યો છે, અને આજ્ઞાશ્રિતપણું અથવા પરમ પુરુષ સદ્ગુરુને વિષે સર્વાર્પણ સ્વાધીનપણું શિરસાવંધ દીકું છે, અને તેમજ વત્યા છે, તથાપિ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ, નહીં તો ચિંતામણિ જેવો જેનો એક સમય છે એવો મનુષ્યદેહ ઊલટો પરિભ્રમણવૃદ્ધિનો હેતુ થાય. (પત્રાંક-૬૯૩)

ભક્તિ એ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગ છે, ભક્તિથી અહંકાર મટે, સ્વચ્છંદ ટળે, અને સીધા માર્ગે ચાલ્યું જવાય; અન્ય વિકલ્પો મટે. આવો એ ભક્તિમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે. (ઉ. છા. પાનું-૬૮૭)

પ્રભુભક્તિમાં જેમ બને તેમ તત્પર રહેવું. મોક્ષનો એ ધુરંધર માર્ગ મને લાગ્યો છે. ગમે તો મનથી પણ સ્થિર થઈને બેસી પ્રભુભક્તિ અવશ્ય કરવી યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૩૮૦)

તમને જેવી જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા છે તેવી ભક્તિની નથી. ભક્તિ પ્રેમરૂપ વિના જ્ઞાનશૂન્ય જ છે, તો પછી તેને પ્રાપ્ત કરીને શું કરવું છે ? જે અટક્યું તે યોગ્યતાની ક્યાશને લીધે. અને જ્ઞાની કરતાં જ્ઞાનમાં વધારે પ્રેમ રાખો છો તેને લીધે. જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન ઈચ્છવું તે કરતાં બોધસ્વરૂપ સમજી ભક્તિ ઈચ્છવી એ પરમ ફળ છે. (પત્રાંક-૨૬૩)

ઘણા ઘણા પ્રકારથી મનન કરતાં અમારો દૃઢ નિશ્ચય છે કે ભક્તિ એ સર્વોપરી માર્ગ છે, અને તે સત્પુરુષના ચરણ સમીપે રહીને થાય તો ક્ષણવારમાં મોક્ષ કરી દે, તેવો પદાર્થ છે. (પત્રાંક-૨૦૧)

મોક્ષથી અમને સંતની ચરણ સમીપતા બહુ વહાલી છે; પણ તે હરિની ઈચ્છા આગળ દીન છીએ. (પત્રાંક-૨૬૯)

ભગવત્ મુક્તિ આપવામાં કૃપણ નથી, પણ ભક્તિ આપવામાં

કૃપણ છે, એમ લાગે છે. (પત્રાંક-૨૮૩)

માયાને શોધી શોધીને જ્ઞાનીએ ખરેખર જીતી છે. ભક્તિરૂપી સ્ત્રી છે તેને માયા સામી મૂકે ત્યારે માયાને જીતાય. ભક્તિમાં અહંકાર નથી માટે માયાને જીતે. (ઉ. છા.-૭૦૬)

જીવમાત્ર જ્ઞાન સ્વભાવી છે. ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. નિર્મળજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે. (પત્રાંક-૫૩૦ : પ્રશ્ન-૨૪)

પ્રભુભક્તિ ત્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન,

પ્રભુ મેળવવા ગુરુ ભગવાન. (પત્રાંક-૧૦૭)

**ભક્તિ કોની કરવી ?**

**જિજ્ઞાસુ :** પૂજ્ય કોણ અને ભક્તિ કોની કરવી કે જે વડે આત્મા સ્વશક્તિનો પ્રકાશ કરે ?

**સત્ય :** શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ અનંત સિદ્ધની ભક્તિથી, તેમજ સર્વદૂષણરહિત, કર્મમલહીન, મુક્ત, નિરાગી, સકળભયરહિત, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે.

**જિજ્ઞાસુ :** એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવું ખરું ?

**સત્ય :** સર્વકર્મદળ ક્ષય કરી, 'અનંત જીવન, અનંત વીર્ય, અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શનથી સ્વસ્વરૂપમય થયા એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ આત્માની નિશ્ચયનયે રિદ્ધિ હોવાથી એ પુરુષાર્થતા આપે છે, વિકારથી વિરક્ત કરે છે, શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે. તરવાર હાથમાં લેવાથી જેમ શૌર્ય અને ભાંગથી નશો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એ ગુણચિંતવનથી આત્મા સ્વસ્વરૂપાનંદની શ્રેણીએ ચઢતો જાય છે, દર્પણ હાથમાં લેતાં જેમ મુખાકૃતિનું ભાન થાય છે, તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપના ચિંતવનરૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય છે. ('મોક્ષમાળા' : પાઠ-૧૩)

જેનું અપાર માહાત્મ્ય છે, એવી તીર્થંકર દેવની વાણીની ભક્તિ કરો. (પત્રાંક-૧૧૯)

જ્ઞાની તો પરમાત્મા જ છે; અને તેની ઓળખાણ વિના પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, માટે સર્વ પ્રકારે ભક્તિ કરવા યોગ્ય એવી દેહધારી દિવ્યમૂર્તિ જ્ઞાનીરૂપ પરમાત્માની-ને નમસ્કારાદિ ભક્તિથી માંડી પરાભક્તિના

અંત સુધી એક લયે આરાધવી, એવો શાસ્ત્રલક્ષ છે. પરમાત્મા આ દેહધારીરૂપે થયો છે એમ જ જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યે જીવને બુદ્ધિ થયે ભક્તિ ઊગે છે, અને તે ભક્તિ ક્રમે કરી પરાભક્તિરૂપ હોય છે.

(પત્રાંક-૨૨૩)

સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવા યોગ્ય નથી; અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, એવું ખરેખરું તે જીવને ભાસ્યું છે, એમ પણ કહેવું કઠણ છે. (પત્રાંક-૫૨૨)

બહુમાન, નમ્રભાવ, વિશુદ્ધ અંતઃકરણથી પરમાત્માના ગુણસંબંધી ચિંતવન, શ્રવણ, મનન, કીર્તન, પૂજા, અર્ચા એ જ્ઞાની પુરુષોએ વખાણ્યાં છે, માટે આજનો દિવસ શોભાવજો. ('પુષ્પમાળા' : ૧૦૫)

સાચી ભક્તિ ક્યારે પામે ?

ભક્તિ પૂર્ણતા પામવાને યોગ્ય ત્યારે થાય છે કે એક તૃણમાત્ર પણ હરિ પ્રત્યે યાયવું નહિ, સર્વદશામાં ભક્તિમય જ રહેવું.

(પત્રાંક-૨૫૦)

જ્ઞાની પ્રત્યે બરાબર પ્રતીતિ થાય ને રાતદિવસ તે અપૂર્વ જોગ સાંભર્યા કરે તો સાચી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય.

(ઉ. છા. ૮, પાનું - ૭૦૯)

જ્ઞાનીપુરુષના ચરણને વિષે મન સ્થાપ્યા વિના એ ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. જેથી ફરી ફરી જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવાનું જિનાગમમાં ઠેકાણેઠેકાણે કથન કર્યું છે. (પત્રાંક-૫૭૨)

દર્શનમોહ વ્યતીત થવાથી જ્ઞાનીના માર્ગમાં પરમભક્તિ સમુત્પન્ન થાય છે, તત્ત્વપ્રતીતિ સમ્યક્પણે ઉત્પન્ન થાય છે. (પત્રાંક-૯૦૧)

પરમ પુરુષની મુખ્ય ભક્તિ, ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ (શુદ્ધ આચરણની ઉપાસના) થાય એવા સદ્વર્તનથી પ્રાપ્ત થાય છે, ચરણ પ્રતિપત્તિ રૂપ સદ્વર્તન જ્ઞાનીની મુખ્ય આજ્ઞા છે, જે આજ્ઞા પરમ પુરુષની મુખ્ય ભક્તિ છે. (પત્રાંક-૮૮૫)

**ભક્તિના પ્રકાર :**

ભગવાન રૂપ પતિની સેવાના પ્રકાર ઘણા છે. દ્રવ્યપૂજા, ભાવપૂજા, આજ્ઞાપૂજા, દ્રવ્યપૂજાના પણ ઘણા ભેદ છે; પણ તેમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પૂજા તો ચિત્તપ્રસન્નતા એટલે તે ભગવાનમાં ચૈતન્યવૃત્તિ પરમ હર્ષથી એકત્વને પ્રાપ્ત કરવી તે જ છે. તેમાં સર્વ સાધન સમાય છે. તે જ અખંડિત પૂજા છે, કેમકે જો ચિત્ત ભગવાનમાં લીન હોય તો બીજા યોગ પણ ચિત્તાધીન હોવાથી ભગવાનને આધીન જ છે, અને ચિત્તની લીનતા ભગવાનમાંથી ન ખસે તો જ જગતના ભાવોમાંથી ઉદાસીનતા વર્તે અને તેમાં ગ્રહણ ત્યાગરૂપ વિકલ્પ પ્રવર્તે નહીં; જેથી તે સેવા અખંડ જ રહે. (પત્રાંક-૭૫૩)

**પરાભક્તિ :**

જ્ઞાની પુરુષના સર્વચરિત્રમાં ઐક્યભાવનું લક્ષ થવાથી તેના હૃદયમાં વિરાજમાન પરમાત્માનો ઐક્યભાવ હોય છે, અને એ જ પરાભક્તિ છે. (પત્રાંક-૨૨૩)

**નામભક્તિ :**

જિજ્ઞાસુ આર્ય સત્ય ! સિદ્ધસ્વરૂપ પામેલા તે જિનેશ્વરો તો સઘળા પૂજ્ય છે; ત્યારે નામથી ભક્તિ કરવાની કંઈ જરૂર છે ?

જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામસ્મરણ કરવાથી તેઓ કોણ ? ક્યારે ? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા ? એ ચરિત્રોની સ્મૃતિ થશે; અને એથી આપણે વૈરાગ્ય, વિવેક ઇત્યાદિકનો ઉદય પામીએ.

(‘મોક્ષમાળા’ : ૫૪-૧૪)

**આજ્ઞાભક્તિ :**

આજ્ઞાભક્તિ થઈ નથી, ત્યાં સુધી આજ્ઞા થાય ત્યારે માયા ભૂલવે છે. (ઉ. છા. ૭, પાનું-૭૦૬)

**મુખ્ય ભક્તિ કઈ ?**

પરમ પુરુષની ભક્તિ ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થાય તેવા સદ્વર્તનથી પ્રાપ્ત થાય છે. ચરણ પ્રતિપત્તિ (શુદ્ધ આચરણની ઉપાસના) રૂપ સદ્વર્તન



જ્ઞાનીની મુખ્ય આજ્ઞા છે, જે આજ્ઞા પરમ પુરુષની મુખ્ય ભક્તિ છે.  
(પત્રાંક-૮૮૫)

**ભક્તિનો કાળ :**

(એકાંત) પ્રભાત, પ્રથમ પ્રહર, એ સેવ્ય ભક્તિ માટે યોગ્ય કાળ છે, સ્વરૂપચિંતનભક્તિ સર્વ કાળે સેવ્ય છે. (પત્રાંક-૨૫૩)

**ભક્તિ અને કઠણાઈ ?**

પરમાત્માની ભક્તિ જ જેને પ્રિય છે, એવા પુરુષને એવી કઠણાઈ ન હોય તો પછી ખરા પરમાત્માની તેને ભક્તિ જ નથી એમ સમજવું. અથવા તો ચાહીને પરમાત્માની ઈચ્છારૂપ માયાએ તેવી કઠણાઈ મોકલવાનું કાર્ય વિસ્મરણ કર્યું છે.

કઠણાઈ અને સરળાઈ, શાતા અને અશાતા એ ભગવદ્ભક્તને સરખાં જ છે; અને વળી કઠણાઈ અને અશાતા તો વિશેષ અનુકૂળ છે કે જ્યાં માયાનો પ્રતિબંધ દર્શનરૂપ નથી. (પત્રાંક-૨૨૩)

**દ્રવ્યપૂજા અને પુષ્પો :**

પ્રભુપૂજામાં પુષ્પ ચડાવવામાં આવે છે, તેમાં જે ગૃહસ્થને લીલોતરીનો નિયમ નથી તે પોતાના હેતુએ તેનો વપરાશ કમ કરી ફૂલ પ્રભુને ચડાવે. ત્યાગી મુનિને તો પુષ્પ ચડાવવાનો કે તેના ઉપદેશનો સર્વથા નિષેધ છે. આમ, પૂર્વાચાર્યોનું પ્રવચન છે. (ઉ. નો. પાનું - ૬૭૮)

**સર્વ પ્રકારની ભક્તિમાં ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ :**

“અનુક્રમે સંયમ સ્પર્શતો જી, પામ્યો ક્ષાયકભાવ રે;

સંયમ શ્રેણી ફુલડે જી, પૂજું પદ નિષ્પાવ રે.”

(આત્માની અભેદચિંતનારૂપ) સંયમના એક પછી એક ક્રમે અનુભવીને ક્ષાયકભાવ(જડ પરિણતિનો ત્યાગ)ને પામેલો એવો જે સિદ્ધાર્થનો પુત્ર તેના નિર્મળ ચરણકમળને સંયમશ્રેણીરૂપ ફૂલથી પૂજું છું. (પત્રાંક-૩૦૯)



## ૧૪. ધ્યાન

પરમાત્માને ધ્યાવવાથી પરમાત્મા થવાય છે. પણ તે ધ્યાવન આત્મા સત્પુરુષના ચરણકમળની વિનયોપાસના વિના પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, એ નિર્ગ્રંથ ભગવાનનું સર્વોત્કૃષ્ટ વચનામૃત છે.

આ કાળમાં રૂપાતીત સુધી ધર્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ કેટલાક સત્પુરુષોને સ્વભાવે, કેટલાકને સદ્ગુરુરૂપ નિરૂપમ નિમિત્તથી અને કેટલાકને સત્સંગ આદિ લઈ અનેક સાધનોથી થઈ શકે છે; પણ તેવા પુરુષો - નિર્ગ્રંથમતના-લાખોમાં પણ કોઈક જ નીકળી શકે છે.

ચોથે ગુણસ્થાનકે આવેલો પુરુષ પાત્રતા પામ્યો ગણી શકાય, ત્યાં ધર્મધ્યાનની ગૌણતા છે. પાંચમે મધ્યમ ગૌણતા છે. છઠ્ઠે મુખ્યતા પણ મધ્યમ છે. સાતમે મુખ્યતા છે. આપણે ગૃહવાસમાં સામાન્ય વિધિએ પાંચમે ઉત્કૃષ્ટે તો આવી શકીએ; આ સિવાય ભાવની અપેક્ષા તો ઓર જ છે ! (પત્રાંક-૬૨)

### ધ્યાનના પ્રકાર :

ભગવાને ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન કહ્યાં છે. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ. પહેલાં બે ધ્યાન ત્યાગવા યોગ્ય છે. પાછળનાં બે ધ્યાન આત્મસાર્થકરૂપ છે.

### ધર્મધ્યાન શા માટે ?

શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્રવિચારમાં કુશળ થવા માટે, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનું તત્ત્વ પામવા માટે, સત્પુરુષોએ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોળ ભેદ છે.

### ધર્મધ્યાનના ભેદ :

પહેલા ચાર ભેદ કહું છું : (૧) આજ્ઞાવિચય, (૨) અપાયવિચય, (૩) વિપાકવિચય (૪) સંસ્થાનવિચય.

આજ્ઞાવિચય - આજ્ઞા એટલે સર્વજ્ઞ ભગવંતે ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે જે કહ્યું છે તે તે સત્ય છે; એમાં શંકા કરવા જેવું નથી; એવું

જે ચિંતન કરવું તે 'આજ્ઞાવિચય' નામે પ્રથમ ભેદ.

અપાયવિચય - રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ એથી જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું જે ચિંતન કરવું તે 'અપાયવિચય' નામે બીજો ભેદ છે.

અપાયવિચય એટલે દુઃખ

વિપાકવિચય - હું જે જે ક્ષણે દુઃખ સહન કરું છું, ભવાટવીમાં પર્યટન કરું છું, અજ્ઞાનાદિક પામું છું, તે સઘળું કર્મના ફળના ઉદય વડે કરીને છે, એ ધર્મધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ છે.

સંસ્થાનવિચય - ત્રણ લોકનું સ્વરૂપ ચિંતવવું તે લોકસ્વરૂપ સુપ્રતિષ્ઠકને આકારે છે; જીવ અજીવે કરીને સંપૂર્ણ ભરપૂર છે.

એ ત્રણે લોકનાં સર્વ સ્થાનક આ આત્માએ સમ્યક્ત્વરહિત કરણીથી અનંતી વાર જન્મમરણ કરી સ્પર્શી મૂક્યા છે; એમ જે ચિંતવન કરવું તે 'સંસ્થાનવિચય' નામે ધર્મધ્યાનનો ચોથો ભેદ છે.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ :

(૧) આજ્ઞારુચિ - એટલે વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞા અંગીકાર કરવાની રુચિ ઊપજે તે.

(૨) નિસર્ગરુચિ - આત્મા સ્વાભાવિકપણે જાતિસ્મરણાદિક જ્ઞાને કરી શ્રુત સહિત ચારિત્રધર્મ ધરવાની રુચિ પામે તેને નિસર્ગરુચિ કહે છે.

(૩) સૂત્રરુચિ - શ્રુતજ્ઞાન અને અનંત તત્ત્વના ભેદને માટે ભાષેલાં ભગવાનનાં પવિત્ર વચનોનું જેમાં ગૂંથન થયું છે, તે સૂત્ર શ્રવણ કરવાં, મનન કરવાં અને ભાવથી પઠન કરવાની રુચિ ઊપજે તે સૂત્રરુચિ.

(૪) ઉપદેશરુચિ - આજ્ઞાદિક આશ્રવમાર્ગ છોડીને જ્ઞાનાદિક સંવર માર્ગ ગ્રહણ કરવાં માટે તીર્થંકર ભગવંતનો ઉપદેશ સાંભળવાની રુચિ ઊપજે તેને ઉપદેશરુચિ કહીએ.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર અવલંબન કહું છું :

(૧) વાંચના, (૨) પૃચ્છના, (૩) પરાવર્તના (૪) ધર્મકથા.

ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા કહું છું :

(૧) એકત્વાનુપ્રેક્ષા, (૨) અનિત્યાનુપ્રેક્ષા, (૩) અશરણાનુપ્રેક્ષા,

(૪) સંસારાનુપ્રેક્ષા.

('મોક્ષમાળા' : પાઠ-૭૪, ૭૫)

## શુકલધ્યાન :

આ કાળમાં શુકલધ્યાનની મુખ્યતાનો અનુભવ ભારતમાં અસંભવિત છે. તે ધ્યાનની પરોક્ષ કથારૂપ અમૃતાનો રસ કેટલાક પુરુષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે; પણ મોક્ષના માર્ગની અનુકૂળતા ધોરી વાટે પ્રથમ ધર્મધ્યાનથી છે. (પત્રાંક-૬૨)

જો તમે અનેક પ્રકારના ધ્યાનની પ્રાપ્તિને અર્થે ચિત્તની સ્થિરતા ઈચ્છતા હો તો પ્રિય અથવા અપ્રિય વસ્તુમાં મોહ ન કરો, રાગ ન કરો, દ્વેષ ન કરો.

પાંત્રીસ, સોળ, છ, પાંચ, ચાર, બે, અને એક અક્ષરના એમ પરમેષ્ઠીપદના વાચકમંત્ર છે તેનું જપપૂર્વક ધ્યાન કરો. વિશેષ સ્વરૂપ શ્રીગુરુના ઉપદેશથી જાણવું યોગ્ય છે.

મોક્ષનાં હેતુરૂપ એ બંને ચારિત્ર ધ્યાનથી અવશ્ય મુનિઓ પામે છે, તેટલા માટે પ્રયત્નવાન ચિત્તથી ધ્યાનનો ઉત્તમ અભ્યાસ કરો.

(પત્રાંક-૭૬૧)

સર્વજ્ઞે કહેલું ગુરુઉપદેશથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને, સુપ્રતીત કરીને તેનું ધ્યાન કરો.

જેમ જેમ ધ્યાનવિશુદ્ધિ તેમ તેમ જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષય થશે.

પોતાની કલ્પનાથી તે ધ્યાન સિદ્ધ થતું નથી. (પત્રાંક-૭૬૩)

એક ચિત્તે આત્મા ધ્યાવો. પ્રત્યક્ષ અનુભવ થશે.

ધ્યાનની સ્મૃતિ થાય ત્યારે સ્થિરતા કરી તે પછી દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચના પરિષદ પડે તો આત્મા અવિનાશી છે એવો એક ઉપયોગથી વિચાર લાવશો, તો તમોને ભય થશે નહીં અને ત્વરાથી કર્મબંધથી છૂટશે. આત્મદશા અવશ્ય નિહાળશો, અનંત જ્ઞાન, દર્શન ઈત્યાદિક ઋદ્ધિ પામશો. (પત્રાંક-૫)

સ્વચ્છંદે, સ્વમતિ કલ્પનાએ, સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિના ધ્યાન કરવું એ તરંગરૂપ છે, અને ઉપદેશ વ્યાખ્યાન કરવું એ અભિમાનરૂપ છે.

(ઉ. છા.-૬૭૭)

ધ્યાનના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે. એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે, તે ધ્યાન કહેવાય છે. અને એ જ આત્મધ્યાનની

પ્રાપ્તિ; ઘણું કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી. એવું જે આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ સિવાય ઉત્પન્ન થતું નથી. એ યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને ક્રમે કરીને ઘણા જીવોને થાય છે, અને તેનો મુખ્ય માર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાની પુરુષોનો આશ્રય કે સંગ અને તેને વિષે, બહુમાન, પ્રેમ એ છે. (પત્રાંક-૪૧૬)

‘નાકે રૂપ નિહાળતા’ એ ચરણનો અર્થ વીતરાગમુદ્રાસૂચક છે. રૂપાવલોકન દૃષ્ટિથી સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે સ્વરૂપાવલોકનદૃષ્ટિમાં પણ સુગમતા પ્રાપ્ત થાય છે. દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાથી સ્વરૂપાવલોકનદૃષ્ટિ પરિણમે છે. (પત્રાંક-૮૬૦)



*[Faint bleed-through text from the reverse side of the page is visible, including the word 'સુગમતા' and other phrases.]*

## ૧૫. કર્મ

આત્મપરિણામની કંઈ પણ ચપળ પરિણતી થવી તેને શ્રી તીર્થંકર કર્મ કહે છે. (પત્રાંક-૫૬૮)

નહીં ઈચ્છવામાં આવતાં છતાં જીવને ભોગવવું પડે છે, એ પૂર્વકર્મનો સંબંધ યથાર્થ સિદ્ધ કરે છે. (પત્રાંક-૬૦૬)

વિભાવ પરિણામ 'ભાવકર્મ' છે.

પુદ્ગલ સંબંધ 'દ્રવ્યકર્મ' છે. (પત્રાંક-૭૬૦)

**કર્મનો હેતુ :**

જે આત્માનો અંતર્વ્યાપાર (અંતર્પરિણામની ધારા) તે, બંધ અને મોક્ષની (કર્મથી આત્માનું બંધાવું અને તેથી આત્માનું છૂટવું) વ્યવસ્થાનો હેતુ છે; માત્ર શરીરચેષ્ટા બંધમોક્ષની વ્યવસ્થાનો હેતુ નથી.

(પત્રાંક-૫૬૭)

રાગાદિ સહિત જીવ કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે તો તેનું નામ કર્મ છે, શુભ અથવા અશુભ અધ્યવસાયવાળું પરિણામન તે કર્મ કહેવાય; અને શુદ્ધ અધ્યવસાયવાળું પરિણામન તે કર્મ નથી, પણ નિર્જરા છે.

(વ્યા. સાર ૭૯, પાનું-૭૪૪)

સુખ અને દુઃખ, જન્મ અને મરણ આદિ સઘળું કર્મને આધીન રહેલું છે. જેવાં, જીવ અનાદકાિણથી કર્મો કર્યે આવે છે તેવાં ફળો પામતો જાય છે. (પત્રાંક ૧૧, પાનું-૨૬)

કર્મનું બીજ રાગદ્વેષ છે, અથવા આ પ્રમાણે પાંચ કારણ છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય અને યોગ. પહેલા કારણનો અભાવ થયે બીજાનો અભાવ, પછી ત્રીજાનો, પછી ચોથાનો અને છેવટે પાંચમા કારણનો એમ અભાવ થવાનો ક્રમ છે. મિથ્યાત્વ મુખ્ય મોહ છે. અવિરતિ ગૌણ મોહ છે, (હાથનોંધ : પાનું-૮૧૯)

**કર્મની આઠ પ્રકૃતિ :**

કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ, તેમાં ચાર ધાતિની અને ચાર અધાતિની

કહેવાય છે. ચાર ઘાતિનીનો ધર્મ આત્માના ગુણનો ઘાત કરવાનો, અર્થાત્ (૧) તે ગુણને આવરણ કરવાનો, અથવા (૨) તે ગુણનું બળવીર્ય રોધવાનો, અથવા (૩) તેને વિકળ કરવાનો છે અને તે માટે ઘાતિની એવી સંજ્ઞા તે પ્રકૃતિને આપી છે.

આત્માના ગુણ જ્ઞાન દર્શન તેને આવરણ કરે તેને અનુક્રમે (૧) જ્ઞાનાવરણીય અને (૨) દર્શનાવરણીય એવું નામ આપ્યું. અંતરાય પ્રકૃતિ એ ગુણને આવરતી નથી, પણ તેના ભોગ-ઉપભોગ આદિને, તેના વીર્યબળને રોકે છે. આ ઠેકાણે આત્મા ભોગાદિને સમજે છે, જાણે દેખે છે એટલે આવરણ નથી; પણ સમજતાં છતાં ભોગાદિમાં વિઘ્ન અંતરાય કરે છે માટે તેને આવરણ નહીં અંતરાયપ્રકૃતિ કહી.

આમ, ત્રણ આત્મઘાતિની પ્રકૃતિ થઈ. ચોથી ઘાતિની પ્રકૃતિ, મોહનીય છે. આ પ્રકૃતિ આવરતી નથી, પણ આત્માને મૂર્છિત કરી મોહિત કરી વિકળ કરે છે. જ્ઞાનદર્શન છતાં અંતરાય નહીં છતાં પણ આત્માને વખતે વિકળ કરે છે, ઊંધા પાટા બંધાવે છે, મૂઝવે છે માટે તેને મોહનીય કહી. આમ, આ ચારે સર્વ ઘાતિની પ્રકૃતિ કહી.

બીજી ચાર પ્રકૃતિ જો કે આત્માના પ્રદેશ સાથે જોડાયેલી છે તથા તેનું કામ કર્યા કરે છે, અને ઉદય અનુસાર વેદાય છે, તથાપિ તે આત્માના ગુણને આવરણ કરવા રૂપે કે અંતરાય કરવા રૂપે કે તેને વિકળ કરવા રૂપે ઘાતક નથી માટે તેને અઘાતિની કહી છે.

(ઉ. નોંધ ૩૯, પાનું-૬૮૦)

**કર્મબંધના પ્રકાર :**

કર્મબંધના ચાર પ્રકાર છે. પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ, સ્થિતિબંધ અને રસબંધ. તેમાં પ્રદેશ, સ્થિતિ અને રસ એ ત્રણ બંધના સરવાળાનું નામ પ્રકૃતિ આપવામાં આવ્યું છે. પ્રદેશબંધ છે તે આત્માના પ્રદેશની સાથે પુદ્ગલનો જમાવ અર્થાત્ જોડાણ છે; ત્યાં તેનું પ્રબળપણું હોતું નથી, તે ખેરવવા ચાહે તો ખરી શકે તેમ છે. મોહને લઈને સ્થિતિ તથા રસનો બંધ પડે છે, અને તે સ્થિતિ તથા રસનો બંધ છે તે જીવ ફેરવવા ધારે તો ફરી જ શકે એમ બનવું અશક્ય છે. આવું મોહને લઈને એ સ્થિતિ તથા રસનું પ્રબળપણું છે.

(વ્યા. સા. ૧૬૫, પાનું-૭૪૩)

### મોહનીય કર્મ :

‘મોહનીય’નું સ્વરૂપ આ જીવે વારંવાર અત્યંત વિચારવા જેવું છે. મોહનીએ મહામુનીશ્વરોને પણ પળમાં તેના પાશમાં ફસાવી અત્યંત રિદ્ધિસિદ્ધિથી વિમુક્ત કરી દીધા છે. શાશ્વત સુખ છીનવી ક્ષણભંગુરતામાં લલચાવી રખડાવ્યા છે. (પત્રાંક-૭૪૬)

ચોથી ઘાતિની પ્રકૃતિ મોહનીય છે. આ પ્રકૃતિ આવરતી નથી, પણ આત્માને મૂર્છિત કરી, મોહિત કરી વિકળ કરે છે. જ્ઞાન દર્શન છતાં, અંતરાય નહીં છતાં પણ આત્માને વખતે વિકળ કરે છે, ઊંધા પાટા બંધાવે છે, મૂંઝવે છે. માટે એને મોહનીય કહી.

(ઉ. નો. ૩૯, પાનું-૬૮૦)

ઉન્માર્ગને મોક્ષમાર્ગ માને; અને મોક્ષમાર્ગને ઉન્માર્ગ માને તે ‘મિથ્યાત્વ મોહનીય.’

(ઉ. છા. પાનું-૭૦૯)

આ બધાં કર્મમાં મુખ્ય પ્રાધાન્ય એવું મોહનીય છે; જેનું સામર્થ્ય બીજા કરતાં અત્યંત છે; અને તેની સ્થિતિ પણ સર્વ કરતાં વધારે છે.

મોહનીય કર્મ સિવાય સાત કર્મ છે. તે મોહનીય કર્મના પ્રતાપથી પ્રબળપણે થાય છે. જો મોહનીય ખસે તો બીજાં નિર્બળ થઈ જાય છે. મોહનીય ખસવાથી બીજાઓનો પગ ટકી શકતો નથી.

(વ્યા. સા. ૧,-૬૩, ૬૪, પાનું-૭૪૩)

મોહનીયકર્મ જે મહા જોરાવર તેમ ભોળું પણ છે તે તરત ખપાવી શકાય છે. જેમ તેની આવણી, વેગ આવવામાં જબ્બર છે, તેમ તે જલદીથી ખસી પણ શકે છે.

મોહનીયકર્મનો તીવ્ર બંધ હોય છે તો પણ તે પ્રદેશબંધ ન હોવાથી તરત ખપાવી શકાય છે. નામ, આયુષ્યાદિ કર્મ, જેનો પ્રદેશબંધ હોય છે તે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી પણ છેડા સુધી ભોગવવાં પડે છે; જ્યારે મોહનીયાદિ ચાર કર્મ તે પહેલાં ક્ષય થાય છે.

(વ્યા. સાર. ૨૦૧, પાનું-૭૫૮)

મોહનીયકર્મ મનથી જિતાય, પણ વેદનીયકર્મ મનથી જિતાય નહીં; તીર્થંકરાદિને પણ વેદવું પડે.

(વ્યા. સા. ૨૦, પાનું-૭૭૫)



**આયુષ્યકર્મ :**

આયુષ્યકર્મ પૃથ્વી સમાન છે, અને બીજાં કર્મો ઝાડ સમાન છે (જો પૃથ્વી હોય તો ઝાડ હોય). આયુકર્મની પ્રકૃતિ બીજા ભવમાં ભોગવાતી નથી, ગતિ, જાતિ, સંબંધ, અવગાહ (શરીરપ્રમાણ) અને રસઆદિક જીવે અમુક પ્રમાણમાં ભોગવવા તેનો આધાર આયુષ્યકર્મ ઉપર છે. આયુષ્ય પ્રકૃતિ ઉદયમાં છે તેમાં સંક્રમણ, ઉત્કર્ષ-અપકર્ષાદિ થઈ શકતાં નથી. (વ્યા. સા. પાનું-૭, ૬૪)

**કર્મપુદ્ગલનું ગ્રહણ :**

જીવ કર્મબંધ જે કરે છે, તે દેહસ્થિતિ રહેલો જે આકાશ તેને વિષે, રહેલાં જે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ તેમાંથી ગ્રહીને કરે છે. બહારથી લઈ કર્મ બાંધતો નથી. (વ્યા. સા. ૯૪, પાનું-૭૪૭)

જેમ જેમ જીવ કર્મપુદ્ગલ વધારે ગ્રહણ કરે છે, તેમ તેમ તે વધારે નિબિડ થઈ નાના દેહને વિષે રહે છે.

(વ્યા. સા. ૧૮૭, પાનું-૭૪૫)

**કર્મનો ઉદય :**

ઉદય બે પ્રકારનો છે. એક પ્રદેશોદય અને બીજો વિપાકોદય. વિપાકોદય બાહ્ય (દેખીતી) રીતે વેદાય છે; અને પ્રદેશોદય અંદરથી વેદાય છે. (વ્યા. સા. ૩ : પાનું - ૭૬૩)

વિપાક એટલે અનુભાગ વડે ફળ પરિપક્વતા થાય છે તે. સર્વ કર્મનું મૂળ અનુભાગ છે, તેમાં જેવો રસ તીવ્ર, તીવ્રતર, મંદ, મંદતર પડ્યો તેવો ઉદયમાં આવે છે. (વ્યા. સા. ૩ (૩૦), પાનું-૭૮૪)

પ્રદેશોદય એટલે પ્રદેશને મોઢા આગળ લઈ વેદવું તે પ્રદેશોદય. પ્રદેશોદયથી જ્ઞાનીઓ કર્મનો ક્ષય અંતર્મુહૂર્તમાં કરે છે.

(વ્યા. સા. ૨ (૬), પાનું-૭૬૯)

ઉદયને અબંધ પરિણામે ભોગવાય તો જ ઉત્તમ છે.

ન ગમતું એવું ક્ષણ વાર કરવાને કોઈ ઈચ્છતું નથી તથાપિ તે કરવું પડે છે એ એમ સૂચવે છે કે પૂર્વકર્મનું નિબંધન અવશ્ય છે.

(પત્રાંક-૩૨૯)

સર્વ પ્રકારનાં કર્મ એવાં છે કે તે અફળ હોય નહીં; માત્ર તેની નિવૃત્તિના પ્રકારમાં ફેર છે.

એક જે પ્રકારે સ્થિતિ વગેરે બાંધ્યું છે તે જ પ્રકારે ભોગવવા યોગ્ય હોય છે. બીજાં, જીવના જ્ઞાનાદિ પુરુષાર્થ ધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં હોય છે. જ્ઞાનાદિ પુરુષાર્થ ધર્મે નિવૃત્ત થાય એવા કર્મની નિવૃત્તિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ કરે છે; પણ ભોગવવા યોગ્ય કર્મને જ્ઞાનીપુરુષ સિદ્ધિ આદિ પ્રયત્નો કરી નિવૃત્ત કરવાની ઈચ્છા કરે નહીં એ સંભવિત છે. કર્મને યથાયોગ્યપણે ભોગવવા વિષે જ્ઞાનીપુરુષને સંકોચ હોતો નથી.

જીવનું કરેલું જો વગર ભોગવ્યે અફળ જતું હોય, તો પછી બંધમોક્ષની વ્યવસ્થા ક્યાંથી હોઈ શકે ? (પત્રાંક-૪૯૪)

કર્મનો મુખ્ય આકાર કોઈ પ્રકારે દેહ છે. (પત્રાંક-૫૦૯)

કાર્મણશરીર તે જ સ્થળે આત્મપ્રદેશોને પોતાના આવરણના સ્વભાવ બતાવે. (વ્યા. સા. પાનું-૭૭૭)

**કર્મ કેમ ટળે ?**

તરવાના કામી હોય અને સદ્ગુરુ મળે તો કર્મ ટળે. સદ્ગુરુ કર્મ ટાળવાનું કારણ છે. (ઉ. છાયા પાનું-૭૧૯)

ઉલ્લાસવાળા ચિત્તથી જ્ઞાનની અનુપ્રેક્ષા કરતાં અનંત કર્મનો ક્ષય થાય છે. (પત્રાંક-૯૧૫)

પુરુષાર્થ કરે તો કર્મથી મુક્ત થાય. અનંતકાળનાં કર્મો હોય, અને જો યથાર્થ પુરુષાર્થ કરે તો કર્મ એમ ન કહે કે હું નહીં જાઉં. બે ઘડીમાં અનંતાકર્મો નાશ પામે છે. આત્માની ઓળખાણ થાય તો કર્મ નાશ પામે. (ઉ. છાયા ૮, પાનું-૭૦૯)

જ્ઞાનીપુરુષનો સત્સંગ થયે, નિશ્ચય થયે, અને તેના માર્ગને આરાધ્યે જીવને દર્શનમોહનીય કર્મ ઉપશમે છે કે ક્ષય થાય છે, અને અનુક્રમે સર્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જીવ કૃતકૃત્ય થાય છે, એ વાત પ્રગટ સત્ય છે; પણ તેથી ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ પણ ભોગવવું પડતું નથી એમ સિદ્ધાંત થઈ શકતો નથી. (પત્રાંક-૫૪૮)

**કર્મની નિર્જરા :**

નિર્જરાના બે ભેદ છે; એક સકામ, એટલે સહેતુ (મોક્ષના હેતુભૂત)

નિર્જરા અને બીજી અકામ એટલે વિપાક નિર્જરા.

અકામનિર્જરા ઔદયિક ભાવે થાય છે. આ નિર્જરા જીવે અનંતી વાર કરી છે; અને તે કર્મબંધનું કારણ છે. અહીં પણ કર્મનું નિર્જરવું થાય છે; પરંતુ આત્મા પ્રગટ થતો નથી.

સકામ નિર્જરા ક્ષાયોપશમિક ભાવે થાય છે. જે કર્મના અબંધનું કારણ છે. જેટલે અંશે સકામનિર્જરા (ક્ષાયોપશમિક ભાવે) થાય તેટલે અંશે આત્મા પ્રગટ થાય છે.

અનંતીવાર ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવાથી જે નિર્જરા થઈ છે તે ઔદયિક ભાવે (જે ભાવ અબંધક નથી) થઈ છે, ક્ષાયોપશમિક ભાવે થઈ નથી. જો તેમ થઈ હોત તો આ પ્રમાણે રખડવું પડત નહીં.

(૩૦૫-૩૦૬) (વ્યા. સા. પાનું-૭૩૭)

(૬૦૦-૬૦૧) (૬૦૦-૬૦૧)



(૩૦૬-૩૦૭) (૩૦૬-૩૦૭)

(૩૦૭-૩૦૮) (૩૦૭-૩૦૮)

(૩૦૮-૩૦૯) (૩૦૮-૩૦૯)

(૩૦૯-૩૧૦) (૩૦૯-૩૧૦)

(૩૧૦-૩૧૧) (૩૧૦-૩૧૧)

(૩૧૧-૩૧૨) (૩૧૧-૩૧૨)

(૩૧૨-૩૧૩) (૩૧૨-૩૧૩)

(૩૧૩-૩૧૪) (૩૧૩-૩૧૪)

(૩૧૪-૩૧૫) (૩૧૪-૩૧૫)

(૩૧૫-૩૧૬) (૩૧૫-૩૧૬)

(૩૧૬-૩૧૭) (૩૧૬-૩૧૭)

(૩૧૭-૩૧૮) (૩૧૭-૩૧૮)

(૩૧૮-૩૧૯) (૩૧૮-૩૧૯)

(૩૧૯-૩૨૦) (૩૧૯-૩૨૦)

(૩૨૦-૩૨૧) (૩૨૦-૩૨૧)

(૩૨૧-૩૨૨) (૩૨૧-૩૨૨)

(૩૨૨-૩૨૩) (૩૨૨-૩૨૩)

## ૧૬. સત્શ્રુત

શાંતરસનું જેમાં મુખ્યપણું છે, શાંતરસના હેતુઓ જેનો સમસ્ત ઉપદેશ છે, સર્વે રસ શાંતરસ ગર્ભિત જેમાં વર્ણવ્યા છે, એવા શાસ્ત્રનો પરિચય તે સત્શ્રુતનો પરિચય છે. (પત્રાંક-૮૨૫)

શ્રી સત્શ્રુત :

- |  |                        |
|--|------------------------|
| ૧. શ્રી પાંડવ પુરાણે પ્રદ્યુમ્ન ચરિત્ર | ૧૧. શ્રી ક્ષપણાસાર     |
| ૨. શ્રી પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય           | ૧૨. શ્રી લબ્ધિસાર      |
| ૩. શ્રી પદ્મનંદિ પંચવિંશતિ             | ૧૩. શ્રી ત્રિલોકસાર    |
| ૪. શ્રી ગોમટ્ટસાર                      | ૧૪. શ્રી તત્ત્વસાર     |
| ૫. શ્રી રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર            | ૧૫. શ્રી પ્રવચનસાર     |
| ૬. શ્રી આત્માનુશાસન                    | ૧૬. શ્રી સમયસાર        |
| ૭. શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશ              | ૧૭. શ્રી પંચાસ્તિકાય   |
| ૮. શ્રી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા           | ૧૮. શ્રી અષ્ટપ્રાભુત   |
| ૯. શ્રી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય               | ૧૯. શ્રી પરમાત્મપ્રકાશ |
| ૧૦. શ્રી ક્રિયાકોષ                     | ૨૦. શ્રી રચણસાર        |

આદિ અનેક છે. ઈન્દ્રિયનિગ્રહના અભ્યાસપૂર્વક એ સત્શ્રુત સેવવા યોગ્ય છે. એ ફળ અલૌકિક છે, અમૃત છે.

(ઉપદેશ નોંધ-૧૫ : પાનું-૬૬૮)

પરમ શાંત શ્રુતના વિચારમાં ઈન્દ્રિયનિગ્રહપૂર્વક આત્મપ્રવૃત્તિ રાખવામાં સ્વરૂપસ્થિરતા અપૂર્વપણે પ્રગટે છે. (પત્રાંક-૮૮૬)

તે દ્વાદશાંગના મૂળ ઉપદેષ્ટા સર્વજ્ઞ વીતરાગ છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગનાં વચનો ધારણ કરીને મહત્ આચાર્યોએ દ્વાદશાંગની રચના કરી હતી, અને તદાશ્રિત આજ્ઞાંકિત મહાત્માઓએ બીજાં અનેક નિર્દોષ શાસ્ત્રની રચના કરી છે. (પત્રાંક-૭૫૫)

દ્રવ્યાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ મહાનિધિ એવા વીતરાગ પ્રવચનને નમસ્કાર કરું છું. (પત્રાંક-૭૫૭)

નિયમિત, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી શાસ્ત્રાવલોકન કર્તવ્ય છે.

(પત્રાંક-૮૩૦)

સત્શ્રુતનો પરિચય જીવે અવશ્ય કરીને કર્તવ્ય છે. (પત્રાંક-૮૨૬)

દૃષ્ટિવિષય ગયા પછી ગમે તે શાસ્ત્ર, ગમે તે અક્ષર, ગમે તે કથન, ગમે તે વચન, ગમે તે સ્થળ પ્રાપ્તિ અહિતનું કારણ થતું નથી.

(આ. અ. ૧૦, પાનું-૭૯૫)

શાસ્ત્રમાં જે જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું છે તે જ્ઞાન બે પ્રકારમાં વિચારવા યોગ્ય છે. એક પ્રકાર 'ઉપદેશ'નો અને બીજો પ્રકાર 'સિદ્ધાંત'નો છે. 'જન્મમરણાદિ ક્લેશવાળા આ સંસારને ત્યાગવો ઘટે છે; અનિત્ય પદાર્થમાં વિવેકીને રુચિ કરવી હોય નહીં; માતપિતા, સ્વજનાદિક સર્વનો 'સ્વાર્થરૂપ' સંબંધ છતાં આ જીવ તે જાળનો આશ્રય કર્યા કરે છે, એ જ તેનો અવિવેક છે; પરિગ્રહ, આરંભ અને સંગ એ સૌ અનર્થના હેતુ છે' એ આદિ જે શિક્ષા છે તે 'ઉપદેશજ્ઞાન' છે.

'આત્માનું હોવાપણું, નિત્યપણું, એકપણું અથવા અનેકપણું, બંધાદિ ભાવ, મોક્ષ, આત્માની સર્વ પ્રકારની અવસ્થા, પદાર્થ અને તેની અવસ્થા એ આદિને દૃષ્ટાંતાદિથી કરી જે પ્રકારે સિદ્ધ કર્યા હોય છે તે 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' છે.

સિદ્ધાંતજ્ઞાન તો જીવને કોઈ અત્યંત ઉજ્જવળ ક્ષયોપશમે અને સદ્ગુરુના વચનની આરાધનાએ ઉદ્ભવે છે. સિદ્ધાંતજ્ઞાનનું કારણ ઉપદેશજ્ઞાન છે. સદ્ગુરુથી કે સત્શાસ્ત્રથી પ્રથમ જીવમાં એ જ્ઞાન દૃઢ થવું ઘટે છે, કે જે ઉપદેશજ્ઞાનનાં ફળ વૈરાગ્ય અને ઉપશમ છે. વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વધવાથી જીવને વિષે ક્ષયોપશમનું નિર્મળપણું થાય છે; અને સહેજ સહેજમાં સિદ્ધાંતજ્ઞાન થવાનું કારણ થાય છે. જો જીવમાં અસંગદશા આવે તો આત્મસ્વરૂપ સમજવું સાવ સુલભ થાય છે; અને તે અસંગદશાનો હેતુ વૈરાગ્ય અને ઉપશમ છે; જે ફરી ફરી જિનાગમમાં તથા વેદાંતાદિ ઘણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે - વિસ્તારેલ છે; માટે નિઃસંશયપણે યોગવાસિષ્ઠાદિ વૈરાગ્ય, ઉપશમના હેતુ એવા સદ્ગ્રંથો વિચારવા યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૫૦૦)

જો ઉપદેશબોધ જીવને અંતઃકરણમાં સ્થિતિમાન થયો ન હોય

તો સિદ્ધાંતબોધનું માત્ર તેને શ્રવણ થાય તો ભલે પણ પરિણામ થઈ શકે નહીં. (પત્રાંક-૫૦૬)

સિદ્ધાંતના બોધ વિષે એમ સમજવું કે આપણી બુદ્ધિ ન પહોંચે તેથી તે વચનો અસત્ છે એમ ન કહેવું; કારણ કે જેને તમે અસત્ કહો છો, તે શાસ્ત્રથી જ પ્રથમ તો તમે જીવ, અજીવ એવું કહેતાં શીખ્યા છો; અર્થાત્ તે જ શાસ્ત્રોને આધારે જ તમે જે કાંઈ જાણો છો તે જાણ્યું છે; તો પછી તેને અસત્ કહેવા તે ઉપકારને બદલે દોષ કરવા બરાબર ગણાય. વળી, શાસ્ત્રના લખનારાઓ પણ વિચારવાન હતા; તેથી તે સિદ્ધાંત વિષે જાણતા હતા. મહાવીર સ્વામી પછી ઘણે વર્ષે લખાણાં છે માટે અસત્ કહેવાં તે દોષ ગણાય.

જીવમાં સદ્બુદ્ધિ ન હોય તો પ્રત્યક્ષ યોગે પણ તેને અવળું જ પરિણામે છે, અને જીવમાં સદ્બુદ્ધિ હોય તો સવળું ભાસે છે.

(ઉ. છા. ૩, પાનું-૬૮૫)

જિનપદ નિજપદ એકતા ભેદભાવ નહીં કાંય,  
લક્ષ થવાને તેહનો શાસ્ત્ર કહ્યાં સુખદાય,  
જિન-પ્રવચન દુર્ગમ્યતા થાકે અતિ મતિમાન,  
અવલંબન શ્રી સદ્ગુરુ સુગમ અને સુખમાણ.

(પત્રાંક-૮૫૪)

શાસ્ત્રાદિકના જ્ઞાનથી નિવેડો નથી પણ અનુભવજ્ઞાનથી નિવેડો છે. (પત્રાંક-૨૭૦)

નવપૂર્વ તો અભવી પણ જાણે. પણ સમ્યગ્દર્શન વિના તે સૂત્રઅજ્ઞાન કહ્યું છે. (ઉ. છા. ૧૪, પાનું-૭૩૪)

સૂત્ર-સિદ્ધાંત તો કાગળ છે, અમે અનુભવથી કહીએ છીએ. અનુભવથી શંકા મટાડવાનું કહી શકીએ છીએ. અનુભવ પ્રગટ દીવો છે, ને સૂત્ર કાગળમાં લખેલ દીવો છે. (ઉ. છા. ૧૪, પાન-૭૩૪)

જ્યાં પરમાર્થના જિજ્ઞાસુ પુરુષોનું મંડળ હોય ત્યાં શાસ્ત્રપ્રમાણ આદિ ચર્ચવા યોગ્ય છે; નહિ તો ઘણું કરી તેમાંથી શ્રેય થતું નથી.

(પત્રાંક-૯૪૮)

‘જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે’ વીતરાગનું આ વચન સર્વ મુમુક્ષુઓએ નિત્ય સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે. જે વાંચવાથી, સમજવાથી તથા વિચારવાથી આત્મા વિભાવથી, વિભાવનાં કાર્યોથી અને વિભાવના પરિણામથી ઉદાસ ન થયો, વિભાવનો ત્યાગી ન થયો, વિભાવનાં કાર્યોનો અને વિભાવના ફળનો ત્યાગી ન થયો, તે વાંચવું, વિચારવું અને તે સમજવું અજ્ઞાન છે. વિચારવૃત્તિ સાથે ત્યાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવી તે જ વિચાર સફળ છે, એ કહેવાનો જ્ઞાનીનો પરમાર્થ છે. (પત્રાંક-૭૪૯)

સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર અને સદ્વ્રત એ ઉત્તમ સાધન છે.

(પત્રાંક-૩૮૦)

તે પુરુષનાં (સત્પુરુષનાં) વચનો આગમ સ્વરૂપ છે, તો પણ વારંવાર પોતાથી વચનયોગની પ્રવૃત્તિ ન થાય તેથી, તથા નિરંતર સમાગમનો યોગ ન બને તેથી, તથા તે વચનનું શ્રવણ તાદૃશ્ય સ્મરણમાં ન રહે તેથી, તેમજ કેટલાક ભાવોનું સ્વરૂપ જાણવામાં પરાવર્તનથી જરૂર હોય છે તેથી, અને અનુપ્રેક્ષાનું બળ વૃદ્ધિ પામવાને અર્થે વીતરાગશ્રુત, વીતરાગશાસ્ત્ર એક બળવાન ઉપકારી સાધન છે; જો કે તેવા મહાત્મા પુરુષ દ્વારા જ પ્રથમ તેનું રહસ્ય જાણવું જોઈએ, પછી વિશુદ્ધ દષ્ટિ થયે મહાત્માના સમાગમના અંતરાયમાં પણ તે શ્રુત બળવાન ઉપકાર કરે છે, અથવા જ્યાં કેવળ તેવા મહાત્માઓનો યોગ બની જ શકતો નથી, ત્યાં પણ વિશુદ્ધ દષ્ટિવાનને વીતરાગશ્રુત પરમોપકારી છે, અને તે જ અર્થે થઈને મહાત્મા પુરુષોએ એક શ્લોકથી માંડી દ્વાદશાંગ પર્યંત રચના કરી છે. (પત્રાંક-૭૫૫)



## ૧૭. સામાયિક

આત્મશક્તિનો પ્રકાશ કરનાર, સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનનો ઉદય કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય લાભ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક નામનું શિક્ષાવ્રત છે. સામાયિક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ સમ + આય + ઈક એ શબ્દોથી થાય છે; 'સમ' એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ, 'આય' એટલે તે સમભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગનો લાભ, અને 'ઈક' કહેતાં ભાવ એમ અર્થ થાય છે. એટલે કે જે વડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયિક ભાવ ઊપજે તે સામાયિક. આર્ત અને રોદ્ર એ બે પ્રકારના ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને, મન, વચન કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવક સામાયિક કરે છે.

(‘મોક્ષમાળા’ : પાઠ ૩૭, પાનું-૮૪)

અગિયાર પ્રકૃતિ ખપાવ્યા વિના સામાયિક આવે નહીં. સામાયિક થાય તેવી દશા તો અદ્ભુત થાય. ત્યાંથી છ, સાત અને આઠમા ગુણસ્થાનકે જાય; અને ત્યાંથી બે ઘડીમાં મોક્ષ થઈ શકે છે.

(વ્યા. સાર. ૧ (૪૨), પાનું-૭૪૦)

સામાયિક કાયાનો યોગ રોકે. આત્માને નિર્મળ કરવા માટે કાયાનો યોગ રોકવો. રોકવાથી પરિણામે કલ્યાણ થાય.

કાયાની સામાયિક કરવા કરતાં આત્માની સામાયિક એક વાર કરો. જ્ઞાની પુરુષનાં વચનો સાંભળી સાંભળીને ગાંઠે બાંધો તો આત્માની સામાયિક થશે. આ કાળમાં આત્માની સામાયિક થાય છે.

(ઉ. છા. પાનું-૭૦૯)

સામાયિક શાસ્ત્રકારે વિચાર કર્યો કે કાયાને સ્થિર રાખવાની હશે, તો પછી વિચાર કરશે; બંધ નહીં બાંધ્યો હોય તો બીજાં કામે વળગશે એમ જાણી તેવા પ્રકારનો બંધ બાંધ્યો. જેવા મન પરિણામ રહે તેવું સામાયિક થાય. મનના ઘોડા દોડતા હોય તો કર્મબંધ થાય. મનના ઘોડા દોડતા હોય, અને સામાયિક કર્યું હોય તો તેનું ફળ તે કેવું



થાય ?

(૩. છા. પાનું-૭૦૨)

સમતાની વિચારણા અર્થે બે ઘડીનું સામાયિક કરવું કહ્યું છે. સામાયિકમાં મનના મનોરથ અવળાસવળા ચિંતવે તો કાંઈ પણ ફળ થાય નહીં. સામાયિક મનના ઘોડા દોડતા અટકાવવા સારું પ્રરૂપેલ છે.

(૩. છા. પાનું-૭૦૩)



## ૧૮. ત્યાગ

આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્યઅધ્યાસ નિવર્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે. (પત્રાંક-૫૬૯)

ત્યાગના બે પ્રકાર છે : એક બાહ્ય અને બીજો અભ્યંતર. તેમાંનો બાહ્ય ત્યાગ તે અભ્યંતર ત્યાગને સહાયકારી છે. ત્યાગ સાથે વૈરાગ્ય જોડાય છે, કારણ કે વૈરાગ્ય થયે જ ત્યાગ થાય છે.

(વ્યા. સાર. ૧૮૪, પાનું-૭૫૭)

આંખ જીભાદિ ઈન્દ્રિયોની એકેક આંગળ જેટલી જગા જીતવી જેને મુશ્કેલ થઈ પડે છે, અથવા જીતવું અસંભવિત થઈ પડે છે, તેને મોટું પરાક્રમ કરવાનું અથવા મોટું ક્ષેત્ર જીતવાનું કામ સોંપ્યું હોય તો તે શી રીતે બની શકે ? એકદમ ત્યાગ કરવાનો વખત આવે ત્યારની વાત ત્યારે, એ વિચાર તરફ લક્ષ રાખી હાલ તો આસ્તે આસ્તે ત્યાગની કસરત કરવાની જરૂર છે. તેમાં પણ શરીર અને શરીરની સાથે સંબંધ રાખતાં સગાંસંબંધીઓના સંબંધમાં પ્રથમ અજમાયશ કરવી; અને શરીરમાં પણ આંખ, જીભ અને ઉપસ્થ એ ત્રણ ઈન્દ્રિયોના વિષયના દેશે દેશે ત્યાગ તરફ પ્રથમ જોડાણ કરવાનું છે, અને તેના અભ્યાસથી એકદમ ત્યાગ સુગમતાવાળો થઈ પડે છે.

માટે આસ્તે આસ્તે તપાસ કરવી તથા ત્યાગનો પરિચય કરવા માંડવો; જેથી ખબર પડે કે ત્યાગતી વખતે પરિણામ કેવા શિથિલ થઈ જાય છે ?

હાલ તપાસ દાખલ, અંશે અંશે જેટલો જેટલો ત્યાગ કરવો તેમાં પણ મોળાશ ન રાખવી તેમજ રૂઢિને અનુસરી ત્યાગ કરવો એમ પણ નહીં. જે કંઈ ત્યાગ કરવો તે શિથિલપણારહિત તથા બારીબારણાં રહિત કરવો, અથવા બારીબારણાં રાખવાં જરૂર હોય તો તે પણ ચોક્કસ આકારમાં ખુલ્લી રીતે રાખવાં; પણ એવાં ન રાખવાં કે તેનો અર્થ જ્યારે જેવો કરવો હોય તેવો થઈ શકે. (વ્યા. સાર, પાનું-૭૫૭)

મિથ્યાત્વ ને અહંકાર ગયા વગર રાજપાટ છોડે, ઝાડની માફક સુકાઈ જાય; પણ મોક્ષ થાય નહીં. મિથ્યાત્વ ગયા પછી સહુ સાધન સફળ થાય. આટલા માટે સમ્યગ્દર્શન શ્રેષ્ઠ છે.

(ઉ. છા. ૧૧, પાનું-૭૨૭)

બાહ્ય ક્રિયા કરવાથી અનાદિ દોષ ઘટે નહીં. બાહ્ય ક્રિયામાં જીવ કલ્યાણ માની અભિમાન કરે છે.

મિથ્યાત્વરૂપી પાડો જે પૂજારૂપી અનંતાનુબંધી કષાયે અનંતા ચારિત્ર ખાઈ ગયો તે તણખલારૂપી બાહ્યવ્રતથી કેમ ડરે ? મિથ્યાદષ્ટિ સમકિતી પ્રમાણે જપ-તપાદિ કરે છે, એમ છતાં મિથ્યાદષ્ટિના જપતપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થતા નથી, સંસારના હેતુભૂત થાય છે : અજ્ઞાનીના બધા જપ-તપાદિ અહંકાર વધારે છે, અને સંસારના હેતુ થાય છે.

મિથ્યાત્વરૂપી પાડાને આત્માના બળરૂપી બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આધીન થાય, અર્થાત્ આત્માનું બળ વધે ત્યારે મિથ્યાત્વ ઘટે.

(ઉ. છા. ૫, પાનું-૬૯૭)

જ્ઞાની પુરુષોએ વારંવાર આરંભ પરિગ્રહના ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું કહ્યું છે, અને ફરી ફરી તે ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે, અને ઘણું કરીને પોતે પણ તેમ વર્ત્યા છે, માટે મુમુક્ષુ પુરુષને અવશ્ય કરી તેની સંક્ષેપવૃત્તિ જોઈએ, એમાં સંદેહ નથી.

(પત્રાંક-૬૬૫)

આત્મહેતુભૂત એવા સંગ વિના સર્વસંગ મુમુક્ષુ જીવે સંક્ષેપ કરવા ઘટે છે કેમ કે તે વિના પરમાર્થ આવિર્ભૂત થવો કઠણ છે, અને તે કારણે આ વ્યવહાર દ્રવ્યસંયમરૂપ સાધુત્વ શ્રી જિને ઉપદેશ્યું છે.

(પત્રાંક-૬૫૩)

સ્વસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ તેને 'પરમાર્થ સંયમ' કહ્યો છે તે સંયમને કારણભૂત એવાં અન્ય નિમિત્તોના ગ્રહણને 'વ્યવહારસંયમ' કહ્યો છે. કોઈ જ્ઞાનીપુરુષોએ તે સંયમનો પણ નિષેધ કર્યો નથી. પરમાર્થની ઉપેક્ષા (લક્ષ વગર) એ જે વ્યવહારસંયમમાં જ પરમાર્થસંયમની માન્યતા રાખે તેના વ્યવહારસંયમનો, તેનો અભિનિવેશ ટાળવા નિષેધ કર્યો છે. પણ વ્યવહારસંયમમાં કંઈ પણ પરમાર્થની નિમિત્તતા નથી, એમ જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યું નથી.

પરમાર્થના કારણભૂત એવા વ્યવહારસંયમને પણ પરમાર્થસંયમ કહ્યો છે. (પત્રાંક-૬૬૪)

જે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ જાણે; જે જડનું સ્વરૂપ જાણે; તેમજ તે બંનેનું સ્વરૂપ જાણે; તે સાધુ સંયમનું સ્વરૂપ જાણે. જે જીવ એટલે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ જાણતો નથી, અજીવ એટલે જડનું સ્વરૂપ જાણતો નથી, કે તે બંનેના તત્વને જાણતો નથી તે સાધુ સંયમની વાત ક્યાંથી જાણે ? (પત્રાંક-૬૦)

સર્વસંગ પરિત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યાથી પણ જીવ ઉપાધિરહિત થતો નથી કેમ કે જ્યાં સુધી અંતરપરિણતી ઉપર દૃષ્ટિ ન થાય અને તથા રૂપ માર્ગે ન પ્રવર્તાય ત્યાં સુધી સર્વસંગ પરિત્યાગ પણ નામમાત્ર થાય છે. (પત્રાંક-૬૭૭)

અંદરથી છૂટે ત્યારે બહારથી છૂટે; અંદરથી છૂટ્યા વગર બહારથી છૂટે નહીં. એકલું બહારથી છોડે તેમાં કામ થાય નહીં.

બાહ્ય અને અંતર બંને સાધન જેને છે તે ઉત્કૃષ્ટ પુરુષ છે, તે શ્રેષ્ઠ છે. જે સાધુના સંગથી અંતરગુણ પ્રગટે તેનો સંગ કરવો.

(ઉ. છા. ૧૧, પાનું-૭૨૭)

સૂત્રો, ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન, મુનિપણું, શ્રાવકપણું, હજારો જાતનાં સદાચરણ, તપશ્ચર્યાદિ જે જે સાધનો, જે જે મહેનતો, જે જે પુરુષાર્થ કહ્યા છે તે એક આત્માને ઓળખવા માટે, શોધી કાઢવા માટે કહ્યાં છે. તે પ્રયત્ન જો તે એક આત્માને ઓળખવા માટે, શોધી કાઢવા માટે, આત્માને અર્થે થાય તો સફળ છે; નહિ તો નિષ્ફળ છે; જો કે તેથી બાહ્ય ફળ થાય, પણ ચાર ગતિનો છેદ થાય નહીં.

(ઉ. છા, ૧૦, પાનું-૭૧૬)

અગાઉ બે વખત કહેવામાં આવ્યું છે છતાં આ ત્રીજી વખત કહેવામાં આવે છે કે ક્યારેય પણ બાદર અને બાહ્યક્રિયાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે અમારા આત્માને વિષે તેવો ભાવ કોઈ દિવસ સ્વપ્નેય પણ ઉત્પન્ન થાય તેમ છે નહીં.

રૂઢિવાળી ગાંઠ, મિથ્યાત્વ અને કષાયને સૂચવનારી ક્રિયાના સંબંધમાં વખતે કોઈ પ્રસંગે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું હોય, તો ત્યાં ક્રિયાના નિષેધ

અર્થે તો નહીં જ કહેવામાં આવ્યું હોય; છતાં, કહેવાથી બીજી રીતે સમજવામાં આવ્યું હોય તો તેમાં સમજનારે પોતાની ભૂલ થઈ છે, એમ સમજવાનું છે. (વ્યા. સાર, ૪૪-૪૫, પાનું-૭૪૧)

મુમુક્ષુ જીવે જે જે પ્રકારે પર અધ્યાસ થવા યોગ્ય પદાર્થોદિનો ત્યાગ થાય, તે તે પ્રકારે અવશ્ય કરવો ઘટે. જો કે આરંભપરિગ્રહનો ત્યાગ એ સ્થૂળ દેખાય છે તથાપિ અંતર્મુખવૃત્તિનો હેતુ હોવાથી વારંવાર તેનો ત્યાગ ઉપદેશ્યો છે. (પત્રાંક-૬૫૦)

ઈન્દ્રિયાદિ શાંત થયાં નથી, જ્ઞાનીપુરુષની દૃષ્ટિમાં હજુ જે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી એવા મંદ વૈરાગ્યવાન અથવા મોહ વૈરાગ્યવાનને ત્યાગ લેવો પ્રશસ્ત જ છે એમ કંઈ જિન સિદ્ધાંત નથી. (પત્રાંક-૭૦૪)

કોષાદિ અનેક પ્રકારના દોષો પરિક્ષીણ પામી ગયાથી, સંસાર ત્યાગરૂપી દીક્ષા યોગ્ય છે, અથવા તો કોઈ મહત્ત્વ પુરુષના યોગે યથાપ્રસંગે તેમ કરવું યોગ્ય છે. તે સિવાય બીજા પ્રકારે દીક્ષાનું ધારણ કરવું તે સફળપણાને પ્રાપ્ત થતું નથી; અને જીવ તેવી બીજા પ્રકારની દીક્ષારૂપ ભ્રાંતિએ ગ્રસ્ત થઈ અપૂર્વ એવા કલ્યાણને ચૂકે છે; અથવા તો તેથી વિશેષ અંતરાય પડે એવો જોગ ઉપાર્જન કરે છે. (પત્રાંક-૪૦૭)

શુભેચ્છા, વિચાર, જ્ઞાન એ આદિ સર્વ ભૂમિકાને વિષે સર્વસંગપરિત્યાગ બળવાન ઉપકારી છે, એમ જાણીને જ્ઞાની પુરુષોએ ‘અણગારત્વ’ નિરૂપણ કર્યું છે. યદ્યપિ પરમાર્થથી સર્વસંગપરિત્યાગ યથાર્થ બોધ થયે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે, એમ જાણતાં છતાં પણ સત્સંગમાં નિત્ય નિવાસ થાય, તો તેવો સમય પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે એમ જાણી, સામાન્ય રીતે બાહ્ય સર્વસંગપરિત્યાગ જ્ઞાનીપુરુષોએ ઉપદેશ્યો છે, કે જે નિવૃત્તિને યોગે શુભેચ્છાવાન એવો જીવ સદ્ગુરુ, સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્રની યથાયોગ્ય ઉપાસના કરી યથાર્થ બોધ પામે. (પત્રાંક-૬૫૭)

બાહ્ય ત્યાગથી જીવ બહુ જ ભૂલી જાય છે. વેશ, વસ્ત્રાદિમાં ભ્રાંતિ ભૂલી જવી. આત્માની વિભાવ દશા, સ્વભાવ દશા ઓળખવી.

(ઉ. છા. પાનું-૬૯૬)

એક વ્રત માત્ર લઈ અજ્ઞાનને કાઢવા ઈચ્છે છે તેવાને અજ્ઞાન કહે છે કે તારાં કંઈક ચારિત્ર હું ખાઈ ગયો છું; તેમાં તે શું મોટી

વાત છે ?

(ઉ. છા. પાનું-૭૧૩)

મિથ્યાત્વની હાજરી હોય ત્યાં સુધી અવિરતિપણું નિર્મૂળ થતું નથી; એટલે જતું નથી; પરંતુ જો મિથ્યાત્વપણું ખસે તો અવિરતપણાને જવું જ જોઈએ એ નિઃસંદેહ છે; કારણ કે મિથ્યાત્વસહિત વિરતિપણું આદરવાથી મોહભાવ જતો નથી. મોહભાવ કાયમ છે ત્યાં સુધી અત્યંતર વિરતિપણું થતું નથી.

(વ્યા. સા. પાનું-૭૪૮)

મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરતિ આદિ ભાવ જેને છોડવા જ નથી તેને વચ્ચનો ત્યાગ હોય, તોપણ તે પારલૌકિક કલ્યાણ શું કરે ?

(વ્યા. સા. પાનું-૭૬૮)

આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવર્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે. તે તાદાત્મ્ય અધ્યાસનિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય પ્રસંગનો ત્યાગ પણ ઉપકારી છે. કાર્યકારી છે. બાહ્ય પ્રસંગના ત્યાગને અર્થે અંતર્ત્યાગ કહ્યો નથી, એમ છે, તોપણ આ જીવે અંતર્ત્યાગને અર્થે બાહ્ય પ્રસંગની નિવૃત્તિને કંઈ પણ ઉપકારી માનવી યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૫૬૯)

અત્યંત જ્ઞાન હોય ત્યાં અત્યંત ત્યાગ સંભવે છે. અત્યંત ત્યાગ પ્રગટવા વિના અત્યંત જ્ઞાન ન હોય એમ શ્રી તીર્થંકરે સ્વીકાર્યું છે.

(પત્રાંક-૫૬૯)

મોટા મુનિઓને જે વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ, તે વૈરાગ્યદશા તો ગૃહવાસને વિષે જેને પ્રાપ્ત વર્તતી હતી, એવા શ્રી મહાવીર, ઋષભાદિ પુરુષો પણ ત્યાગને ગ્રહણ કરી ચાલી નીકળ્યા. એ જ ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું ઉપદેશ્યું છે.

(પત્રાંક-૬૬૪)



## ૧૯. જપ-તપાદિ

ગમે તે ક્રિયા, જપ, તપ કે શાસ્ત્રવાંચન કરીને પણ એક જ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું છે; તે એ કે જગતની વિસ્મૃતિ કરવી અને સત્ના ચરણમાં રહેવું.

અને એ એક જ લક્ષ ઉપર પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવને પોતાને શું કરવું યોગ્ય છે, અને શું કરવું અયોગ્ય છે તે સમજાય છે, સમજાતું જાય છે.

એ લક્ષ થયા વિના જપ, તપ, ધ્યાન કે દાન કોઈની યથાયોગ્ય સિદ્ધિ નથી, અને ત્યાં સુધી ધ્યાનાદિક નહિ જેવાં કામનાં છે.

જપતપાદિ નિષેધવા યોગ્ય નથી, તથાપિ તે બધા એક લક્ષને અર્થે છે અને એ લક્ષ વિના જીવને સમ્યક્ત્વસિદ્ધિ થતી નથી, વધારે શું કહીએ ? ઉપર જણાવ્યું છે તેટલું જ સમજવાને માટે સઘળાં શાસ્ત્રો પ્રતિપાદન થયાં છે. (પત્રાંક-૨૯૯)

અનંતકાળ થયા જીવનું સંસારને વિષે પરિભ્રમણ છે; અને એ પરિભ્રમણને વિષે એણે અનંત એવાં જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો કર્યાં જણાય છે, તથાપિ જેથી યથાર્થ કલ્યાણ સિદ્ધ થાય છે, એવાં એકેય સાધન થઈ શક્યાં હોય એમ જણાતું નથી. એવા તપ, જપ કે વૈરાગ્ય અથવા બીજાં સાધનો તે માત્ર સંસારરૂપ થયાં છે; તેમ થયું તે શા કારણથી ? એ વાત અવશ્ય ફરી ફરી વિચારવા યોગ્ય છે.

(આ સ્થળને વિષે કોઈ પણ પ્રકારે, જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો નિષ્ફળ છે એમ કહેવાનો હેતુ નથી પણ નિષ્ફળ થયાં છે તેનો હેતુ શો હશે ? તે વિચારવા માટે લખવામાં આવ્યું છે. કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જેને થાય છે, એવા જીવને વિષે વૈરાગ્યાદિ સાધન તો ખચિત હોય છે.) (પત્રાંક-૪૦૧)

અજ્ઞાની ગુરુઓ જ્ઞાનને બદલે તપ બતાવે; તપમાં જ્ઞાન બતાવે; આવી રીતે અવળું અવળું બતાવે તેથી જીવને તરવું બહુ મુસીબતવાળું છે. અહંકારાદિરહિતપણે તપાદિ કરવાં. (ઉ. છા. પાનું-૭૩૩)

પહેલું તપ નહીં પણ મિથ્યાત્વ અને પ્રમાદને પહેલાં ત્યાગવું જોઈએ. (ઉ. છા. ૭. પાનું-૭૦૮)

તપ વગેરે કરવાં તે કાંઈ મહાભારત વાત નથી; માટે તપ કરનારે અહંકાર કરવો નહીં. ભૂખે મરવું, ને ઉપવાસ કરવા તેનું નામ તપ નથી. માંહીથી શુદ્ધ અંતઃકરણ થાય ત્યારે તપ કહેવાય. અને તો મોક્ષગતિ થાય. બાર પ્રકારે તપ કહ્યો છે તેમાં આહાર ન કરવો તે તપ જિહ્વાઈન્દ્રિયને વશ કરવાનો ઉપાય જાણીને કહ્યો છે. જિહ્વાઈન્દ્રિય વશ કરી, તો બધી ઈન્દ્રિયો વશ થવાનું નિમિત્ત છે. ઉપવાસ કરો તેની વાત બહાર ન કરો, બીજાની નિંદા ન કરો, ક્રોધ ન કરો; જો આવા દોષો ઘટે તો મોટો લાભ થાય. તપાદિ આત્માને અર્થે કરવાના છે; લોકોને દેખાડવા અર્થે કરવાના નથી. કષાય ઘટે તેને 'તપ' કહ્યો.

(ઉ. છા. પાનું-૭૧૮)

સમકિત વગર બાહ્ય વ્રત છે. સમકિત સહિત અંતર વ્રત છે. સમકિત સહિત બાર વ્રતનો પરમાર્થ સમજાય તો ફળ થાય. બાહ્ય વ્રત અંતરવ્રતને અર્થે છે. (ઉ. છા. પાનું-૭૨૬)

સો ઉપવાસ કરે, પણ જ્યાં સુધી માંહીથી ખરેખરા દોષ જાય નહીં ત્યાં સુધી ફળ થાય નહીં. (ઉ. છા. ૧૨, પાનું ૭૨૯)





## ૨૦. ઉપવાસ

તીર્થંકરે ઉપવાસ કરવાની આજ્ઞા કરી છે, તે માત્ર ઇન્દ્રિયોને વશ કરવા માટે. એકલા ઉપવાસ કરવાથી ઇન્દ્રિયો વશ થતી નથી, પણ ઉપયોગ હોય તો, વિચાર સહિત થાય તો વશ થાય છે. જેમ લક્ષ વગરનું બાણ નકામું જાય છે, તેમ ઉપયોગ વિનાનો ઉપવાસ આત્માર્થે થતો નથી. (ઉ. છા. (૬), પાનું-૭૦૦)

તિથિને અર્થે ઉપવાસ કરવાના નથી, પણ આત્માને અર્થે ઉપવાસ કરવાના છે. ઉપવાસ કરો તેની વાત બહાર ન કરો. બીજાની નિંદા ન કરો; ક્રોધ ન કરો; જો આવા દોષો ઘટે તો મોટો લાભ થાય. તપાદિ આત્માને અર્થે કરવાના છે, લોકોને દેખાડવા અર્થે કરવાના નથી. કષાય ઘટે તેને 'તપ' કહ્યું છે. (ઉ. છા. ૧૦, પાનું-૭૧૮)

દુર્બળ દેહને માસ ઉપવાસી, જો છે માયા રંગ રે;  
તો પણ ગર્ભ અનંતા લેશે બોલે બીજું અંગ રે,

(ઉ. છા. ૪, પાનું-૬૯૪)



## ૨૧. બ્રહ્મચર્ય

નીરખીને નવ યૌવના, લેશ ન વિષયનિદાન;  
 ગણે કાષ્ટની પૂતળી, તે ભગવાન સમાન.  
 આ સઘળી સંસારની, રમણી નાયક રૂપ;  
 એ ત્યાગી, ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ.  
 એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સહુ સંસાર;  
 નૃપતિ જીતતાં જીતિયે, દળ પુરને અધિકાર.  
 વિષયરૂપ અંકુરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન,  
 લેશ મદિરા પાનથી, છાકે જયમ અજ્ઞાન.  
 જે નવ વાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાઈ,  
 ભવ તેનો લવ પછી રહે, તત્ત્વવચન એ ભાઈ.  
 સુંદર શિયળ સુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;  
 જે નરનારી સેવશે, અનુપમ ફળ લે તેહ.  
 પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;  
 પાત્ર થવા સેવો સદા; બ્રહ્મચર્ય મતિમાન.

(‘મોક્ષમાળા’ : પાઠ ૩૪ : પાનું-૮૨-૮૩)

સર્વ ચારિત્ર વશીભૂત કરવાને માટે, સર્વ પ્રમાદ ટાળવાને માટે, આત્મામાં અખંડ વૃત્તિ રહેવાને માટે, મોક્ષસંબંધી સર્વ પ્રકારનાં સાધનના જયને અર્થે ‘બ્રહ્મચર્ય’ અદ્ભુત અનુપમ સહાયકારી છે, અથવા મૂળભૂત છે.

(આ. અ. પાનું-૮૩૦)

સર્વ પ્રકારના આરંભ તથા પરિગ્રહના અબંધનું મૂળ છેદવાને સમર્થ એવું બ્રહ્મચર્ય પરમ સાધન છે.

(પત્રાંક-૬૯૦)

બ્રહ્મચર્ય વિષે : પરમાર્થ હેતુ માટે નદી ઊતરવાને ટાઢા પાણીની મુનિને આજ્ઞા આપી, પણ અબ્રહ્મચર્યની આજ્ઞા આપી નથી; ને તેને માટે કહ્યું છે કે અલ્પ આહાર કરજે, ઉપવાસ કરજે, એકાંતરા કરજે, છેવટે ઝેર ખાઈને મરજે, પણ બ્રહ્મચર્ય ભાંગીશ નહીં.

(ઉ. છા. ૧૦, પાનું-૭૧૫)

બ્રહ્મચર્ય યથાતથ્ય રીતે તો કોઈ વિરલા જીવ પાળી શકે છે, તો પણ લોકલાજથી બ્રહ્મચર્ય પળાય તો તે ઉત્તમ છે.

મિથ્યાત્વ ગયું હોય તો ચાર ગતિ ટળે. સમક્ષિત ન આવ્યું હોય અને બ્રહ્મચર્ય પાળે તો દેવલોક મળે. (ઉ. છા. ૧૨, પાનું-૭૨૮)

## ૨૨. નય-અનેકાન્ત

એકાંતિકપણું ગ્રહવાનો સ્વચ્છંદ જીવને વિશેષપણે હોય છે, અને એકાંતિકપણું ગ્રહવાથી નાસ્તિકપણું થાય છે. તે ન થવા માટે આ નયનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે, જે સમજવાથી જીવ એકાંતિકપણું ગ્રહતો અટકી મધ્યસ્થ રહે છે, અને મધ્યસ્થ રહેવાથી નાસ્તિકતા અવકાશ પામી શકતી નથી. (વ્યા. સા. ૧૨૩, પાનું-૭૫૦)

સંમતિતર્કમાં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે કહ્યું છે, કે જેટલા વચનમાર્ગ છે તેટલા નયવાદ છે અને જેટલા નયવાદ છે તેટલા જ પરસમય છે. (પત્રાંક-૨૮૪)

સાત નય અથવા અનંત નય છે. તે બધા એક આત્માર્થે જ છે, અને આત્માર્થે તે જ એક ખરો નય. નયનો પરમાર્થ જીવથી નીકળે તો ફળ થાય; છેવટે ઉપશમભાવ આવે તો ફળ થાય, નહિ તો જીવને નયનું જ્ઞાન જાળરૂપ થઈ પડે; અને તે વળી અહંકાર વધવાનું ઠેકાણું છે. (ઉ. છા. ૧૧, પાનું-૭૨૫)

સ્યાત્ મુદ્રા તે સ્વરૂપસ્થિત આત્મા છે. શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સ્વરૂપસ્થિત આત્માએ કહેલી શિક્ષા છે.

નાના પ્રકારના નય, નાના પ્રકારનાં પ્રમાણ, નાના પ્રકારની ભંગજાલ, નાના પ્રકારના અનુયોગ એ સઘળાં લક્ષણારૂપ છે. લક્ષ એક સચ્ચિદાનંદ છે. (આ. અ. ૧૦, પાનું-૭૮૫)

નય આત્માને સમજવા અર્થે કહ્યા છે; પણ જીવો તો નયવાદમાં ગૂંચવાઈ જાય છે. (ઉ. છા. ૧૦, પાનું-૭૧૭)

નય છે તે પ્રમાણનો અંશ છે. જે નયથી જે ધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે, ત્યાં તેટલું પ્રમાણ છે; એ નયથી જે ધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે તે સિવાય વસ્તુને વિષે બીજા જે ધર્મ છે તેનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો નથી. એકી વખતે વાણી દ્વારા એ બધા ધર્મ કહી શકાતા નથી. તેમજ જે જે પ્રસંગ હોય તે તે પ્રસંગે ત્યાં મુખ્યપણે તે જ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. ત્યાં ત્યાં તે તે નયથી પ્રમાણ છે.

(વ્યા. સા. ૧, પાનું-૭૫૦)

અનેકાન્તિક માર્ગ પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજ પદની પ્રાપ્તિ કરાવવા સિવાય બીજા અન્ય હેતુએ ઉપકારી નથી. (પત્રાંક-૭૦૨)

અનંતા નય છે; એકેક પદાર્થ અનંતગુણથી, અને અનંતધર્મથી યુક્ત છે; એક એક ગુણ અને એકેક ધર્મ પ્રત્યે અનંત નય પરિણમે છે; માટે એ વાટે પદાર્થનો નિર્ણય કરવા માગીએ તો થાય નહીં; એની વાટ કોઈ બીજી હોવી જોઈએ. ઘણું કરીને આ વાતને જ્ઞાની પુરુષો જ જાણે છે; અને તેઓ તે ન્યાયિક માર્ગ પ્રત્યે ઉદાસીન વર્તે છે, જેથી કોઈ નયનું એકાંત મંડન થતું નથી, અથવા કોઈ નયનું એકાંત મંડન થતું નથી. જેટલી જેની યોગ્યતા છે, તેટલી તે નયની સત્તા જ્ઞાની પુરુષોને સમ્મત હોય છે. માર્ગ જેને નથી પ્રાપ્ત થયો એવા મનુષ્યો 'નય'નો આગ્રહ કરે છે; અને તેથી વિષમ ફળની પ્રાપ્તિ હોય છે. કોઈ નય જ્યાં દુભાતો નથી એવા જ્ઞાનીના વચનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. જેણે જ્ઞાનીના માર્ગની ઈચ્છા કરી હોય એવા પ્રાણીએ ન્યાયિકમાં ઉદાસીન રહેવાનો અભ્યાસ કરવો. કોઈ નયમાં આગ્રહ કરવો નહીં અને કોઈ પ્રાણીને એ વાટે દુભાવવું નહીં, અને એ આગ્રહ જેને મટ્યો છે, તે કોઈ વાટે પણ પ્રાણીને દુભાવવાની ઈચ્છા કરતો નથી.

(પત્રાંક-૨૦૮)

એકાંતવાદ એ જ જ્ઞાનની અપૂર્ણતાની નિશાની. (પત્રાંક-૨૦)



### ૨૩. રોગ અને ઔષધ

કેટલાક રોગાદિ પર ઔષધ આદિ સંપ્રાપ્ત થયે અસર કરે છે કેમ કે તે રોગાદિના હેતુનો કર્મબંધ કંઈ પણ તેવા પ્રકારનો હોય છે. ઔષધાદિ નિમિત્તથી તે પુદ્ગલ વિસ્તારમાં પ્રસરી જઈને અથવા ખસી જઈને વેદનીયના ઉદયનું નિમિત્તપણું છોડી દે છે. તેવી રીતે નિવૃત્ત થવા યોગ્ય તે રોગાદિ સંબંધી કર્મબંધ ન હોય તો તેના પર ઔષધાદિની અસર થતી નથી, અથવા ઔષધાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી, કે સમ્યક્ ઔષધાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી. (પત્રાંક-૭૭૩)

જે વેદનીય ઉપર ઔષધ અસર કરે છે તે ઔષધ વેદનીયનો બંધ વસ્તુતાએ નિવૃત્ત કરી શકે છે એમ કહ્યું નથી. કેમ કે તે ઔષધ, કર્મરૂપ વેદનીયનો નાશ કરે તો અશુભ કર્મ નિષ્ફળ થાય અથવા ઔષધ શુભ કર્મરૂપ કહેવાય. પણ ત્યાં એમ સમજવું યોગ્ય છે કે તે અશુભ કર્મ વેદનીય એવા પ્રકારની છે કે તેને પરિણામાંતર પામવામાં ઔષધાદિને નિમિત્ત કારણરૂપ થઈ શકે. (પત્રાંક-૭૭૩)

બાકી ખરી રીતે જોતાં તો તે બંધ પૂર્વથી જ એવો બાંધેલો છે કે તે જાતનાં ઓસડ વગેરેથી ટળી શકે. ઓસડ વગેરે મળવાનું કારણ એ છે કે અશુભ બંધ મોળો બાંધ્યો હતો. અને બંધ પણ એવો હતો કે તેને નિમિત્ત કારણ મળે તો ટળી શકે. પણ તેથી એમ કહેવું બરાબર નથી કે પાપ કરવાથી તે રોગનો નાશ થઈ શક્યો, અર્થાત્ પાપ કરવાથી પુણ્યનું ફળ મેળવી શકાયું.

‘પુદ્ગલ વિપાકી’ એટલે જે કોઈ બહારના પુદ્ગલના સમાગમથી પુદ્ગલ વિપાકપણે ઉદય આવે અને કોઈ બાહ્ય પુદ્ગલના સમાગમથી નિવૃત્ત પણ થાય; જેમ ઋતુના ફેરફારના કારણથી શરદીની ઉત્પત્તિ થાય છે. અને ઋતુ ફેરથી તે નાશ થાય છે; અથવા કોઈ ગરમ ઓસડ વગેરેથી નિવૃત્ત થાય છે. (પત્રાંક-૭૭૨-૭૩-૭૪)

નિશ્ચય મુખ્ય દષ્ટિએ તો ઓસડ વગેરે કહેવા માત્ર છે. બાકી તો જે થવાનું હોય તે જ થાય છે. (પત્રાંક-૭૭૪)

શારીરિક વેદનાને દેહનો ધર્મ જાણી અને બાંધેલા એવાં કર્મોનું ફળ જાણી સમ્યક્ પ્રકારે અહિંયાસવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૪૬૦)

શરીર પ્રકૃતિના અનુકૂળ પ્રતિકૂળપણાને આધીન ઉપયોગ અર્કર્તવ્ય છે. (પત્રાંક-૮૩૫)

દુઃખનું વેદન કયા પ્રદેશો કરે ?  
જે પ્રદેશે વેદના વધારે હોય તે મુખ્યપણે વેદે છે, અને બાકીના ગૌણપણે વેદે છે. (વ્યા. સાર, ૨; પાનું-૭૭૬)

તીક્ષ્ણ વેદના અનુભવતા સ્વરૂપભ્રંશવૃત્તિ ન થાય એ જ શુદ્ધ ચારિત્રનો માર્ગ છે.

ઉપશમ જ જે જ્ઞાનનું મૂળ છે તે જ્ઞાનમાં તીક્ષ્ણ વેદના પરમ નિર્જરા ભાસવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૮૩૮)

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિણમતા પરમાણુ જે ક્ષેત્રે વેદનારૂપે ઉદયમાં આવે ત્યાં એકઠા થઈ ત્યાં તે રૂપે પરિણમે; અને ત્યાં જેવા પ્રકારનો બંધ હોય તે ઉદયમાં આવે. પરમાણુઓ માથામાં એકઠા થાય તો ત્યાં માથાના દુઃખાવાના આકારે પરિણમે છે, આંખમાં આંખની વેદનાના આકારે પરિણમે છે. (વ્યા. સા. ૭૭૬)



(૯૭-૨૧૪)

જ્યાં જ્યાં આ ભીનું છે તે જ્યાં આ સુખે મળ્યું : ત્યાં  
જ્યાં આને જે ઉપાસે ત્યાં આ  
જ્યાં આને જે ઉપાસે ત્યાં આ : ત્યાં

(૯૮-૨૧૫ ૯૯-૨૧૬)  
જ્યાં આને જે ઉપાસે ત્યાં આ  
જ્યાં આને જે ઉપાસે ત્યાં આ  
(૯૯ : આને જે ઉપાસે ત્યાં આ)

શારીરિક વેદનાને દેહનો ધર્મ જાણી અને બાંધેલા એવાં કર્મોનું ફળ જાણી સમ્યક્ પ્રકારે અહિંયાસવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૪૬૦)

શરીર પ્રકૃતિના અનુકૂળ પ્રતિકૂળપણાને આધીન ઉપયોગ અકર્તવ્ય છે. (પત્રાંક-૯૩૫)

દુઃખનું વેદન કયા પ્રદેશો કરે ?

જે પ્રદેશે વેદના વધારે હોય તે મુખ્યપણે વેદે છે, અને બાકીના ગૌણપણે વેદે છે. (વ્યા. સા. ૨; પાનું-૭૭૬)

તીક્ષ્ણ વેદના અનુભવતા સ્વરૂપભ્રંશવૃત્તિ ન થાય એ જ શુદ્ધ ચારિત્રનો માર્ગ છે.

ઉપશમ જ જે જ્ઞાનનું મૂળ છે તે જ્ઞાનમાં તીક્ષ્ણ વેદના પરમ નિર્જરા ભાસવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૯૩૯)

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિણમતા પરમાણુ જે ક્ષેત્રે વેદનારૂપે ઉદયમાં આવે ત્યાં એકઠા થઈ ત્યાં તે રૂપે પરિણમે; અને ત્યાં જેવા પ્રકારનો બંધ હોય તે ઉદયમાં આવે. પરમાણુઓ માથામાં એકઠા થાય તો ત્યાં માથાના દુઃખાવાના આકારે પરિણમે છે, આંખમાં આંખની વેદનાના આકારે પરિણમે છે. (વ્યા. સા. ૭૭૬)



(૯૭-૨૧૫)

અમર અણુના આ ભાગે એક જાતે એ સર્વે અણુના : ૧૫૫

? ભાગે આંધે જે ઉપરના અણુના ? ૧૫

દુર્લભ ભાગે જે સર્વે અણુના ભાગે તે ભાગે ભાગે : ૨૫૫

(૯૮-૧૫૫ ૦૬૫-૨૧૫)

૬૫૫ જે સર્વે અણુના

જે ભાગે અણુના અણુના ભાગે

જે ભાગે અણુના ભાગે તે ભાગે અણુના

(૯૯ : ૧૫૫ ૨૧૫-૨૧૫)

## ૨૪. પુનર્જન્મ

પુનર્જન્મ છે, જરૂર છે. એ માટે 'હું' અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું' એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઈ જોગનું સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યું છે, જેને પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે તે 'પદાર્થને' કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખાયું છે. (પત્રાંક-૪૨૪)

'જાતિસ્મૃતિ' થઈ શકે છે. પૂર્વભવ જાણી શકાય છે.

(ઉ. છા. ૩. પાનું-૬૬૨)

પૂર્વકાળમાં જે જે જ્ઞાનીપુરુષના પ્રસંગો વ્યતીત થયા છે તે કાળ ધન્ય છે; તે ક્ષેત્ર અત્યંત ધન્ય છે; તે શ્રવણને, શ્રવણના કર્તાને અને તેમાં ભક્તિભાવવાળા જીવોને ત્રિકાળ દંડવત્ પ્રણામ છે.

(પત્રાંક-૪૬૫)

પોતાના તેમજ પરના ભવ જાણવાનું જ્ઞાન કોઈ પણ પ્રકારે વિસંવાદપણાને પામતું નથી. આત્માનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે, ને ભવાંતર પણ સ્પષ્ટ ભાસે છે. (પત્રાંક-૪૧૧)

લઘુવયથી અદ્ભુત થયો, તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ;

એ જ સૂચવે એમ કે, ગતિ આગતિ કાં શોધ ?

જે સંસ્કાર થવો ઘટે, અતિ અભ્યાસ કાંય;

વિના પરિશ્રમ તે થયો, ભવશંકા શી ત્યાંય ?

(પત્રાંક-૭૭)

પ્રશ્ન : આગળ ઉપર શો જન્મ થશે તેની આ ભવમાં ખબર પડે ? અથવા અગાઉ શું હતા તેની ?

ઉત્તર : તેમ બની શકે. જ્ઞાન જેનું નિર્મળ થયું હોય તેને તેવું બનવું સંભવે છે. (પત્રાંક-૫૩૦ પ્રશ્ન-૧૭)

કોષાદિ તરતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય,

પૂર્વજન્મ સંસ્કાર તે, જીવ નિત્યતા ત્યાંય,

(આત્મસિદ્ધિ ગાથા : ૬૭)



પ્રશ્ન : જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન પાછળનો ભવ કેવી રીતે દેખે છે ? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો.

નાનપણે કોઈ ગામ વસ્તુ, આદિ જોયાં હોય, અને મોટપણે કોઈ પ્રસંગે તે ગામાદિનું આત્મામાં સ્મરણ થાય છે તે વખતે, તે ગામાદિનું જે પ્રકારે ભાન થાય છે તે પ્રકારે જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાનને 'પૂર્વભવનું ભાન થાય છે.' કદાપિ આ ઠેકાણે એ પ્રશ્ન થશે કે 'પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિનું આ ભવમાં ઉપર કહ્યું તેમ ભાન થાય તે વાત યથાતથ્ય માનીએ તો પણ પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિ અથવા કોઈ દેવલોકાદિ નિવાસસ્થાન અનુભવ્યાં હોય તે અનુભવની સ્મૃતિ થઈ છે અને તે અનુભવ યથાતથ્ય થયો છે, એ શા ઉપરથી સમજાય ?' તો એ પ્રશ્નનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે : અમુક અમુક ચેષ્ટા અને લિંગ તથા પરિણામ આદિથી પોતાને તેનું સ્પષ્ટ ભાન થાય છે, પણ બીજા કોઈ જીવને તેની પ્રતીતિ થવા માટે તો નિયમિતપણું નથી.

(પત્રાંક-૬૨૯)

મારું કેટલાક નિર્ણય પરથી આમ માનવું થયું છે કે આ કાળમાં પણ કોઈ કોઈ મહાત્માઓ ગતભવને જાતિસ્મરણજ્ઞાન વડે જાણી શકે છે, જે જાણવું કલ્પિત નહીં પણ સમ્યક્ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંવેગ-જ્ઞાનયોગ-અને સત્સંગથી એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે એટલે શું કે ભૂતભવ પ્રત્યક્ષાનુભવ રૂપ થાય છે.

'પુનર્જન્મ છે' આટલું પરોક્ષ પ્રત્યક્ષે નિઃશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ શાસ્ત્રશૈલી કહેતી નથી.

સમ્યક્ જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય કોઈ અંશે પણ યથાર્થ થતો નથી.

'પુનર્જન્મ છે' તે યોગથી, શાસ્ત્રથી અને સહજરૂપે અનેક સત્પુરુષોને સિદ્ધ થયેલ છે.

(પત્રાંક-૬૪)

એક માણસે એવો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો કે યાવત્ જીવનકાળ સ્ત્રીનું ચિંતવન પણ મારે ન કરવું. છતાં, પાંચ પળ ન જાય, અને ચિંતવન થયું તો પછી તેનું કારણ જોઈએ. મને જે શાસ્ત્ર સંબંધી અલ્પ બોધ

થયો છે, તેથી એમ કહી શકું છું કે તે પૂર્વકર્મનો કોઈ પણ અંશે ઉદય જોઈએ. કેવા કર્મનો ? તો કહી શકીશ કે મોહનીય કર્મનો; કંઈ તેની પ્રકૃતિનો ? તો કહી શકીશ કે, પુરુષવેદનો, પુરુષવેદનો ઉદય દઢ સંકલ્પે રોક્યો છતાં થયો તેનું કારણ હવે કહી શકાશે કે, કંઈ ભૂતકાળનું હોવું જોઈએ; અને અનુપૂર્વીએ તેનું સ્વરૂપ વિચારતાં પુનર્જન્મ સિદ્ધ થશે. (પત્રાંક-૬૪)

સત્સંગનું અત્યંત માહાત્મ્ય પૂર્વભવે વેદન કર્યું છે; તે ફરી ફરી સ્મૃતિરૂપ થાય છે અને નિરંતર અભંગપણે તે ભાવના સ્ફુરિત રહ્યા કરે છે. (પત્રાંક-૩૭૫)



(૨૭૧-૨૮૫)  
...  
(૨૯૧-૩૦૫)  
...  
(૩૧૧-૩૨૫)  
...  
(૩૩૧-૩૪૫)

## ૨૫. સિદ્ધિ

યોગનાં આઠ અંગમાંનાં પાંચ જેને પ્રાપ્ત છે તેને વિષે સિદ્ધિ જોગ હોય છે. (પત્રાંક-૪૦૯)

સર્વ મહત્ પ્રભાવજોગ પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં છે ત્યાં આધીન છે, તે નિશ્ચયાત્મક વાત છે, નિઃસંદેહ અંગીકારવા યોગ્ય વાત છે. આત્મસ્વરૂપથી મહત્ એવું કંઈ નથી. (પત્રાંક-૪૧૧)

અષ્ટ મહાસિદ્ધિ આદિ જે જે સિદ્ધિઓ કહી છે, 'ૐ' આદિ મંત્રયોગ કહ્યા છે, તે સર્વ સાચા છે. આત્મૈશ્વર્ય પાસે એ સર્વ અલ્પ છે, આત્મામાં જે સમર્થપણું છે, તે સમર્થપણા પાસે એ સિદ્ધિલબ્ધિનું કાંઈ પણ વિશેષપણું નથી. (પત્રાંક-૬૦૧)

લબ્ધિ, સિદ્ધિ સાચી છે; અને તે અપેક્ષા વગરના મહાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે; જોગી વૈરાગી એવા મિથ્યાત્વીને પ્રાપ્ત થતી નથી. તેમાં પણ અનંત પ્રકાર હોય ને સહેજ અપવાદ છે. એવી શક્તિઓવાળા મહાત્મા જાહેરમાં આવતા નથી, તેમ બતાવતા પણ નથી. જે કહે છે તેની પાસે તે હોતું નથી. (વ્યા. સા. ૨. પાનું-૭૭૯)

લબ્ધિ, ક્ષોભકારી અને ચારિત્રને શિથિલ કરનારી છે. લબ્ધિ, આદિ, માર્ગથી પડવાનાં કારણો છે. તેથી કરી જ્ઞાનીને તેનો તિરસ્કાર હોય છે. જ્ઞાનીને જ્યાં લબ્ધિ, સિદ્ધિ આદિથી પડવાનો સંભવ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં તે પોતાથી વિશેષ જ્ઞાનીનો આશ્રય શોધે છે.

(વ્યા. સા. ૨, પાનું-૭૭૯-૮૦)

કેટલાક માર્ગાનુસારી પુરુષો અને અજ્ઞાન યોગીપુરુષોને વિષે પણ સિદ્ધિજોગ હોય છે. ઘણું કરી તેમના ચિત્તના અત્યંત સરળપણાથી અથવા સિદ્ધિજોગાદિને અજ્ઞાનજોગે સ્ફુરણા આપવાથી તે પ્રવર્તે છે. સમ્યક્દૃષ્ટિપુરુષો કે જેનો ચોથે ગુણઠાણે સંભવે છે, તેવા જ્ઞાનીપુરુષોને વિષે ક્વચિત્ સિદ્ધિ હોય છે, અને ક્વચિત્ સિદ્ધિ હોતી નથી. જેને વિષે હોય છે, તેને તે સ્ફુરણા વિષે પ્રાયે ઈચ્છા થતી નથી; અને ઘણું કરી જ્યારે ઈચ્છા થાય છે, ત્યારે જીવ પ્રમાદવશપણે હોય તો થાય છે; અને જો તેવી ઈચ્છા થઈ તો સમ્યક્ત્વથી પડવાપણું તેને ઘટે છે.

પ્રાયે પાંચમે, છઠ્ઠે ગુણઠાણે પણ ઉત્તરોત્તર સિદ્ધિજોગનો વિશેષ સંભવ થતો જાય છે; અને ત્યાં પણ જો પ્રમાદાદિ જોગે સિદ્ધિમાં જીવ પ્રવર્તે તો પ્રથમ ગુણઠાણાને વિષે સ્થિતિ થવી સંભવે છે.

(પત્રાંક-૪૫૦)

## ૨૬. પ્રવર્તમાન ધર્મ

બધાં સાધન કળિયુગથી ઘેરાઈ ગયાં છે. ઘણું કરીને બધાય જીવ ઉન્માર્ગે પ્રવર્તે છે, અથવા સન્માર્ગની સન્મુખ વર્તતા નજરે નથી પડતા. ક્વચિત્ મુમુક્ષુ છે, પણ તેને હજી માર્ગનો નિકટ સંબંધ નથી.

કેવળજ્ઞાનનો માર્ગ તે તો કેવળ વિસર્જન થઈ ગયો છે.

(પત્રાંક-૨૮૨)

કોઈ જુદા સ્વરૂપમાં મુમુક્ષુ, અને જુદા સ્વરૂપમાં મુનિ વગેરે જોઈ વિચાર થાય છે કે આવા સંગે કરી જીવની ઊર્ધ્વદશા થવી ઘટે નહિ; પણ અધોદશા થવી ઘટે.

(પત્રાંક-૪૯૫)

આશ્ચર્યકારક તો એ છે કે, કળિકાળે થોડા વખતમાં પરમાર્થને ઘેરી લઈ અનર્થને પરમાર્થ બનાવ્યો છે.

(પત્રાંક-૨૭૫)

ચાલતા મતના પ્રકારની વાત કાને પડે છે કે હૃદયને વિષે મૃત્યુથી અધિક વેદના થાય છે.

(પત્રાંક-૨૭૭)

દ્વંદ્વિયા અને તપ્યા કલ્પના કરી જે મોક્ષ જવાનો માર્ગ કહે છે તે પ્રમાણે તો ત્રણે કાળમાં મોક્ષ નથી.

(ઉ. છા. પાનું-૬૯૦)

સત્ હાલ તો કેવળ અપ્રગટ રહ્યું દેખાય છે. જુદી જુદી ચેષ્ટાએ તે હાલ પ્રગટ જેવું માનવામાં આવે છે.

(યોગાદિક સાધન, આત્માનું ધ્યાન, અધ્યાત્મચિંતન, વેદાંત શુષ્ક વગેરેથી) પણ તે તેવું નથી.

(પત્રાંક-૨૭૪)

અજ્ઞાની ગુરુઓએ બિચારા મનુષ્યોને લૂંટી લીધા છે, કોઈને ગચ્છનો આગ્રહ કરાવી, કોઈને મતનો આગ્રહ કરાવી, ન તરાય એવાં આલંબનો દઈને સાવ લૂંટી લઈ મૂંઝવી નાખ્યા છે, મનુષ્યપણું લૂંટી લીધું છે.

(ઉ. છા. ૧૧, પાનું-૭૭૨)

જૈનમાર્ગમાં પ્રજા પણ ઘણી થોડી રહી છે, અને તેમાં સેંકડો ભેદ વર્તે છે, એટલું જ નહીં પણ 'મૂળમાર્ગ'ની સન્મુખની વાત પણ તેમને કાને નથી પડતી, અને ઉપદેશકના લક્ષમાં નથી, એવી સ્થિતિ વર્તે છે.

(પત્રાંક-૭૦૮)

મૂળમાર્ગથી લોકો લાખો ગાઉ દૂર છે એટલું જ નહીં પણ મૂળમાર્ગની જિજ્ઞાસા તેમને ઉત્પન્ન કરાવવી હોય, તોપણ ઘણા કાળનો પરિચય થયે પણ થવી કઠણ પડે એવી તેમની દુરાગ્રહાદિથી જડપ્રધાન દશા વર્તે છે.

(પત્રાંક-૭૦૯)



## ૨૭. ઉપદેશકપણું ક્યારે ?

ઉપદેશક ગુણસ્થાન છઠ્ઠું અને તેરમું છે, આઠમાથી બારમા સુધીનાં ગુણસ્થાન અલ્પકાળવર્તિ છે, એટલે ઉપદેશક પ્રવૃત્તિ તેમાં ન સંભવે. માર્ગઉપદેશક પ્રવૃત્તિ છઠ્ઠેથી શરૂ થાય.

તેથી નીચેના પાંચમા તથા ચોથા ગુણસ્થાનકે માર્ગનું ઉપદેશકપણું ઘણું કરીને ન ઘટે, કેમ કે ત્યાં બાહ્ય (ગૃહસ્થ) વ્યવહારનો પ્રતિબંધ છે, અને બાહ્ય અવિરતિરૂપ વ્યવહાર છતાં વિરતિરૂપે માર્ગનું પ્રકાશવું એ માર્ગના વિરોધરૂપ છે. (પત્રાંક-૮૩૭)

ચોથાથી નીચેના ગુણસ્થાનકે તો માર્ગનું ઉપદેશકપણું ઘટે જ નહિ, કેમ કે ત્યાં માર્ગની, આત્માની, તત્ત્વની, જ્ઞાનીની ઓળખાણ પ્રતીતિ નથી, તેમજ સમ્યક્ વિરતિ નથી, અને એ ઓળખાણ પ્રતીતિ અને સમ્યક્ વિરતિ નહીં છતાં તેની પ્રરૂપણા કરવી, ઉપદેશક થવું એ પ્રગટ મિથ્યાત્વ, કુગુરુપણું અને માર્ગનું વિરોધીપણું છે.

શિષ્યની જે ખામી હોય છે તે જે ઉપદેશકના ધ્યાનમાં આવતી નથી તે ઉપદેશકર્તા ન સમજવો. (વ્યા. સા.-૨, ૭૭૯)

યથાર્થજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પ્રથમ જે જીવોને ઉપદેશકપણું વર્તતું હોય તે જીવે જે પ્રકારે વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને ભક્તિનો લક્ષ થાય તે પ્રકારે પ્રસંગપ્રાપ્ત જીવોને ઉપદેશ આપવો ઘટે, અને જે પ્રકારે તેને નાના પ્રકારના અસદ્ આગ્રહનો તથા કેવળ વેષવ્યહારાદિનો અભિનિવેશ ઘટે તે પ્રકારે ઉપદેશ પરિણામી થાય તેમ આત્માર્થ વિચારી કહેવું ઘટે. ક્રમે કરીને તે જીવો યથાર્થ માર્ગની સન્મુખ થાય એવો યથાશક્તિ ઉપદેશ કર્તવ્ય છે. (પત્રાંક-૬૭૩)

યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના અથવા પોતે જે બોલે છે તે પરમાર્થ યથાર્થ છે કે કેમ તે જાણ્યા વિના, સમજ્યા વિના, જે વક્તા થાય છે તે અનંત સંસારને વધારે છે. માટે જ્યાં સુધી આ સમજવાની શક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી મૌન રહેવું સારું છે. (વ્યા. સા. ૭૭૧)



## ૨૮. ભવસ્થિતિ

ભવપરિપાકે સદ્વિચાર સ્કુરે અને હેતુ, પરમાર્થનો વિચાર ઊગે.

(ઉ. નો ૧૧, પાનું-૬૬૭)

આવરણ, સ્વભાવ, ભવસ્થિતિ પાકે ક્યારે ? તો કહે, પુરુષાર્થ કરે ત્યારે, પાંચ કારણો મળે ત્યારે મુક્તિ થાય. તે પાંચે કારણો પુરુષાર્થમાં રહ્યાં છે. કલ્યાણવૃત્તિ ઊગે ત્યારે ભવસ્થિતિ પાકી જાણવી.

(ઉ. છા. ૧૧, પાનું-૭૨૪)



## ૨૯. સંસાર અને સુખદુઃખ

વ્યાવહારિક પ્રસંગોનું નિત્ય ચિત્રવિચિત્રપણું છે. માત્ર કલ્પનાએ તેમાં સુખ અને કલ્પનાએ દુઃખ એવી તેની સ્થિતિ છે. અનુકૂળ કલ્પનાએ તે અનુકૂળ ભાસે છે; પ્રતિકૂળ કલ્પનાએ તે પ્રતિકૂળ ભાસે છે; અને જ્ઞાનીપુરુષોએ તે બેય કલ્પના કરવાની ના કહી છે. (પત્રાંક-૪૯૨)

(૬૬ દુઃખ કલ્પિત છે.

(પત્રાંક-૪૫૨)

જગતના સર્વ પદાર્થ કરતાં જે પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રીતિ છે, એવો આ દેહ તે પણ દુઃખનો હેતુ છે, તો બીજા પદાર્થમાં સુખના હેતુની શી કલ્પના કરવી ? (પત્રાંક-૫૯૨)



## ૩૦. વીણેલાં મોતી

સુખ અંતરમાં છે; તે બહાર શોધવાથી નહિ મળે. અંતરનું સુખ અંતરની સ્થિતિમાં છે; સ્થિતિ થવા માટે બાહ્ય પદાર્થો સંબંધીનું આશ્ચર્ય ભૂલ. (પત્રાંક-૧૦૮)

બીજા તારું કેમ માનતા નથી એવો પ્રશ્ન તારા અંતરમાં ન ઊગે. વારંવાર ઊગે છે કે અબંધ બંધનયુક્ત હોય ?

(પત્રાંક-૨૩૬)

આત્મા સૌથી અત્યંત પ્રત્યક્ષ છે, એવો પરમ પુરુષે કરેલો નિશ્ચય તે અત્યંત પ્રત્યક્ષ છે. (પત્રાંક-૫૭૯)

એક આત્માને જાણતાં સમસ્ત લોકાલોકને જાણીશ અને સર્વ જાણવાનું ફળ એક આત્મપ્રાપ્તિ છે; માટે આત્માથી જુદા એવા બીજા ભાવો જાણવાની વારંવાર ઈચ્છાથી તું નિવર્ત અને એક નિજ સ્વરૂપને વિષે દૃષ્ટિ દે, કે જે દૃષ્ટિથી સમસ્ત દૃષ્ટિ જ્ઞેયપણે તારે વિષે દેખાશે. (પત્રાંક-૬૩૧)

સૂક્ષ્મસંગરૂપ અને બાહ્યસંગરૂપ દુસ્તર સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર ભુજાએ કરી જે વર્ધમાનાદિ પુરુષો તરી ગયા છે, તેમને પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો ! (પત્રાંક-૬૯૬)

અનંત વાર દેહને અર્થ આત્મા ગાળ્યો છે. જે દેહ આત્માને અર્થ ગણાશે તે દેહે આત્મવિચાર જન્મ પામવા યોગ્ય જાણી, સર્વ દેહાર્થની કલ્પના છોડી દઈ, એક માત્ર આત્માર્થમાં જ તેનો ઉપયોગ કરવો, એવો મુમુક્ષુ જીવને અવશ્ય નિશ્ચય જોઈએ. (પત્રાંક-૭૧૯)

દેહાદિ સંબંધી જે પુરુષો હર્ષવિષાદ કરતા નથી તે પુરુષો પૂર્ણ દ્વાદશાંગને સંક્ષેપમાં સમજ્યા છે, એમ સમજો. એ જ દૃષ્ટિ કર્તવ્ય છે. (પત્રાંક-૮૪૩)

લોકસંજ્ઞા જેવી જિંદગીનો ધ્રુવકાંટો છે તે જિંદગી ગમે તેવી શ્રીમંતતા, સત્તા કે કુટુંબ પરિવારાદિ યોગવાળી હોય તો પણ તે દુઃખનો જ હેતુ છે. આત્મપ્રાપ્તિ જે જિંદગીનો ધ્રુવકાંટો છે તે જિંદગી ગમે તો એકાકી અને નિર્ધન, નિર્વજ્ર હોય તોપણ પરમ સમાધિનું સ્થાન છે.

(પત્રાંક-૯૪૯)

જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી એ જ અદ્ભુત આશ્ચર્ય છે.

(પત્રાંક-૯૫૧)

હું કોણ છું ક્યાંથી થયો ? શું સ્વરૂપ છે મારું ?

કોના સંબંધે વળગણા છે ? રાખું કે એ પરિહરું ?

એ પર જીવ વિચાર કરે તો તેને નવે તત્ત્વોનો, તત્ત્વજ્ઞાનનો સંપૂર્ણ બોધ મળી જાય એમ છે. એમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંપૂર્ણ સમાવેશ પામે છે. શાંતિપૂર્વક, વિવેકથી વિચારવું જોઈએ (ઉ. નો. ૭, પાનું-૬૬૪)

આ એક વચન અવશ્ય સ્મરણમાં રાખશો, કે શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે, મર્મ કહ્યો નથી. મર્મ તો સત્પુરુષના અંતરાત્મામાં રહ્યો છે.

(પત્રાંક-૫૮)

વિચારવાનને પુદ્ગલમાં તન્મયપણું, તાદાત્મ્યપણું થતું નથી. તન્મયપણું થાય તેને હર્ષ, શોક થાય છે. સર્પ દેખી આત્મવૃત્તિમાં ભયનો હેતુ થાય ત્યારે તાદાત્મ્યપણું કહેવાય. (ઉ. છા. ૪, પાનું-૬૮૮)

વિચાર કરો, 'હું વાણિયો છું' ઈત્યાદિ આત્મામાં રોમે રોમે વ્યાખ્યું છે તે ટાળવાનું છે. (ઉ. છા. પાનું-૭૦૭)

પરમાર્થદષ્ટિએ રાગદ્વેષ ઘટ્યા હોય તો ફળીભૂત થાય, વ્યવહારથી તો ભોળા જીવોને રાગદ્વેષ ઘટ્યા હોય; પણ પરમાર્થથી રાગદ્વેષ મોળા પડે તો કલ્યાણનો હેતુ છે. (ઉ. છા. ૪, પાનું-૬૮૪)

જીવ તો સદાય જીવતો જ છે. તે કોઈ વખત ઊંઘતો નથી કે મરતો નથી; મરવો સંભવતો નથી. (ઉ. છા. પાનું-૭૨૪)

જ્યાં સુધી ઉપદેશવાત આત્મામાં પરિણમે નહીં ત્યાં સુધી ફરી ફરી સાંભળવું, વિચારવું, તેનો કેડો ન મૂકવો, કાયર ન થવું. કાયર થાય તો આત્મા ઊંચો ન આવે. (ઉ. છા. ૭, પાનું-૭૨૫)

જીવપર્યાયના બે ભેદ છે : સંસારપર્યાય અને સિદ્ધપર્યાય, સિદ્ધ પર્યાય સો ટચના સોના તુલ્ય છે અને સંસારપર્યાય કથીર સહિત સોના તુલ્ય છે. (વ્યા. સા. ૪, પાનું-૭૬૫)

અનંત કાળથી પોતાને પોતા વિષેની જ ભ્રાંતિ રહી ગઈ છે; આ એક અવાચ્ય, અદ્ભુત વિચારણાનું સ્થળ છે. જ્યાં મતિની ગતિ નથી ત્યાં વચનની ગતિ ક્યાંથી હોય ? (પત્રાંક-૧૭૨)



જ્યાં સુધી મૃષા અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવામાં આવે નહીં ત્યાં સુધી સર્વ ક્રિયા નિષ્ફળ છે; ત્યાં સુધી આત્મામાં છળકપટ હોવાથી ધર્મ પરિણમતો નથી. ધર્મ પામવાની આ પ્રથમ ભૂમિકા છે.

જ્યાં સુધી મૃષાત્યાગ અને પરસ્ત્રીત્યાગ એ ગુણો ન હોય ત્યાં સુધી વક્તા તથા શ્રોતા હોઈ શકે નહીં.(વ્યા. સા. ૨, પાનું-૭૭૭)

જોકે કષાયનો રસ પુણ્ય તથા પાપરૂપ છે તો પણ તેનો સ્વભાવ કડવો છે. પુણ્ય પણ ખારાશમાંથી થાય છે.(વ્યા. સા., પાનું-૭૮૪)

જ્ઞાન પ્રમાણે ધ્યાન થઈ શકે, માટે જ્ઞાનની તારતમ્યતા જોઈએ.

(આ. અ. પાનું-૮૧૦)

ગમે તે પ્રકારે પણ લોકલક્ષ્ણરૂપ ભયનું સ્થાન એવું જે ભવિષ્ય તે વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. તેની ચિંતા વડે પરમાર્થનું વિસ્મરણ હોય છે.

લક્ષ્ણ અને આજીવિકા મિથ્યા છે. કુટુંબાદિનું મમત્વ રાખશો તો પણ જે થવાનું હશે તે થશે. તેમાં નિઃશંકપણે નિરભિમાની થવું યોગ્ય છે.

જેમ બને તેમ આત્માને ઓળખવા ભણી લક્ષ દો એ જ માગણી છે.

(પત્રાંક-૩૭૪)

સમ પરિણામે પરિણમવું યોગ્ય છે, અને એ જ અમારો બોધ છે. આ જ્યાં સુધી નહીં પરિણામે ત્યાં સુધી યથાર્થ બોધ પણ પરિણામે નહીં.

(પત્રાંક-૩૭૪)

ગમે તેવા માઠા નિમિત્તમાં પણ જે પ્રમાણે સમપરિણતિ આવે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ યોગ્ય છે.

જ્યારે પૂર્વકર્મના નિબંધનથી અનુકૂળ નહિ એવા નિમિત્તમાં નિવાસ પ્રાપ્ત થયો છે, ત્યારે ગમે તેમ કરીને પણ તેના પ્રત્યે અદ્વેષપરિણામ રહે એમ પ્રવર્તવું એ જ અમારી વૃત્તિ છે; અને એ જ શિક્ષા છે.

(પત્રાંક-૩૮૮)

રાખ્યું કંઈ રહેતું નથી, અને મૂક્યું કંઈ જતું નથી, એવો પરમાર્થ વિચારી કોઈ પ્રત્યે દીનતા ભજવવી કે વિશેષતા દાખવવી એ યોગ્ય નથી. સમાગમમાં દીનપણે આવવું નહીં.

(પત્રાંક-૪૫૭)

જે ઈશ્વરેચ્છા હશે તે થશે. માત્ર મનુષ્યને પ્રયત્ન કરવાનું સરજેલું છે; અને તેથી જ પોતાના પ્રારબ્ધમાં હોય તે મળી રહેશે. માટે મનમાં સંકલ્પ-વિકલ્પ કરવા નહીં. (પત્રાંક-૪૭૬)

અમે બહુ વિચાર કરી આ મૂળ તત્ત્વ શોધ્યું છે કે ગુપ્ત ચમત્કાર જ સૃષ્ટિના લક્ષમાં નથી. (પત્રાંક ૨૧, પાનું-૧૫૬)

આત્મજ્ઞાનની વાત સામાન્ય થઈ જાય એવી રીતે કરવી ઘટે નહીં. આત્મજ્ઞાનની વાત એકાંતે કહેવી. (ઉ. છા. ૧૦, પાનું-૭૧૪)

જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી જ્ઞાની પુરુષનાં વચનને લૌકિક આશયમાં ન ઉતારવાં; અથવા અલૌકિક દૃષ્ટિએ વિચારવાં યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૭૦૩)

જે જ્ઞાન મહા નિર્જરાનો હેતુ થાય છે તે જ્ઞાન અનઅધિકારી જીવના હાથમાં જવાથી તેને અહિતકારી થઈ ઘણું કરી પરિણમે છે.

(પત્રાંક-૭૨૧)

અપાત્ર શ્રોતાને દ્રવ્યાનુયોગાદિ ભાવ ઉપદેશવાથી નાસ્તિકાદિ ભાવો ઉત્પન્ન થવાનો વખત આવે છે, અથવા શુષ્કજ્ઞાની થવાનો વખત આવે છે.

(પત્રાંક-૭૫૫)

સત્પુરુષની વાણી, વિષય અને કષાયના અનુમોદનથી અથવા રાગદ્વેષના પોષણથી રહિત હોય છે, એવો નિશ્ચય રાખવો, અને ગમે તેવે પ્રસંગે તે જ દૃષ્ટિથી અર્થ કરવો યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૭૯૩)

ઉપરની ભૂમિકાઓમાં પણ અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ વાસનાનું સંક્રમણ થઈ આવે છે. અને આત્માને વારંવાર આકુળવ્યાકુળ કરી દે છે. વારંવાર એમ થયા કરે છે કે હવે ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ જ છે, અને વર્તમાન ભૂમિકામાં સ્થિતિ પણ ફરી થવી દુર્લભ છે. એવા અસંખ્ય અંતરાય પરિણામ ઉપરની ભૂમિકામાં પણ બને છે, તો પછી શુભેચ્છાદિ ભૂમિકાએ તેમ બને એ કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી, તેવા અંતરાયથી ખેદ નહીં પામતાં આત્માર્થી જીવે પુરુષાર્થદૃષ્ટિ કરવી અને શૂરવીરપણું રાખવું, હિતકારી દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ યોગનું અનુસંધાન કરવું, સત્શાસ્ત્રનો વિશેષ પરિચય રાખી વારંવાર હઠ કરીને પણ મનને સદ્વિચારમાં પ્રવેશિત કરવું, અને મનના દુરાત્મ્યપણામાંથી આકુળવ્યાકુળતા

નહીં પામતાં ધૈર્યથી સદ્વિચારપંથે જવાનો ઉદ્યમ કરતા જઈ ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને અવિક્ષેપપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

(પત્રાંક-૮૧૩)

કળિયુગ છે માટે ક્ષણવાર પણ વસ્તુવિચાર વિના ન રહેવું એમ મહાત્માઓની શિક્ષા છે.

(પત્રાંક-૨૫૪)

ભગવંતને સર્વ સમર્પણ કર્યા સિવાય આ કાળમાં જીવનું દેહાભિમાન મટવું સંભવતું નથી.

(પત્રાંક-૩૦૭)

મહા સૌંદર્યથી ભરેલી દેવાંગનાના કીડાવિલાસ નિરીક્ષણ કરતાં છતાં જેનાં અંતઃકરણમાં કામથી વિશેષ વિશેષ વૈરાગ્ય છૂટે છે તેને ધન્ય છે. તેને ત્રિકાળ નમસ્કાર.

(વ. ૩૮ પત્રાંક-૨૧)

કોઈ પણ પ્રકારે પ્રથમ તો જીવનું પોતાપણું ટાળવા યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૩૫૮)

મહાત્માઓનો દેહ બે કારણને લઈને વિદ્યમાનપણે વર્તે છે, પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવવાને અર્થે, જીવોના કલ્યાણને અર્થે; તથાપિ એ બન્નેમાં ઉદાસપણે ઉદય આવેલી વર્તનાએ વર્તે છે, એમ જાણીએ છીએ.

(પત્રાંક-૩૭૩)

દુઃખ કલ્પિત છે.

(પત્રાંક-૪૪૨)

જેમ બને તેમ નિવૃત્તિકાળ, નિવૃત્તિક્ષેત્ર, નિવૃત્તિદ્રવ્ય અને નિવૃત્તિભાવને ભજજો.

(પત્રાંક-૪૫૪)

જે વિદ્યાથી ઉપશમ ગુણ પ્રગટ્યો નહીં, વિવેક આવ્યો નહિ, સમાધિ થઈ નહિ તે વિદ્યાને વિષે રૂડા જીવે આગ્રહ કરવા યોગ્ય નથી.

(પત્રાંક-૪૮૩)

શ્રી જિન વીતરાગે દ્રવ્ય-ભાવ સંયોગથી ફરી ફરી છૂટવાની ભલામણ કહી છે; અને તે સંયોગથી વિશ્વાસ પરમ જ્ઞાનીને પણ કર્તવ્ય નથી; એવો નિશ્ચળમાર્ગ કહ્યો છે, તે શ્રી જિન વીતરાગના ચરણકમળને વિષે અત્યંત નમ્ર પરિણામથી નમસ્કાર છે.

(પત્રાંક-૫૮૬)

હું કર્તા, હું મનુષ્ય, હું સુખી, હું દુઃખી એ વગેરે પ્રકારથી રહેલું દેહાભિમાન, તે જેનું ગળી ગયું છે, અને સર્વોત્તમ પદરૂપ પરમાત્માને જેણે જાણ્યો છે, તેનું મન જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં તેને સમાધિ જ છે.

(પત્રાંક-૨૨૩)

આસનજયથી ઉત્થાનવૃત્તિ ઉપશમે છે; ઉપયોગ અચપળ થઈ શકે છે; નિદ્રા ઓછી થઈ શકે છે. (ઉ. નોંધ-૬, પાનું-૬૬૩)

એક ભાજનમાં લોહી, માંસ, હાડકાં, ચામડું, વીર્ય, મળ, મૂત્ર એ સાત ધાતુ પડી હોય અને તેના પ્રત્યે કોઈ જોવાનું કહે તો તેના ઉપર અરુચિ થાય; ને થૂંકવા પણ ન જાય. તેવી જ રીતે સ્ત્રીપુરુષના શરીરની રચના છે, પણ ઉપરથી રમણીયતા જોઈ જીવ મોહ પામે છે, તેમાં તૃષ્ણાપૂર્વક દોરાય છે. અજ્ઞાનથી જીવ ભૂલે છે એમ વિચારી તુચ્છ જાણીને પદાર્થ ઉપર અરુચિભાવ લાવવો. આ રીતે દરેક વસ્તુનું તુચ્છપણું જાણવું. (ઉ. છા. ૬, પાનું-૭૦૦)

ભગવાનનું માહાત્મ્ય જ્ઞાન છે. ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતવન કરવાથી આત્મા ભાનમાં આવે; પણ ભગવાનના દેહથી ભાન પ્રગટે નહીં. (ઉ. છા. ૧૧, પાનું-૭૨૨)

અનાજનો જે આહાર તે વિષ્ટા તુલ્ય જાણી, તેની ચર્ચા ન કરવી તે તુચ્છ વાત છે. વિહારની એટલે સ્ત્રી, કીડાના આદિની વાત ઘણી તુચ્છ છે. (ઉ. છા. ૧૧, પાનું-૭૨૩)

હું સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા છું. (વ. ૫૫, પત્રાંક-૨૧)

દેહ કેવો છે ? રેતીના ઘર જેવો, મસાણાની મઢી જેવો, પર્વતની ગુફાની માફક દેહમાં અંધારું છે. ચામડીને લીધે દેહ ઉપરથી રૂપાળો લાગે છે. દેહ અવગુણની ઓરડી, માયા અને મેલને રહેવાનું ઠેકાણું છે. દેહમાં પ્રેમ રાખવાથી જીવ રખડ્યો છે. તે દેહ અનિત્ય છે. બદલેલની ખાણ છે. તેમાં મોહ રાખવાથી જીવ ચારે ગતિમાં રડ્યો છે.

(ઉ. છા. ૧૨, પાનું - ૭૨૮)

નિગોદમાં અનંતા જીવ રહ્યા છે, એ વાતમાં તેમજ કંદમૂળમાં, સોયની અણી ઉપર રહે તેટલા નાના ભાગમાં અનંતા જીવ રહ્યા છે, તે વાતમાં આશંકા કરવાપણું છે નહીં. જ્ઞાનીએ જેવું સ્વરૂપ દીઠું છે તેવું જ કહ્યું છે. (વ્યા. સા. ૮૪, પાનું-૭૪૫)

પદાર્થને વિષે અનંતા ધર્મ (ગુણાદિ) રહ્યા છે. તેના અનંતમા ભાગે વાણીથી કહી શકાય છે. તેના અનંતમા ભાગે સૂત્રમાં ગૂંથી શકાય છે. (વ્યા. સા. ૧૬૬, પાનું-૭૫૪)

સમ્યગ્દષ્ટિ ગૃહસ્થ એવા હોવા જોઈએ કે જેની પ્રતીતિ દુશ્મનો પણ કરે, એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે. તાત્પર્ય કે એવા નિષ્કલંક ધર્મ પાળનારા હોવા જોઈએ. (વ્યા. સા. ૨, પાનું-૭૭૯)

બીજું કાંઈ શોધ મા. માત્ર એક સત્પુરુષને શોધીને તેના ચરણકમળમાં સર્વભાવ અર્પણ કરી દઈ વર્ત્યો જા. પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લેજે. (પત્રાંક-૭૬)

આત્માનું જ્ઞાન જ્યારે ચિંતામાં રોકાય છે ત્યારે નવા પરમાણુ ગ્રહણ થઈ શકતા નથી; અને જે હોય છે તેનું જવું થાય છે, તેથી શરીરનું વજન ઘટી જાય છે. (વ્યા. સા. ૨, પાનું-૭૮૩)

જીવ, એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે. (આ. અ. પાનું-૮૨૫)

જેની પ્રત્યક્ષ દશા જ બોધરૂપ છે, મહત્ પુરુષને ધન્ય છે.

હે મુમુક્ષુ ! વીતરાગપદ વારંવાર વિચાર કરવા યોગ્ય છે, ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે, ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. ( આ. અ. પાનું-૮૧૮)

હે જીવ ! સ્થિર દષ્ટિથી કરીને તું અંતરંગમાં જો, તો સર્વ પરદ્રવ્યથી મુક્ત એવું તારું સ્વરૂપ તને પરમ પ્રસિદ્ધ અનુભવાશે.

(આ. અ. પાનું-૮૧૯)

જ્ઞાન પ્રમાણે ધ્યાન થઈ શકે, માટે જ્ઞાન તારતમ્યતા જોઈએ.

(આ. અ. પાનું-૮૧૦)

મહાપુરુષનાં આચરણ જોવા કરતાં તેનું અંતઃકરણ જોવું તે વધારે પરીક્ષા છે. (વ. ૧૫ - પત્રાંક-૨૧)

સંસારમાં રહેવું અને મોક્ષ થવા કહેવું એ બનવું અસુલભ છે.

અમારા ઉપર તમારી ગમે તેવી ભક્તિ હો, બાકી સર્વ જીવોના અને વિશેષ કરી ધર્મજીવનના તો અમે ત્રણે કાળને માટે દાસ છીએ.

(પત્રાંક-૨૧૦)

આખા જગતના શિષ્ય થવારૂપ દષ્ટિ જેને વેદી નથી તે સદ્ગુરુ થવાને યોગ્ય નથી. (વ. ૯૭ પત્રાંક-૨૧)

અતિ અતિ સ્વસ્થ વિચારણાથી એમ સિદ્ધ થયું કે શુદ્ધ જ્ઞાનને આશ્રયે નિરાબાધ સુખ રહ્યું છે; તથા ત્યાં જ પરમ સમાધિ રહી છે.

(પત્રાંક-૭૮)

ઉપાદાનની બળવાન સ્થિતિ થવા માટે નિરંતર સત્સંગ જોઈએ.

(પત્રાંક-૧૨૬)

અનંતકાળ સુધી જીવ નિજછંદે ચાલી પરિશ્રમ કરે તો પણ પોતે પોતાથી જ્ઞાન પામે નહિ, પરંતુ જ્ઞાનીની આજ્ઞાનો આરાધક અંતર્મુહૂર્તમાં પણ કેવળજ્ઞાન પામે. (પત્રાંક-૨૦૦)

જીવ સ્વભાવે (પોતાની સમજણની ભૂલે) દોષિત છે; ત્યાં પછી તેના દોષ ભણી જોવું, એ અનુકંપાનો ત્યાગ કરવા જેવું થાય છે, અને મોટા પુરુષો તેમ આચરવા ઈચ્છતા નથી. (પત્રાંક-૨૫૭)

જીવને જ્યાં સુધી સંતનો જોગ ન થાય ત્યાં સુધી મતમતાંતરમાં મધ્યસ્થ રહેવું યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૨૭૯)

શ્રી જિન આત્મપરિણામની સ્વસ્થાને સમાધિ અને આત્મપરિણામની અસ્વસ્થાને અસમાધિ કહે છે; તે અનુભવજ્ઞાને જોતાં પરમ સત્ય છે.

(પત્રાંક-૫૫૧)

આત્માને પરમેશ્વર માનું. (મ.ની., ૧૯૨, પત્રાંક-૧૯)

આત્મા જેવો કોઈ દેવ નથી. (વ., ૧૨૪, પત્રાંક-૨૧)

અલ્પ આહાર, અલ્પ વિહાર, અલ્પ નિદ્રા, નિયમિત વાચા, નિયમિત કાયા અને અનુકૂળ સ્થાન એ મનને વશ કરવાનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

(પત્રાંક-૨૫)

નિમિત્તે કરીને જેને હર્ષ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને શોક થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઈન્દ્રિયજન્ય વિષય પ્રત્યે આકર્ષણ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઈન્દ્રિયને પ્રતિકૂળ એવા પ્રકારોને વિષે દ્વેષ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઉત્કર્ષ આવે છે, નિમિત્તે કરીને જેને કષાય ઉદ્ભવે છે, એવા જીવને જેટલો બને તેટલો તે તે નિમિત્તવાસી જીવોનો સંગ ત્યાગવો ઘટે છે; અને નિત્ય પ્રત્યે સત્સંગ કરવો ઘટે છે. સત્સંગના અયોગે તથાપ્રકારના નિમિત્તથી દૂર રહેવું ઘટે છે. (પત્રાંક-૬૩૬)

લોકદૃષ્ટિમાં જે જે વાતો કે વસ્તુઓ મોટાઈવાળી મનાઈ છે, તે તે વાતો અને વસ્તુઓ, શોભાયમાન ગૃહાદિ આરંભ, અલંકારાદિ પરિગ્રહ, લોકદૃષ્ટિનું વિચક્ષણપણું, લોકમાન્ય ધર્મ શ્રદ્ધાવાનપણું પ્રત્યક્ષ ઝેરનું ગ્રહણ

છે; એમ યથાર્થ જણાયા વિના ધારો છો તે વૃત્તિનો લક્ષ ન થાય. પ્રથમ તો તે વાતો અને વસ્તુઓ પ્રત્યે ઝેરદષ્ટિ આવવી કઠણ દેખી કાયર ન થતાં પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૭૨૯)

ઉદાસીનતા એ અધ્યાત્મની જનની છે. (પત્રાંક-૧૫૩)

સર્વ દર્શનથી ઊંચ ગતિ છે. પરંતુ મોક્ષનો માર્ગ જ્ઞાનીઓએ તે અક્ષરોમાં સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો નથી, ગૌણતાએ રાખ્યો છે. તે ગૌણતાનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ આ જણાય છે :

નિશ્ચય, નિર્ગ્રંથ જ્ઞાનીગુરુની પ્રાપ્તિ, તેની આજ્ઞાનું આરાધવું, સમીપમાં સદૈવકાળ રહેવું, કોં સત્સંગની પ્રાપ્તિમાં રહેવું, આત્મદર્શિતા ત્યારે પ્રાપ્ત થશે. (પત્રાંક-૯૨)

જગત-સુખસ્પૃહામાં જેમ જેમ ખેદ ઊપજે તેમ તેમ જ્ઞાનીનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય. (પત્રાંક-૭૮૭)

પ્રાણી માત્રનો રક્ષક, બંધવ અને હિતકારી એવો કોઈ ઉપાય હોય તો તે વીતરાગનો ધર્મ જ છે.

યથાર્થ ઉપકારી પુરુષ પ્રત્યક્ષમાં એકત્વભાવના આત્મશુદ્ધિની ઉત્કૃષ્ટતા કરે છે. (પત્રાંક-૭૯૦)

ચેતનરહિત કાષ્ઠ છેદતાં કાષ્ઠ દુઃખ માનતું નથી, તેમ તમે પણ સમદષ્ટિ રાખજો. (બો. વ., ૬૯, પત્રાંક-૫)

આત્મદશા નિત્ય અચળ છે. તેનો સંશય લાવશો નહીં. (બો. વ., ૮૨, પત્રાંક-૫)

ધ્યાનદશા ઉપર લક્ષ રાખો છો તે કરતાં આત્મસ્વરૂપ ઉપર લક્ષ આપશો તો ઉપશમ ભાવ સહજથી થશે અને સમસ્ત આત્માઓને એક દષ્ટિએ જોશો. એક ચિત્તથી અનુભવ થશે, તો તમને એ ઈચ્છા અંદરથી અમર થશે. એ અનુભવસિદ્ધ વચન છે. (બો. વ., ૯૬ પત્રાંક-૫)

જીવ પોતાને ભૂલી ગયો છે, અને તેથી સત્સુખનો તેને વિયોગ છે, એમ સર્વધર્મસમ્મત કહ્યું છે. (પત્રાંક-૨૦૦)

પોતાના હિતરૂપ જાણી કે સમજીને આરંભ પરિગ્રહ સેવવા યોગ્ય નથી, અને આ પરમાર્થ વારંવાર વિચારી સદ્ગ્રંથનું વાંચન, શ્રવણ મનનાદિ કરવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૪૦૭)

જ્ઞાનીને સર્વત્ર મોક્ષ છે, આ વાત જોકે યથાર્થ છે. તોપણ જ્યાં માયાપૂર્વક પરમાત્માનું દર્શન છે, એવું જગત, વિચારી પગ મૂકવા જેવું તેને પણ કંઈ લાગે છે; માટે અમે અસંગતને ઈચ્છીએ છીએ.

(પત્રાંક-૨૦૫)

ચિત્તની જો સ્થિરતા થઈ હોય તો તેવા સમય પરત્વે સત્પુરુષોના ગુણોનું ચિંતન, તેમનાં વચનોનું મનન, તેમના ચારિત્રનું કથન, કીર્તન અને પ્રત્યેક ચેષ્ટાનાં ફરી ફરી નિદિધ્યાસન એમ થઈ શકતું હોય તો મનનો નિગ્રહ થઈ શકે ખરો; અને મન જીતવાની ખરેખરી ક્સોટી એ છે. એમ થવાથી ધ્યાન શું છે એ સમજાશે. પણ ઉદાસીનભાવે ચિત્તસ્થિરતા સમય પરત્વે તેની ખૂબી માલૂમ પડે. (પત્રાંક-૨૮૫)

જગત આત્મરૂપ માનવામાં આવે; જે થાય તે યોગ્ય જ માનવામાં આવે; પરના દોષ જોવામાં ન આવે; પોતાના ગુણનું ઉત્કૃષ્ટપણું સહન કરવામાં આવે તો જ આ સંસારમાં રહેવું યોગ્ય છે; બીજી રીતે નહીં.

(પત્રાંક-૩૦૧)

માત્ર પ્રસંગની મર્યાદા ઉપરાંત લોકોનું જ્ઞાન નથી, એટલે પોતાની જેવી તે પ્રસંગને વિષે દશા થઈ શકે તેવી દશા, જ્ઞાનીને વિષે કલ્પે છે; અને એ કલ્પના જ્ઞાનીનું પરમ એવું જે આત્મપણું, પરિતોષપણું, મુક્તપણું તે જીવને જણાવા દેતી નથી, એમ જાણવા યોગ્ય છે.

ધન્યરૂપ-કૃતાર્થરૂપ એવા જે અમે તેને વિષે આ ઉપાધિજોગ જોઈ લોકમાત્ર ભૂલે એમાં આશ્ચર્ય નથી, અને પૂર્વે જો સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડ્યું નથી, તો તે આવા યોગના કારણથી છે. (પત્રાંક-૩૮૫)

દેહ તે આત્મા નથી, આત્મા તે દેહ નથી, ઘડાને જોનાર જેમ ઘડાદિથી ભિન્ન છે, તેમ દેહનો જોનાર, જાણનાર એવો આત્મા તે દેહથી ભિન્ન છે, અર્થાત્ દેહ નથી.

વિચાર કરતાં એ વાત પ્રગટ અનુભવસિદ્ધ થાય છે, તો પછી એ ભિન્ન દેહનાં તેના સ્વાભાવિક ક્ષય-વૃદ્ધિ-રૂપાદિ પરિણામ જોઈ હર્ષ-શોકવાન થવું કોઈ રીતે ઘટતું નથી; અને તમને તે નિર્ધાર કરવો, રાખવો ઘટે છે, અને એ જ્ઞાનીના માર્ગનો મુખ્ય ધ્વનિ છે. (પત્રાંક-૪૨૫)

નિર્ગ્રંથપ્રવચનનો જે જે સૂક્ષ્મ બોધ છે, તે તત્ત્વની દૃષ્ટિએ નવ



તત્ત્વમાં સમાઈ જાય છે; તેમજ સઘળા ધર્મમતોના સૂક્ષ્મ વિચાર એ નવ તત્ત્વવિજ્ઞાનના એક દેશમાં આવી જાય છે. આત્માની જે અનંત શક્તિઓ ઢંકાઈ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અહીં ત ભગવાનનો પવિત્ર બોધ છે. એ અનંત શક્તિઓ ત્યારે પ્રકુલ્લિત થઈ શકે કે જ્યારે નવ તત્ત્વ વિજ્ઞાનમાં પારાવાર જ્ઞાની થાય.

એ નવતત્ત્વ ત્રિપદીને ભાવે લેવા યોગ્ય છે; હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, એમ ત્રણ ભેદ નવ તત્ત્વ સ્વરૂપના વિચારમાં રહેલા છે.

નવ તત્ત્વનું કાળભેદે જે સત્પુરુષો ગુરુગમ્યતાથી શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનપૂર્વક જ્ઞાન કરે છે, તે સત્પુરુષો મહાપુણ્યશાળી તેમજ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

નવ તત્ત્વ એટલે તેનું એક સામાન્ય ગૂંથનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં; પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાનીઓએ પ્રણીત કર્યા છે તે તે વિચારો નવ તત્ત્વમાંના અમુક એક, બે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવળી ભગવાને એ શ્રેણીઓથી સકળ જગતમંડળ દર્શાવી દીધું છે; એથી જેમ જેમ નયાદિ ભેદથી તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મળતાની પ્રાપ્તિ થશે; માત્ર વિવેક, ગુરુગમ્યતા અને અપ્રમાદ જોઈએ. ('મોક્ષમાળા' પાઠ ૮૩, ૮૪, ૮૫)

જૈન જેવું એકે પૂર્ણ અને પવિત્ર દર્શન નથી; વીતરાગ જેવો એકે દેવ નથી; તરીને અનંત દુઃખથી પાર પામવું હોય તો એ સર્વજ્ઞ દર્શનરૂપ કલ્પવૃક્ષને સેવો. (મોક્ષમાળા પાઠ-૮૪)

જગતના સઘળા ધર્મમતો એક તળાવરૂપ છે. તેને ઉપરથી સામાન્ય સપાટી જોઈને સરખા કહી દેવા એ ઉચિત નથી. એમ કહેનારા તત્ત્વને પામેલા પણ નથી. જૈનના અક્કેકા પવિત્ર સિદ્ધાંત પર વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય, તોપણ પાર પામીએ નહીં તેમ રહ્યું છે. બાકીના સઘળા ધર્મમતોના વિચાર જિનપ્રણીત વચનામૃતસિંધુ આગળ એક બિંદુરૂપ પણ નથી. જૈન જેને જાણ્યો અને સેવ્યો તે કેવળ નિરાગી અને સર્વજ્ઞ થઈ જાય છે. એક વિષયને અનંત ભેદે પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. આમ કહેવાનું કારણ શું ? તો માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગીતા,

સત્યતા અને જગતહિતસ્વિતા. (મોક્ષમાળા- પાઠ-૯૫)

નિર્ગ્રંથના ઉપદેશને અચલભાવે અને વિશેષે સમ્મત કરતાં અન્ય દર્શનના ઉપદેશમાં મધ્યસ્થતા પ્રિય છે. (પત્રાંક-૭૧)

જેને કહેલા પદાર્થો યથાર્થ જ છે. એ જ અત્યારે ભલામણ. (પત્રાંક-૧૦૪)

આ તો અખંડ સિદ્ધાંત માનજો કે સંયોગ, વિયોગ, સુખ, દુઃખ, ખેદ, અને આનંદ, અણરાગ, અનુરાગ ઈત્યાદિ યોગ કોઈ વ્યવસ્થિત કારણને લઈને રહ્યા છે. (પત્રાંક-૨૧, પાનું ૧૫૫)

પૃથ્વી સંબંધી કલેશ થાય તો એમ સમજી લેજે કે તે સાથે આવવાની નથી, ઊલટો હું તેને દેહ આપી જવાનો છું. વળી, તે કંઈ મૂલ્યવાન નથી. સ્ત્રી સંબંધી કલેશ, શંકા ભાવ થાય તો આમ સમજી અન્ય ભોક્તા પ્રત્યે હસજે કે તે મળમૂત્રની ખાણમાં મોહી પડ્યો, (જે વસ્તુનો આપણે નિત્ય ત્યાગ કરીએ છીએ, તેમાં ! ) ધન સંબંધી નિરાશા કે કલેશ થાય તો તે ઊંચી જાતના કાંકરા છે એમ સમજી સંતોષ રાખજે, કમે કરીને તો તું નિસ્પૃહી થઈ શકીશ. (પત્રાંક-૨૫)

બાહ્યભાવે ગૃહસ્થશ્રેણિ છતાં અંતરંગ નિર્ગ્રંથશ્રેણિ જોઈએ, અને જ્યાં તેમ થયું છે, ત્યાં સર્વ સિદ્ધિ છે. (પત્રાંક-૭૧)

દૃષ્ટિ એવી સ્વચ્છ કરો કે જેમાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ દોષ પણ દેખાઈ શકે, અને દેખાયાથી ક્ષય થઈ શકે. (રો. ૧૬, પત્રાંક-૧૫૭)

પૂર્વકર્મ નથી એમ ગણી પ્રત્યેક ધર્મ સેવ્યા જવો તેમ છતાં પૂર્વકર્મ નડે તો શોક કરવો નહીં. (પત્રાંક-૮૪)

પૂર્વકર્મ બળવાન છે, માટે આ બધો પ્રસંગ મળી આવ્યો એવું એકાંતિક ગ્રહણ કરીશ નહીં. (પત્રાંક-૧૦૮)

અંતર્જાનથી સ્મરણ કરતાં એવો કોઈ કાળ જણાતો નથી, વા સાંભરતો નથી કે જે કાળમાં, જે સમયમાં આ જીવે પરિભ્રમણ ન કર્યું હોય, સંકલ્પ વિકલ્પનું રટણ ન કર્યું હોય, અને એ વડે 'સમાધિ' ન ભૂલ્યો હોય. નિરંતર એ સ્મરણ રહ્યા કરે છે, અને એ મહા વૈરાગ્યને આપે છે. (પત્રાંક-૧૨૮)

જે જે વાટેથી અનંતકાળથી ગ્રહાયેલા આગ્રહનો, પોતાપણાનો અને

અસત્સંગનો નાશ થાય તે તે વાટે વૃત્તિ લાવવી, એ જ ચિંતન રાખવાથી, અને પરભવનો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી કેટલેક અંશે તેમાં જય પમાશે. (પત્રાંક-૧૭૭)

જીવને બે મોટાં બંધન છે; એક સ્વચ્છંદ અને બીજું પ્રતિબંધ. સ્વચ્છંદ ટાળવાની ઈચ્છા જેની છે, તેણે જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઈએ; અને પ્રતિબંધ ટાળવાની ઈચ્છા જેની છે, તેણે સર્વસંગથી ત્યાગી થવું જોઈએ. આમ ન થાય તો બંધનનો નાશ થતો નથી, સ્વચ્છંદ જેનો છેદાયો છે તેને જે પ્રતિબંધ છે, તે અવસર પ્રાપ્ત થયે નાશ પામે છે, આટલી શિક્ષા સ્મરણ કરવા રૂપ છે. (પત્રાંક-૧૮૬)

‘સત્’ જે કંઈ છે, તે ‘સત્’ જ છે; સરળ છે, સુગમ છે, અને સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ જેને ભ્રાંતિરૂપ આવરણતમ વર્તે છે, તે પ્રાણીને તેની પ્રાપ્તિ કેમ હોય ? અંધકારના ગમે તેટલા પ્રકાર કરીએ, પણ તેમાં કોઈ એવો પ્રકાર નહીં આવે કે જે અજવાળારૂપ હોય; તેમજ આવરણતિમિર જેને છે એવાં પ્રાણીની કલ્પનામાંની કોઈ પણ કલ્પના ‘સત્’ જણાતી નથી અને ‘સત્’ની નજીક સંભવતી નથી. ‘સત્’ છે, તે ભ્રાંતિ નથી. ભ્રાંતિથી કેવળ વ્યતિરિક્ત (જુદું) છે. કલ્પનાથી ‘પર’ (આધે) છે; માટે જેની પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ મતિ થઈ છે, તેણે પોતે કંઈ જ જાણતો નથી, એવો દૃઢ નિશ્ચયવાળો પ્રથમ વિચાર કરવો. અને પછી ‘સત્’ની પ્રાપ્તિ થાય. એ તમને અને કોઈ પણ મુમુક્ષુને ગુપ્ત રીતે કહેવાનો અમારો મંત્ર છે, એમાં ‘સત્’ જ કહ્યું છે; તે સમજવા માટે ઘણો જ વખત ગાળજો. (પત્રાંક-૨૧૧)

‘ન ચાલતાં’ કરવો જોઈએ અને એ બધા પ્રારબ્ધવશાત્ નિઃસ્પૃહ બુદ્ધિથી, એવો જે વ્યવહાર તેને યોગ્ય વ્યવહાર માનજો. (પત્રાંક-૨૩૨)

જીવને પોતાની ઈચ્છાએ કરેલા દોષ તીવ્રપણે ભોગવવા પડે છે, માટે ગમે તે સંગપ્રસંગમાં પણ સ્વેચ્છાએ અશુભપણે પ્રવર્તવું ન પડે તેમ કરવું. (પત્રાંક-૨૮૨)

વ્યવહારચિંતાનું અકળામણ તો યોગ્ય નથી. સર્વત્ર હરિ ઈચ્છા બળવાન છે, એ દૃઢ કરાવવા માટે હરિએ આમ કર્યું છે, એમ આપે

નિઃશંકપણે સમજવું; માટે જે થાય તે જોવું. અકળામણ રાખશો નહીં. અમે તો એ માર્ગથી તર્યા છીએ. (પત્રાંક-૨૫૦)

“માગી ખાઈને ગુજરાન ચલાવશું; પણ ખેદ નહીં પામીએ; જ્ઞાનના અનંત આનંદ આગળ તે દુઃખ તૃણ માત્ર છે” આ ભાવાર્થનું જે વચન લખ્યું છે, તે વચનને અમારા નમસ્કાર હો ! એવું જે વચન તે ખરી જોગ્યતા વિના નીકળવું સંભવિત નથી. (પત્રાંક-૩૨૨)

‘આત્મા છે’ એમ જે પ્રમાણથી જણાય, ‘આત્મા નિત્ય છે’ એમ જે પ્રમાણથી જણાય, ‘આત્મા કર્તા છે,’ એમ જે પ્રમાણથી જણાય, ‘આત્મા ભોક્તા છે’ એમ જે પ્રમાણથી જણાય, ‘મોક્ષ છે,’ એમ જે પ્રમાણથી જણાય, અને ‘તેનો ઉપાય છે’ એમ જે પ્રમાણથી જણાય, તે વારંવાર વિચારવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક-૩૩૦)

અનંતકાળ વ્યવહાર કરવામાં વ્યતીત કર્યો છે, તો તેની જંજાળમાં પરમાર્થ વિસર્જન ન કરાય એમ જ વર્તવું, એવો જેને નિશ્ચય છે, તેને તેમ હોય છે, એમ અમે જાણીએ છીએ. (પત્રાંક-૩૬૩)

જ્ઞાની વિષે જો કોઈ પણ પ્રકારે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે છે, તો જીવને દર્શનાવરણીય કર્મનો પ્રતિબંધ વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણું કરીને જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ કોઈને પોતા થકી ઉત્પન્ન ન થાય એમ વર્તે છે. (પત્રાંક- ૩૬૮)

જ્ઞાની પાસે સાંસારિક વૈભવ હોય તોપણ મુમુક્ષુએ કોઈ પણ પ્રકારે તે ઈચ્છવો યોગ્ય નથી. (પત્રાંક-૩૭૪)

જીવને સ્વસ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય છૂટકો નથી; ત્યાં સુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી. તે જાણવા માટે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય મુમુક્ષુતા અને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ એ છે. જ્ઞાનીને જે યથાયોગ્યપણે ઓળખે છે તે જ્ઞાની થાય છે-ક્રમે કરી જ્ઞાની થાય છે. (પત્રાંક-૩૮૭)

અસત્સંગમાં ઉદાસીન રહેવા માટે જીવને વિષે અપ્રમાદપણે નિશ્ચય થાય છે, ત્યારે ‘સત્જ્ઞાન’ સમજાય છે. તે પહેલાં પ્રાપ્ત થયેલ બોધને ઘણા અંતરાય હોય છે. (પત્રાંક-૩૮૮)

એક અક્ષર બોલતાં અતિશય-અતિશય એવી પ્રેરણાએ પણ વાણી મૌનપણાને પ્રાપ્ત થશે, અને તે મૌનપણું પ્રાપ્ત થયા પહેલાં જીવને એક

અક્ષર સત્ય બોલાય એમ બનવું અશક્ય છે; આ વાત કોઈ પણ પ્રકારે ત્રણે કાળને વિષે સંદેહપાત્ર નથી. (પત્રાંક-૩૯૭)

કલ્યાણ જે વાટે થાય છે તે વાટનાં મુખ્ય બે કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો જે સંપ્રદાયમાં આત્માર્થે બધી અસંગપણાવાળી ક્રિયા થતી હોય, અન્ય કોઈ પણ અર્થની ઈચ્છાએ ન હોય, અને નિરંતર જ્ઞાનદશા ઉપર જીવોનું ચિત્ત હોય, તેમાં અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છીએ.

અસંગપણું એટલે આત્માર્થ સિવાય સંગપ્રસંગમાં પડવું નહીં.

(પત્રાંક-૪૩૦)

કોઈ પ્રકારનું કંઈ રાગદ્વેષ કે અજ્ઞાનનાં કારણથી જે ન થતું હોય, તેનું કારણ ઉદય જ જણાય છે. (પત્રાંક-૪૪૪)

પ્રદેશ પ્રદેશથી જીવના ઉપયોગને આકર્ષક એવા આ સંસારને વિષે એક સમયમાત્ર પણ અવકાશ લેવાની જ્ઞાનીપુરુષોએ હા કહી નથી, કેવળ તે વિષે નકાર કહ્યો છે.

તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે તો તે જ સમયે તે આત્માપણે થાય છે. તે જ સમયે આત્માને વિષે તે ઉપયોગ અનન્ય થાય છે.

એ આદિ જે અનુભવવાર્તા તે જીવને સત્સંગના દૃઢ નિશ્ચય વિના પ્રાપ્ત થવી અત્યંત વિકટ છે. (પત્રાંક-૪૪૭)

કલ્યાણને વિષે જે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે, તે જીવે વારંવાર વિચારવા ઘટે છે; તે તે કારણોને વારંવાર વિચારી મટાડવાં ઘટે છે; અને એ માર્ગને અનુસર્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી. મળ, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ અનાદિના જીવના ત્રણ દોષ છે.

(પત્રાંક-૪૪૯)

પરમાર્થ માર્ગનું લક્ષણ એ છે કે અપરમાર્થને ભજતાં જીવ બધા પ્રકારે કાયર થયા કરે, સુખે અથવા દુઃખે. દુઃખમાં કાયરપણું કદાપિ બીજા જીવોનું પણ સંભવે છે, પણ સંસારસુખની પ્રાપ્તિમાં પણ કાયરપણું, તે સુખનું અણગમવાપણું, નીરસપણું પરમાર્થમાર્ગી પુરુષને હોય છે.

તેવું નીરસપણું જીવને પરમાર્થ જ્ઞાને અથવા પરમાર્થ જ્ઞાનીપુરુષના નિશ્ચયે થવું સંભવે છે, બીજા પ્રકારે થવું સંભવતું નથી.

વડના બીજની પેઠે પરમાર્થ-વડનું બીજ એ છે. (પત્રાંક-૪૫૯)  
 અમારા ચિત્તમાં તો એમ આવે છે કે મુમુક્ષુ જીવને આ કાળને  
 વિષે સંસારની પ્રતિકૂળ દશાઓ પ્રાપ્ત થવી તે તેને સંસારથી તરવા  
 બરાબર છે. અનંતકાળથી અભ્યાસેલો એવો આ સંસાર સ્પષ્ટ વિચારવાનો  
 વખત પ્રતિકૂળ પ્રસંગે વિશેષ હોય છે, એ વાત નિશ્ચય કરવા યોગ્ય છે.  
 (પત્રાંક-૪૯૨)

કોઈ પ્રગટ કારણને અવલંબી, વિચારી, પરોક્ષ ચાલ્યા આવતા  
 સર્વજ્ઞ પુરુષને માત્ર સમ્યક્દષ્ટિપણે પણ ઓળખાય તો તેનું મહત્ ફળ  
 છે, અને તેમ ન હોય તો સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઈ આત્મસંબંધી  
 ફળ નથી એમ અનુભવમાં આવે છે. (પત્રાંક-૫૦૪)

‘સિદ્ધાંતબોધ’ એટલે પદાર્થનું જે સિદ્ધ થયેલું સ્વરૂપ છે, જ્ઞાનીપુરુષોએ  
 નિષ્કર્ષ કરી, જે પ્રકારે છેવટે પદાર્થ જાણ્યો છે તે જે પ્રકારથી વાણી  
 દ્વારા જણાવાય તેમ જણાવ્યો છે એવો જે બોધ છે તે ‘સિદ્ધાંતબોધ’  
 છે. (પત્રાંક-૫૦૬)

દેહ છે તે જીવને વેષધારીપણું છે, સ્વરૂપપણું નથી.

વેદમાં જેટલું જ્ઞાન કહ્યું છે તેથી સહસ્રગણા આશયવાળું જ્ઞાન  
 શ્રી તીર્થકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે એમ મારા અનુભવમાં આવે છે.  
 (પત્રાંક-૫૩૦, પાનું-૪૨૭)

મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન  
 સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઈચ્છવી  
 એ રૂપ જે ઈચ્છા તે સિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઈચ્છા હોય  
 નહીં. (પત્રાંક-૫૩૭)

સર્વાશદશા જ્યાં સુધી પ્રગટી ન હોય ત્યાં સુધી આત્માને કોઈ  
 ગુરુપણે આરાધે ત્યાં પ્રથમ તે ગુરુપણું છોડી તે શિષ્ય વિશે પોતાનું  
 દાસાનુદાસપણું કરવું ઘટે છે. (પત્રાંક-૫૩૯)

અન્ય સંબંધી જે તાદાત્મ્યપણું ભાસ્યું છે, તે તાદાત્મ્યપણું નિવૃત્ત  
 થાય તો સહજ સ્વભાવે આત્મા મુક્ત જ છે એમ શ્રી ઋષભાદિ અનંત  
 જ્ઞાનીપુરુષો કહી ગયા છે, યાવત્ તથારૂપમાં શમાયા છે. (પત્રાંક-૫૪૩)

જે પ્રકારે અનિત્યપણું, અસારપણું આ સંસારનું અત્યંતપણે ભાસે  
 તે પ્રકારે કરી આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય. (પત્રાંક-૫૬૯)

જો કંઈ પણ આ સંસારના પદાર્થોનો વિચાર કરવામાં આવે, તો તે પ્રત્યે વૈરાગ્ય આવ્યા વિના રહે નહીં, કેમ કે માત્ર અવિચારે કરીને તેમાં મોહબુદ્ધિ રહે છે. (પત્રાંક-૫૭૦)

જ્ઞાનદશા વિના વિષયનું નિર્મૂળ થવું સંભવતું નથી.

(પત્રાંક-૫૮૧)

વિચારવાનને દેહ છૂટવા સંબંધી હર્ષવિષાદ ઘટે નહીં. આત્મપરિણામનું વિભાવપણું તે જ હાનિ અને તે જ મુખ્ય મરણ છે. સ્વભાવ સન્મુખતા, તથા તેની દૃઢ ઈચ્છા પણ તે હર્ષવિષાદને ટાળે છે.

(પત્રાંક-૬૦૫)

સહજ સ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ 'મોક્ષ' કહે છે.

સહજસ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી, પણ તે સહજસ્વરૂપનું માત્ર ભાન જીવને નથી, જે થવું તે જ સહજસ્વરૂપે સ્થિતિ છે. (પત્રાંક-૬૦૮)

રાગદ્વેષાદિ વિચારોનું ઉદ્ભવ થવું તે જીવે પૂર્વોપાર્જિત કરેલા કર્મના યોગથી છે. (પત્રાંક-૬૦૨)

જાગ્રતમાં જેમ જેમ ઉપયોગનું શુદ્ધપણું થાય, તેમ તેમ સ્વપ્નદશાનું પરિક્ષીણપણું સંભવે. (પત્રાંક-૬૨૨)

હે મુમુક્ષુ ! એક આત્માને જાણતાં સમસ્ત લોકાલોકને જાણીશ, અને સર્વ જાણવાનું ફળ પણ એક આત્મપ્રાપ્તિ છે.

હે મુમુક્ષુ ! યમનિયમાદિ જે સાધનો સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે તે ઉપર કહેલા અર્થથી નિષ્ફળ ઠરશે એમ પણ નથી, કેમ કે તે પણ કારણને અર્થે છે; તે કારણ આ પ્રમાણે છે : આત્મજ્ઞાન રહી શકે એવી પાત્રતા પ્રાપ્ત થવા તથા તેમાં સ્થિતિ થાય તેવી યોગ્યતા આવવા તે કારણો ઉપદેશ્યાં છે. (પત્રાંક-૬૩૧)

ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્ય સ્વભાવપરિણામી હોવાથી અક્રિય કહ્યાં છે. પરમાર્થ નયથી એ દ્રવ્ય પણ સક્રિય છે. (પત્રાંક-૬૩૮)

જે જે પ્રકારે પરદ્રવ્ય(વસ્તુ)ના કાર્યનું સંક્ષેપપણું થાય, નિજ દોષ જોવાનો દૃઢ લક્ષ રહે, અને સત્સમાગમ, સત્શાસ્ત્રને વિષે વર્ધમાન પરિણતિએ પરમ ભક્તિ વર્ત્યા કરે તે પ્રકારની આત્મતા કર્યા જતાં,

તથા જ્ઞાનીનાં વચનોનો વિચાર કરવાથી દશા વિશેષતા પામતાં યથાર્થ સમાધિને યોગ્ય થાય, એવો લક્ષ રાખશો. (પત્રાંક-૬૫૬)

ઘણે સ્થળે, વિચારવાન પુરુષોએ એમ કહ્યું છે કે જ્ઞાન થયે કામ, ક્રોધ, તૃષ્ણાદિ ભાવ નિર્મૂળ થાય તે સત્ય છે, તથાપિ તે વચનોનો એવો પરમાર્થ નથી કે જ્ઞાન થયા પ્રથમ તે મોળા ન પડે કે ઓછાં ન થાય. મૂળસહિત છેદ તો જ્ઞાને કરીને થાય, પણ કષાયાદિનું મોળાપણું કે ઓછાપણું ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાન ઘણું કરીને ઉત્પન્ન જ ન થાય. (પત્રાંક-૭૦૬)

કોઈ તીવ્ર આત્માર્થીને એવો કદાપિ સદ્ગુરુનો યોગ ન મળ્યો હોય અને તેની તીવ્ર કામનામાં ને કામનામાં જ નિજવિચારમાં પડવાથી, અથવા તીવ્ર આત્માર્થને લીધે નિજ વિચારમાં પડવાથી, આત્મજ્ઞાન થયું હોય તો તે સદ્ગુરુમાર્ગનો ઉપેક્ષિત નહીં એવો, અને સદ્ગુરુથી પોતાને જ્ઞાન મળ્યું નથી માટે મોટો છું એવો નહીં હોય, તેને થયું હોય; એમ વિચારી વિચારવાન જીવે શાશ્વત મોક્ષમાર્ગનો લોપ ન થાય તેવું વચન પ્રકાશવું જોઈએ. (પત્રાંક-૭૧૮, પાનું-૫૩૦)

સત્પુરુષની આજ્ઞામાં વર્તવાનો જેનો દૃઢ નિશ્ચય વર્તે છે અને જે તે નિશ્ચયને આરાધે છે, તેને જ જ્ઞાન સમ્યક્ પરિણામી થાય છે, એ વાત આત્માર્થી જીવે અવશ્ય લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૭૧૮)

બારમા ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક પર્યંત શ્રુતજ્ઞાનથી આત્માના અનુભવને નિર્મળ કરતાં કરતાં તે નિર્મળની સંપૂર્ણતા પામ્યે “કેવળજ્ઞાન” ઉત્પન્ન થાય છે. (પત્રાંક-૭૫૧)

જે પરદ્રવ્યને વિષે શુભ અથવા અશુભ રાગ કરે છે તે જીવ ‘સ્વચારિત્રથી’ ભ્રષ્ટ છે અને ‘પરચારિત્ર’ આચરે છે એમ જાણવું.

જે ભાવ વડે આત્માને પુણ્ય અથવા પાપઆશ્રવની પ્રાપ્તિ થાય તેમ પ્રવર્તમાન આત્મા પરચારિત્રમાં વર્તે છે એમ વીતરાગ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે. (પત્રાંક-૭૬૬, પાનું-૫૮૪-૫૮૫)

જે અનિત્ય છે, જે અસાર છે અને જે અશરણરૂપ છે તે આ જીવને પ્રીતિનું કારણ કેમ થાય છે તે વાત રાત્રિદિવસ વિચારવા યોગ્ય છે.

(પત્રાંક-૮૧૦)



દેહથી ભિન્ન સ્વપર પ્રકાશક પરમ જ્યોતિસ્વરૂપ એવો આ આત્મા, તેમાં નિમગ્ન થાઓ. હે આર્યજનો ! અંતર્મુખ થઈ, સ્થિર થઈ, તે આત્મામાં જ રહો તો અનંત અપાર આનંદ અનુભવશો.

(પત્રાંક-૮૩૨)

મહત્પુરુષનો નિરંતર અથવા વિશેષ સમાગમ, વીતરાગશ્રુત ચિંતવના, અને ગુણજિજ્ઞાસા દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાના મુખ્ય હેતુ છે. તેથી સ્વરૂપદષ્ટિ સહજમાં પરિણમે છે.

(પત્રાંક-૮૬૦)

દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાથી અથવા નાશ પામવાથી, વિષય પ્રત્યે ઉદાસીનતાથી અને મહત્પુરુષના ચરણકમળની ઉપાસનાના બળથી દ્રવ્યાનુયોગ પરિણમે છે.

(પત્રાંક-૮૬૬)

તથારૂપ મહાત્માના એક આર્ય વચનનું સમ્યક્ પ્રકારે અવધારણ થવાથી યાવત્ મોક્ષ થાય એમ શ્રીમાન તીર્થંકરે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે.

(પત્રાંક-૯૨૯)

ચકવર્તીની સમસ્ત સંપત્તિ કરતાં પણ જેનો એક સમયમાત્ર પણ વિશેષ મૂલ્યવાન છે એવો આ મનુષ્યદેહ અને પરમાર્થને અનુકૂળ એવા યોગ સંપ્રાપ્ત છતાં જો જન્મમરણથી રહિત એવા પરમપદનું ધ્યાન રહ્યું નહીં તો આ મનુષ્યત્વને અધિષ્ઠિત એવા આત્માને અનંત વાર ધિક્કાર હો !

(પત્રાંક-૯૩૫)

ધર્મમાં લૌકિક મોટાઈ, માન, મહત્ત્વની ઈચ્છા એ ધર્મના દ્રોહરૂપ છે.

ધર્મ જ મુખ્ય રંગ ત્યારે અહોભાગ્ય ! (ઉ. નો. પાનું-૬૬૧)

પ્રવૃત્તિને આડે આત્મા નિવૃત્તિનો વિચાર કરી શકતો નથી; એમ કહેવું એ માત્ર બહાનું છે. જો થોડો સમય પણ આત્મા પ્રવૃત્તિ છોડી પ્રમાદરહિત હંમેશાં નિવૃત્તિનો વિચાર કરે તો તેનું બળ પ્રવૃત્તિમાં પણ કામ કરી શકે છે. કારણ દરેક વસ્તુનો પોતાના વધતા ઓછા બળવાનપણાના પ્રમાણમાં પોતાનું કાર્ય કરવાનો સ્વભાવ છે. માદક ચીજ બીજા ખોરાક સાથે પોતાના અસલના સ્વભાવ પ્રમાણે પરિણમવાને ભૂલી જતી નથી, તેમ જ્ઞાન પણ પોતાનો સ્વભાવ ભૂલતું નથી.

(ઉ. નો. પાનું-૬૭૩)

જેમ કાષ્ઠનો ગોળો અગ્નિમાં નાખ્યા પછી ભસ્મ થઈ જાય તેમ સ્ત્રીરૂપી અગ્નિમાં પડેલા જીવ તેમાં ભસ્મ થઈ જાય છે. તેથી સંતના બોધનો વિચાર ભૂલી જાય છે. (ઉ. નો પાનું-૬૮૨)

પ્રશ્ન- પાંચ ઈન્દ્રિયો શી રીતે વશ થાય ?

ઉત્તર- વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છ ભાવ લાવવાથી. (ઉ. છા. ૬૮૮)

બાર ઉપાંગનો સાર તમને કહીએ છીએ કે, 'વૃત્તિઓને ક્ષય કરવી.' આ વૃત્તિઓ બે પ્રકારની કહી : એક બાહ્ય અને બીજી અંતર. બાહ્યવૃત્તિ એટલે આત્માથી બહાર વર્તવું તે. આત્માની અંદર પરિણમવું, તેમાં શમાવું તે અંતરવૃત્તિ. પદાર્થનું તુચ્છપણું ભાસ્યમાન થયું હોય તો અંતરવૃત્તિ રહે. જેમ અલ્પ કિંમતનો એવો જે માટીનો ઘડો તે ફૂટી ગયો તેનો ત્યાગ કરતાં આત્માની વૃત્તિ ક્ષોભ પામતી નથી. કારણ કે તેમાં તુચ્છપણું સમજાયું છે. જો વૃત્તિઓ પદાર્થોમાં ક્ષોભ પામે તો તરત ખેંચી લઈ તેવી બાહ્યવૃત્તિઓ ક્ષય કરવી. (ઉ. છા. પાનું-૬૮૮-૮૯)

જગતમાં ભ્રાંતિ રાખવી નહિ, એમાં કાંઈ જ નથી. આ વાત જ્ઞાની પુરુષો ઘણા જ અનુભવથી વાણી દ્વારા કહે છે. (ઉ. છા. ૬૯૬) ક્ષયોપશમ પ્રમાણે શ્રવણ થાય છે. (ઉ. છા. ૬૯૭)

ભય અજ્ઞાનથી છે. સિંહનો ભય સિંહણને થતો નથી. નાગણીને નાગનો ભય થતો નથી. આનું કારણ એ પ્રકારનું તેને અજ્ઞાન દૂર થયું છે. (ઉ. છા. ૭૦૫)

અનાદિ કાળનાં કર્મો બે ઘડીમાં નાશ પામે છે; માટે કર્મનો દોષ કાઢવો નહીં. ધર્મને આગળ કરે તેને ધર્મ નીપજે; કર્મને આગળ કરે તેને કર્મ આડાં આવે માટે પુરુષાર્થ કરવો શ્રેષ્ઠ છે. પુરુષાર્થ કરે, તો તો કર્મ ટળી જાય. (ઉ. છા. ૭૦૮)

અંતઃકરણની શુદ્ધિ વિના બોધ અસર પામતો નથી, માટે અંતઃકરણમાં કોમળતા લાવવી, વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ આદિની મિથ્યા ચર્યામાં નિરાગ્રહ રહેવું, મધ્યસ્થ ભાવે રહેવું. (ઉ. છા. ૮, પાનું-૭૦૯)

સત્પુરુષ તો જેમ એક વટેમાર્ગુ બીજા વટેમાર્ગુને રસ્તો બતાવી ચાલ્યો જાય છે, તેમ બતાવી ચાલ્યા જાય છે. ગુરુપદ ધરાવવા કે શિષ્યો કરવા માટે સત્પુરુષની ઈચ્છા નથી. (ઉ. છા. ૭૧૧)

સંકલ્પ વિકલ્પ મૂકી દેવા તે “ઉપયોગ.” (ઉ. છા. ૭૧૩)

ઈન્દ્રિયોના નિગ્રહનું ન હોવાપણું, કુળધર્મનો આગ્રહ, માનશ્લાઘાની કામના, અમધ્યસ્થપણું તે કદાગ્રહ છે તે કદાગ્રહ જ્યાં સુધી જીવ ન મૂકે ત્યાં સુધી કલ્યાણ થાય નહીં. નવપૂર્વ ભણ્યો તોયે રખડ્યો !

આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ ઉપયોગ છે. આત્મા તલ માત્ર દૂર નથી; બહાર જોવાથી દૂર ભાસે છે, પણ તે અનુભવગોચર છે. આ નહીં, આ નહિ, આ નહિ, એથી જુદું જે રહ્યું છે તે તે છે. આત્માનું ભાન સ્વાનુભવથી થાય છે. અનુભવ છે તે હોવાપણું છે. (ઉ. છા. ૭૧૩)

આત્મા સર્વવ્યાપક છે કે આત્મા દેહને વિષે છે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય છે.

આત્મજ્ઞાન વિચારથી થાય. સિદ્ધપદ વિચારે તો સિદ્ધ થાય. આચાર્યપદ વિચારે તો આચાર્ય થાય. સ્ત્રીરૂપ વિચારે તો આત્મા સ્ત્રી, અર્થાત્ જે સ્વરૂપને વિચારે તે રૂપ ભાવાત્મા થાય. (ઉ. છા. ૭૧૫)

ક્રિયા, શુભ અને અશુભનો નિષેધ કહ્યો હોય તો મોક્ષની અપેક્ષાએ છે. તેથી કરીને શુભ અને અશુભ ક્રિયા સરખી છે એમ ગણી લઈ અશુભ ક્રિયા કરવી, એવું જ્ઞાની પુરુષનું કથન હોય જ નહિ. સત્ પુરુષનું વચન અધર્મમાં ધર્મનું સ્થાપન કરવાનું હોય જ નહીં.

જે ક્રિયા કરવી તે નિર્દેભપણે, નિરઅહંકારપણે કરવી; ક્રિયાના ફળની આકાંક્ષા રાખવી નહીં. શુભ ક્રિયાનો કાંઈ નિષેધ છે જ નહીં, પણ જ્યાં જ્યાં શુભ ક્રિયાથી મોક્ષ માન્યો છે ત્યાં ત્યાં નિષેધ છે. (ઉ. છા. ૭૨૧)

પ્રશ્ન : વ્યવહારમાં ચોથે ગુણસ્થાનકે કયા કયા વ્યવહાર લાગુ પડે ? શુદ્ધ વ્યવહાર કે બીજા ખરા ?

ઉત્તર : બીજા બધાય લાગુ પડે, ઉદયથી શુભાશુભ વ્યવહાર છે, અને પરિણતીએ શુદ્ધ વ્યવહાર છે.

જે જીવ આત્મેચ્છા રાખે છે તે નાણાંને નાકના મેલની પેઠે ત્યાગે છે. (ઉ. છા. ૭૨૯)

પરમાર્થમાં પ્રમાદ એટલે આત્મામાંથી બહાર વૃત્તિ તે.

(ઉ. છા. ૭૩૪)

એ ઘરમાં મારાપણું માન્યું ત્યાં તો આટલું બધું દુઃખ છે તો પછી જગતની ચક્રવર્તીની રિદ્ધિની કલ્પના, મમતા કરવાથી દુઃખમાં શું

બાકી રહે ? અનાદિકાળથી એથી હારી જઈ મરી રહ્યો છે.

(૩. છા. ૭૩૪)

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રમાં આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ છે, તથાપિ તે સાથે મન, વચન, શરીરના શુભ જોગ પ્રવર્તે છે. સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર જેટલે અંશે પ્રાપ્ત થાય છે તેટલે અંશે મોક્ષ પ્રગટ થાય છે; તેનું ફળ દેવાદિગતિ પ્રાપ્ત થઈ તે નથી. દેવાદિગતિ જે પ્રાપ્ત થઈ તે ઉપર બતાવેલા મન, વચન, શરીરના શુભ જોગથી થઈ છે; અને અબંધ એવું જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર પ્રગટ થયું છે તે કાયમ રહીને ફરી મનુષ્યપણું પામી ફરી તે ભાગને જોડાઈ મોક્ષ થાય છે.

(વ્યા. સા. ૭૩૭)

‘આત્મા સદ્ભાવવાળો છે,’ ‘તે કર્મનો કર્તા છે,’ અને તેથી (કર્મથી) તેને બંધ થાય છે, ‘તે બંધ શી રીતે થાય છે ?’ ‘તે બંધ કેવી રીતે નિવૃત્ત થાય’ અને ‘તે બંધથી નિવૃત્ત થવું તે મોક્ષ છે’ એ આદિ સંબંધી વારંવાર, અને ક્ષણે ક્ષણે વિચાર કરવો યોગ્ય છે; અને એ પ્રમાણે વારંવાર વિચાર કરવાથી વિચાર વૃદ્ધિને પામે છે; અને તેને લીધે નિજ સ્વરૂપનો અંશે અંશે અનુભવ થાય છે. જેમ જેમ નિજ સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે, તેમ તેમ દ્રવ્યનું જે અચિંત્ય સામર્થ્ય તે તેના અનુભવમાં આવતું જાય છે.

ચિત્ત સ્થિર કરવા સારુ અથવા વૃત્તિને બહાર ન જવા દેતાં અંતરંગમાં લઈ જવા સારુ પરદ્રવ્યના સ્વરૂપનું સમજવું કામ લાગે છે.

પરદ્રવ્યનું સ્વરૂપ વિચારવાથી વૃત્તિ બહાર ન જતાં અંતરંગને વિષે રહે છે; અને સ્વરૂપ સમજ્યા પછી તેના થયેલા જ્ઞાનથી તે તેનો વિષય થઈ રહેતાં, અથવા અમુક અંશે સમજવાથી તેટલો તેનો વિષય રહી રહેતાં, વૃત્તિ પાધરી બહાર નીકળી પરપદાર્થો વિષે રમણ કરવા દોડે છે; ત્યારે પરદ્રવ્ય કે જેનું જ્ઞાન થયું છે, તેને સૂક્ષ્મભાવે ફરી સમજવા માંડતા વૃત્તિને પાછી અંતરંગમાં લાવવી પડે છે; અને તેમ લાવ્યા પછી વિશેષપણે સ્વરૂપ સમજાયાથી જ્ઞાને કરી તેટલો તેનો વિષય થઈ રહેતાં વળી વૃત્તિ બહાર દોડવા માંડે છે; ત્યારે જાણ્યું હોય તેથી વિશેષ સૂક્ષ્મ ભાવે ફરી વિચારવા માંડતાં વળી વૃત્તિ પણ પાછી અંતરંગને વિષે પ્રેરાય છે. એમ કરતાં કરતાં વૃત્તિને વારંવાર અંતરંગભાવમાં લાવી શાંત કરવામાં આવે છે; અને એ પ્રમાણે વૃત્તિને અંતરંગમાં લાવતાં

લાવતાં આત્માનો અનુભવ વખતે થઈ જાય છે, અને જ્યારે એ પ્રમાણે થાય છે ત્યારે વૃત્તિ બહાર જતી નથી, પરંતુ આત્માને વિષે શુદ્ધ પરિણતિરૂપ થઈ પરિણમે છે; અને તે પ્રમાણે પરિણમવાથી બાહ્યપદાર્થોનું દર્શન સહજ થાય છે. આ કારણોથી પરદ્રવ્યનું વિવેચન કામનું અને હેતુરૂપ થાય છે. (વ્યા. સા. ૧, પાનું ૭૪૬-૭૪૭)

“ઔષધ વિચાર ધ્યાન.” (આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર)

સિદ્ધાંત એ ગણિતની માફક પ્રત્યક્ષ છે, તેથી તેમાં કોઈ જાતની ભૂલ કે અધૂરાપણું સમાતું નથી. જ્ઞાનીના અનુભવગમ્યની બાબત છે, તેમાં અનુમાનપણું કામ આવતું નથી. (વ્યા. સા. ૭૫૧)

ફેરફાર જે છે તે વ્યવહારમાર્ગમાં છે. મોક્ષમાર્ગ તો ફેરફારવાળો નથી, એક જ છે. ત્રણે કાળમાં ગમે તે ક્ષેત્રમાં, એક જ સરખો જે પ્રવર્તે તે જ મોક્ષમાર્ગ. (વ્યા સા. ૭૪૫)

જિન અને જૈન શબ્દનો અર્થ :

ઘટ ઘટ અંતર જિન બસે, ઘટ ઘટ અંતર જૈન;

મત મદિરાકે પાનસેં, મતવારા સમજૈ ન. ॥

સમયસાર.

(વ્યા. સા. ૭૬૫)

બાહ્ય વિષયોથી મુક્ત થઈ જેમ જેમ તેનો વિચાર કરવામાં આવે તેમ તેમ આત્મા અવિરોધી થતો જાય; નિર્મળ થાય.

(વ્યા. સા. ૭૬૫)

છયે દર્શન એક જૈન દર્શનમાં સમાય છે. તેમાં પણ જૈન એક દર્શન છે. બૌદ્ધ-ક્ષણિકવાદી પર્યાયરૂપે ‘સત્’ છે. વેદાંત-સનાતન-દ્રવ્યરૂપે ‘સત્’ છે. ચાર્વાક નિરીશ્વરવાદી જ્યાં સુધી આત્માની પ્રગતિ થઈ નથી ત્યાં સુધી તેને ઓળખવારૂપે ‘સત્’ છે. (વ્યા. સા. ૭૬૫)

આત્મા છે, આત્મા નિત્ય છે પ્રમાણે :

(૧) બાળકને ધાવતાં ખટખટાવવાનું કોઈ શીખવે છે ? તે પૂર્વાભ્યાસ છે. (૨) સર્પ અને મોરને, હાથી અને સિંહને, ઉંદર અને બિલાડીને સ્વાભાવિક વેર છે. તે કઈ શીખવાડતું નથી. પૂર્વભવની વેરની સ્વાભાવિક સંજ્ઞા છે. (વ્યા. સા. ૭૬૮)

‘અમે સમજ્યા છીએ,’ ‘અમે શાંત છીએ’ એમ કહે છે તે તો

ઠગાયા છે.

(વ્યા. સા. ૭૬૮)

પરિણામની ધારા એ થર્મોમિટર સમાન છે. (વ્યા. સા. ૭૬૯)

જ્યાં સુધી યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહીં ત્યાં સુધી મૌન રહેવું ઠીક છે. નહીં તો અનાયાર દોષ લાગે છે. (વ્યા. સા. ૭૭૦)

અભવ્ય જીવ એટલે જે જીવ ઉત્કટ રસે પરિણમે અને તેથી કર્મો બાંધ્યા કરે, અને તેને લીધે તેનો મોક્ષ ન થાય. ભવ્ય એટલે જે જીવનું વીર્ય શાંતરસે પરિણમે ને તેથી નવો કર્મબંધ ન થતાં મોક્ષ થાય. જે જીવનો વળાંક ઉત્કટ રસે પરિણમવાનો હોય તેનું વીર્ય તે પ્રમાણે પરિણમે તેથી જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં અભવ્ય લાગ્યા. (વ્યા. સા. ૭૮૩)

આત્મ પરિણામની વિશેષ સ્થિરતા થવા વાણી અને કાયાનો સંયમ સદ્ઉપયોગપણે કરવો ઘટે. (આ. અ. ૮૦૮)

ગ્રંથિભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઈએ તે થવા અર્થે જીવે નિત્યપ્રત્યે સત્સમાગમ, સદ્વિચાર અને સદ્ગ્રંથનો પરિચય નિરંતરપણે કરવો શ્રેયભૂત છે. (પત્રાંક-૫૯૩)

વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જેવું જાણવું, અનુભવવું તેવું જ કહેવું તે સત્ય બે પ્રકારે છે. ‘પરમાર્થસત્ય અને વ્યવહારસત્ય.’

‘પરમાર્થસત્ય’ એટલે આત્મા સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ આત્માનો થઈ શકતો નથી. એમ નિશ્ચય જાણી, ભાષા બોલવામાં વ્યવહારથી દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધન, ધાન્ય, ગૃહ આદિ વસ્તુઓના પ્રસંગમાં બોલતાં પહેલાં એક આત્મા સિવાય બીજું કાંઈ મારું નથી, એ ઉપયોગ રહેવો જોઈએ.

વ્યવહારસત્ય આવ્યા વિના પરમાર્થસત્ય વચન બોલવાનું બને તેમ ન હોવાથી વ્યવહારસત્ય નીચે પ્રમાણે જાણવાનું છે.

જેવા પ્રકારે વસ્તુનું સ્વરૂપ જોવાથી, અનુભવવાથી, શ્રવણથી અથવા વાંચવાથી આપણને અનુભવવામાં આવ્યું હોય તેવા જ પ્રકારે યથાતથ્યપણે વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવું અને તે પ્રસંગે વચન બોલવું તેનું નામ વ્યવહારસત્ય. આમાં પણ કોઈ પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ થતો હોય, અથવા ઉન્મતતાથી વચન બોલાયું હોય, યદ્યપિ ખરું હોય તો પણ અસત્યતુલ્ય જ છે એમ જાણી પ્રવર્તવું. સત્યથી વિપરીત તેને અસત્ય કહેવાય છે.

(ઉપદેશ નોંધ પાનું-૬૭૫)

### ૩૧. શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;  
 સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુણ ભગવંત. ૧

વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ;  
 વિચારવા આત્માર્થીને, ભાખ્યો અગ્ર અગોપ્ય. ૨

કોઈ ક્રિયાજડ થઈ રહ્યા, શુષ્ક જ્ઞાનમાં કોઈ;  
 માને મારગ મોક્ષનો, કરુણા ઊપજે જોઈ. ૩

બાહ્ય ક્રિયામાં રાચતાં, અંતર્ભેદ ન કાંઈ;  
 જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતા તેહ ક્રિયાજડ આંઈ. ૪

બંધ મોક્ષ છે કલ્પના, ભાખે વાણીમાંહી;  
 વર્તે મોહાવેશમાં, શુષ્કજ્ઞાની તે આંહી. ૫

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આત્મજ્ઞાન;  
 તેમ જ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિતણાં નિદાન. ૬

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;  
 અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજભાન. ૭

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, કાંઈ સમજવું તેહ;  
 ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ. ૮

સેવે સદ્ગુરુચરણને, ત્યાગી દઈ નિજપક્ષ;  
 પામે તે પરમાર્થને, નિજપક્ષનો લે લક્ષ. ૯

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદયપ્રયોગ;  
 અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય. ૧૦

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર;  
 એવો લક્ષ થયા વિના, ઊગે ન આત્મા વિચાર. ૧૧

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ;  
 સમજ્યા વણ ઉપકાર શો ? સમજ્યે જિનસ્વરૂપ. ૧૨

આત્માદિ અસ્તિત્વનાં, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર;  
 પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગ નહીં, ત્યાં આધાર સુપાત્ર; ૧૩  
 અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કાજ;  
 તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ. ૧૪  
 રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ;  
 પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ. ૧૫.  
 પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગથી, સ્વચ્છંદ તે રોકાય;  
 અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાપ્તે બમણો થાય. ૧૬  
 સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુરુલક્ષ;  
 સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ. ૧૭  
 માનાદિક શત્રુ મહા, નિજ છંદે ન મરાય;  
 જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં, અલ્પ પ્રયાસે જાય. ૧૮  
 જે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન;  
 ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન. ૧૯  
 એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ;  
 મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ સુભાગ્ય. ૨૦  
 અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ  
 મહામોહનીય કર્મથી, બૂડે ભવજળમાંહી. ૨૧  
 હોય મુમુક્ષુ જીવ તે, સમજે એહ વિચાર;  
 હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર. ૨૨  
 હોય મતાર્થી તેહને, થાય ન આતમલક્ષ;  
 તેહ મતાર્થી લક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પેક્ષ. ૨૩

### મતાર્થી-લક્ષણ

બાહ્યત્યાગ પણ જ્ઞાન નહિ, તે માને ગુરુ સત્ય;  
 અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ૨૪



જે જિનદેહપ્રમાણ ને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ;  
 વર્ણન સમજે જિનનું, રોકી રહે નિજ બુદ્ધિ. ૨૫  
 પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુયોગમાં, વર્તે દષ્ટિ વિમુખ;  
 અસદ્ગુરુ દેહ કરે, નિજ માનાર્થે મુખ્ય. ૨૬  
 દેવાદિ ગતિ ભંગમાં, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન;  
 માને નિજ મતવેષનો, આગ્રહ મુક્તિનિદાન. ૨૭  
 લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન;  
 ગ્રહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન. ૨૮  
 અથવા નિશ્ચય નય ગ્રહે, માત્ર શબ્દની માંય;  
 લોપે સદ્વ્યવહારને, સાધન રહિત થાય. ૨૯  
 જ્ઞાનદશા પામે નહીં, સાધનદશા ન કાંઈ;  
 પામે તેનો સંગ જે, તે બૂડે ભવમાંહી. ૩૦  
 એ પણ જીવ મતાર્થમાં નિજમાનાદિ કાજ;  
 પામે નહિ પરમાર્થને, અન્-અધિકારીમાં જ. ૩૧  
 નહિ કષાય ઉપશાંતતા, નહિ અંતર વૈરાગ્ય;  
 સરણપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય. ૩૨  
 લક્ષણ કહ્યાં મતાર્થીનાં, મતાર્થ જાવા કાજ;  
 હવે કહું આત્માર્થીનાં, આત્મ-અર્થ સુખસાજ. ૩૩

### આત્માર્થી લક્ષણ

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય;  
 બાકી કુળગુરુ કલ્પના, આત્માર્થી નહિ જોય. ૩૪  
 પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ પ્રાપ્તિનો ગણો પરમ ઉપકાર;  
 ગણો યોગ એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞાધાર. ૩૫  
 એક હોય ગણ કાળમાં, પરમારથનો પંથ;  
 પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત. ૩૬

એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્ગુરુ યોગ;  
કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહિ મનરોગ. ૩૭

કપાયની ઉપશાંતતા, માગ મોક્ષ અભિલાષ;  
ભવે ખેદ, પ્રાણીદયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ. ૩૮

દશા ન એવી જ્યાં સુધી, જીવ લહે નહિ જોગ;  
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતર રોગ. ૩૯

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુબોધ સુહાય;  
તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય. ૪૦

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજ જ્ઞાન;  
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧

ઊપજે તે સુવિચારણા, મોક્ષમાર્ગ સમજાય;  
ગુરુશિષ્યસંવાદથી, ભાખું પદ્મદ આંહી. ૪૨

### પદ્મદનામકથન

‘આત્મા છે’ ‘તે નિત્ય છે’, ‘છે કર્તા નિજકર્મ;’  
‘છે ભોક્તા,’ વળી ‘મોક્ષ છે,’ ‘મોક્ષ ઉપાય સુધર્મ.’ ૪૩

પદ્મસ્થાનક સંકોપમાં, પદ્મદર્શન પણ તેહ;  
સમજવા પરમાર્થને, કહ્યાં જ્ઞાનીએ એહ. ૪૪

### શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

નથી દૃષ્ટિમાં આવતો, નથી જણાતું રૂપ;  
બીજો પણ અનુભવ નહીં, તેથી ન જીવસ્વરૂપ. ૪૫

અથવા દેહ જ આત્મા, અથવા ઈન્દ્રિય પ્રાણ;  
મિથ્યા જુદો માનવો, નહીં જુદું એંધાણ. ૪૬

વળી જો આત્મા હોય તો, જણાય તે નહિ કેમ ?  
જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પટ આદિ જેમ. ૪૭

માટે છે નહિ આત્મા, મિથ્યા મોક્ષ ઉપાય;  
એ અંતર શંકા તણો, સમજવો સદુપાય. ૪૮

## સમાધાન-સદ્ગુરુ ઉવાચ

ભાસ્યો દેહાધ્યાથી, આત્મા દેહ સમાન;  
 પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, પ્રગટ લક્ષણે ભાન. ૪૯

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહ સમાન;  
 પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, જેમ અસિ ને મ્યાન. ૫૦

જે દ્રષ્ટા છે દૃષ્ટિનો, જે જાણે છે રૂપ;  
 અબાધ્ય અનુભવ જે રહે, તે છે જીવસ્વરૂપ. ૫૧

છે ઈન્દ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ વિષયનું જ્ઞાન;  
 પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયનું, પણ આત્માને ભાન. ૫૨

દેહ ન જાણે તેહને, જાણે ન ઈન્દ્રિય પ્રાણ;  
 આત્માની સત્તાવડે, તેહ પ્રવર્તે જાણ. ૫૩

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જણાય;  
 પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય, એ ઝેંધાણ સદાય. ૫૪

ઘટ, પટ આદિ જાણું તું, તેથી તેને માન;  
 જાણનાર તે માન નહિ, કહીએ કેવું જ્ઞાન ? ૫૫

પરમ બુદ્ધિ કૃશ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અલ્પ;  
 દેહ હોય જો આત્મા, ઘટે ન આમ વિકલ્પ. ૫૬

જડ ચેતનનો ભિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ;  
 એકપણું પામે નહીં, ત્રણે કાળ દ્વયભાવ. ૫૭

આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ;  
 શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮

## શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

આત્માના અસ્તિત્વના આપે કહ્યા પ્રકાર;  
 સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કર્યે વિચાર. ૫૯

બીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહીં અવિનાશ;  
 દેહયોગથી ઊપજે, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦

અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે, ક્ષણે ક્ષણે પલટાય;  
એ અનુભવથી પણ નહીં, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧

### સમાધાન-સદ્ગુરુ ઉવાચ

દેહ માત્ર સંયોગ છે, વળી જડરૂપી દેશ્ય;  
ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય, કોના અનુભવ વશ્ય ૬૨

જેના અનુભવ વશ્ય એ, ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન;  
તે તેથી જુદા વિના, થાય ન કેમે ભાન. ૬૩

જે સંયોગો દેખીયે તે તે અનુભવ દેશ્ય;  
ઊપજે નહિ સંયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪

જડથી ચેતન ઊપજે, ચેતનથી જડ થાય;  
એવો અનુભવ કોઈને, ક્યારે કદી ન થાય. ૬૫

કોઈ સંયોગોથી નહીં, જેની ઉત્પત્તિ થાય;  
નાશ ન તેનો કોઈમાં, તેથી નિત્ય સદાય. ૬૬

કોષાદિ તરતમ્યતા સર્પાદિકની માંય;  
પૂર્વજન્મ સંસ્કાર તે, જીવ નિત્યતા ત્યાંય. ૬૭

આત્મ દ્રવ્યે નિત્ય છે, પર્યાયે પલટાય;  
બાળાદિ વય ગ્રહયનું, જ્ઞાન એકને થાય. ૬૮

અથવા જ્ઞાન ક્ષણિકનું, જે જાણી વદનાર;  
વદનારો તે ક્ષણિક નહીં, કર અનુભવ નિર્ધાર. ૬૯

ક્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ;  
ચેતન પામે નાશ તો, હ્રેમાં ભજે તપાસ. ૭૦

### શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

કર્તા જીવ ન કર્મનો, કર્મ જ કર્તા કર્મ;  
અથવા સહજ સ્વભાવ કાં, કર્મ જીવનો ધર્મ. ૭૧

આત્મા સદા અસંગ ને, કરે પ્રકૃતિ બંધ;  
અથવા ઈશ્વર પ્રેરણા, તેથી જીવ અબંધ. ૭૨

માટે મોક્ષ ઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય;  
કર્મ તણું, કર્તાપણું, કાં નહિ કાં નહિ જાય. ૭૩

### સમાધાન-સદ્ગુરુ ઉવાચ

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ ગ્રહે તો કર્મ ?  
જડ સ્વભાવ નહિ પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ. ૭૪  
જો ચેતન કરતું નથી, નથી થતાં તો કર્મ;  
તેથી સહજ સ્વભાવ નહિ, તેમજ નહિ જીવધર્મ. ૭૫  
કેવળ હોત અસંગ જો, ભાસત તને ન કેમ ?  
અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજભાને તેમ. ૭૬  
કર્તા ઈશ્વર કોઈ નહિ, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ;  
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષપ્રભાવ. ૭૭  
ચેતન જો નિજભાનમાં, કર્તા આપ સ્વભાવ;  
વર્તે નહિ નિજભાનમાં, કર્તા કર્મ-પ્રભાવ. ૭૮

### શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

જીવ કર્મ કર્તા કહો, પણ ભોકતા નહિ સોય;  
શું સમજે જડ કર્મ કે, ફળ પરિણામી હોય ? ૭૯  
ફળદાતા ઈશ્વર ગણ્યે, ભોકતાપણું સદાય;  
એમ કહો ઈશ્વરતણું, ઈશ્વરપણું જ જાય. ૮૦  
ઈશ્વર સિદ્ધ થયા વિના, જગત નિયમ નહિ હોય;  
પછી શુભાશુભ કર્મનાં; ભોગ્યસ્થાન નહિ કોય. ૮૧

### સમાધાન-સદ્ગુરુ ઉવાચ

ભાવકર્મ નિજકલ્પના, માટે ચેતનરૂપ;  
જીવવીર્યની સ્ફૂરણા, ગ્રહણ કરે જડધૂપ. ૮૨  
ઝેર સુધા સમજે નહીં, જીવ ખાય ફળ થાય;  
એમ શુભાશુભ કર્મનું, ભોકતાપણું જણાય. ૮૩  
એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;  
કારણ વિના ન કાર્ય તે, તે જ શુભાશુભ વેદ. ૮૪

ફળદાતા ઈશ્વરતણી, એમાં નથી જરૂર;  
 કર્મ સ્વભાવે પરિણામે, થાય ભોગથી દૂર. ૮૫  
 તે તે ભોગ્ય વિશેષનાં, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ;  
 ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપ સાવ. ૮૬

### શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહિ મોક્ષ;  
 વીત્યો કાળ અનંત પણ, વર્તમાન છે દોષ. ૮૭  
 શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિમાંય;  
 અશુભ કરે નરકાદિ ફળ, કર્મ રહિત ન ક્યાંય. ૮૮

### સમાધાન-સદ્ગુરુ ઉવાચ

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ;  
 તેમ નિવૃત્તિ સફળતા, માટે મોક્ષ સુજાણ. ૮૯  
 વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ;  
 તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઊપજે મોક્ષ સ્વભાવ. ૯૦  
 દેહાદિક સંયોગનો, આત્યંતિક વિયોગ;  
 સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વત પદે, નિજ અનંત સુખભોગ ૯૧

### શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહિ અવિરોધ ઉપાય;  
 કર્મો કાળ અનંતનાં, શાથી છેદ્યાં જાય ? ૯૨  
 અથવા મત દર્શન ઘણાં, કહે ઉપાય અનેક;  
 તેમાં મત સાચો કયો, બને ન એહ વિવેક. ૯૩  
 કઈ જાતિમાં મોક્ષ છે, કયા વેપમાં મોક્ષ;  
 એનો નિશ્ચય ના બને, ઘણા ભેદ એ દોષ. ૯૪  
 તેથી એમ જણાય છે, મળે ન મોક્ષ ઉપાય;  
 જીવાદિ જાણ્યા તણો, શો ઉપકાર જ થાય ? ૯૫

પાંચે ઉત્તરથી થયું, સમાધાન સર્વાંગ;  
સમજું મોક્ષ ઉપાય તો, ઉદય ઉદય સદ્ભાગ્ય. ૯૬

### સમાધાન-સદ્ગુરુ ઉવાચ

પાંચે ઉત્તરની થઈ, આત્મા વિશે પ્રતીત;  
થાશે મોક્ષોમાયની, સહજ પ્રતીત એ રીત. ૯૭

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ;  
અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ. ૯૮

જે જે કારણ બંધનાં, તેહ બંધનો પંથ;  
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષપંથ ભવઅંત. ૯૯

રાગ, દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ;  
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦

આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત;  
જેથી કેવળ પામિયે, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧

કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ;  
તેમાં મુખ્યે મોહનીય, હણાય તે કહું પાઠ. ૧૦૨

કર્મ મોહનીય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ;  
હણો બોધ વીતરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩

કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હણો ક્ષમાદિક તેહ;  
પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ ? ૧૦૪

છોડી મત દર્શનતણો, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ;  
કહ્યો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫

ષટ્પદનાં ષટ્પ્રશ્ન તેં, પૂછ્યાં કરી વિચાર;  
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર. ૧૦૬

જાતિ, વેપનો ભેદ નહિ, કહ્યો માર્ગ જો હોય;  
સાધે તે મુક્તિ લહે, એમાં ભેદ ન કોય ૧૦૭

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષઅભિલાષ;  
ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહીએ જિજ્ઞાસુ. ૧૦૮

તે જિજ્ઞાસુ જીવને, થાય સદ્ગુરુબોધ;  
તો પામે સમકિતને, વર્તે અંતરશોધ. ૧૦૯

મતદર્શન આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુરુલક્ષ;  
લહે શુદ્ધ સમકિત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦

વર્તે નિજ સ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત,  
વૃત્તિ વહે નિજભાવમાં, પરમાર્થે સમકિત. ૧૧૧

વર્ધમાન સમકિત થઈ, ટાળે મિથ્યાભાસ;  
ઉદય થાય ચારિત્રનો, વીતરાગપદ વાસ. ૧૧૨

કેવળ નિજસ્વભાવનું, અખંડ વર્તે જ્ઞાન;  
કહીએ કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ. ૧૧૩

કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગ્રત થતાં શમાય;  
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. ૧૧૪

છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહિ કર્તા તું કર્મ;  
નહિ ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. ૧૧૫

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષસ્વરૂપ;  
અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ. ૧૧૬

શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યધન, સ્વયંજયોતિ સુખધામ;  
બીજું કહીએ કેટલું ? કર વિચાર તો પામ. ૧૧૭

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીનો, આવી અત્ર સમાય;  
ધરી મૌનતા એમ કહી, સહજસમાધિ માંય ૧૧૮

### શિષ્ય બોધબીજપ્રાસિકથન

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, આવ્યું અપૂર્વ ભાન;  
નિજપદ નિજમાંહી લક્ષ્યું, દૂર થયું અજ્ઞાન, ૧૧૯



ભાસ્કું નિજસ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;  
 અજર, અમર, અવિનાશી ને, દેહાતીત સ્વરૂપ. ૧૨૦  
 કર્તા ભોકતા કર્મનો, વિભાવ વર્તે જ્યાંય;  
 વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય. ૧૨૧  
 અથવા નિજપરિણામ જે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;  
 કર્તા ભોકતા તેહનો, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ. ૧૨૨  
 મોક્ષ કહ્યો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ;  
 સમજાવ્યો સંકોપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રંથ. ૧૨૩  
 અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર;  
 આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર. ૧૨૪  
 શું પ્રભુચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન;  
 તે તો પ્રભુએ આપિયો, વર્તું ચરણાધીન. ૧૨૫  
 આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;  
 દાસ, દાસ હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન. ૧૨૬  
 પદ્ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ;  
 મ્યાનથકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૨૭<sup>૧</sup>

### ઉપસંહાર

દર્શન પટે સમાય છે, આ પદ્ સ્થાનક માંહી;  
 વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ. ૧૨૮  
 આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ;  
 ગુરુઆજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ, ઔષધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯  
 જો ઈચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ;  
 ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહિ આત્માર્થ. ૧૩૦  
 નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નો'ય;  
 નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવા સોય. ૧૩૧

૧. શ્રી સુભાગ્ય ને શ્રી અચળ આદિ મુમુક્ષુ કાજ;  
 તથા હિત કારણે, કહ્યો બોધ સુખસાજ

- નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ;  
એકાંતે વ્યવહાર નહિ, બંને સાથ રહેલ. ૧૩૨
- ગચ્છમપની જે કલ્પના, તે નહિ સદ્વ્યવહાર;  
ભાન નહીં નિજરૂપનું, તે નિશ્ચય નહિ સાર. ૧૩૩
- આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય;  
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગભેદ નહિ કોય. ૧૩૪
- સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ, જે સમજે તે થાય;  
સદ્ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણ માંય. ૧૩૫
- ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તજે નિમિત્ત;  
પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત. ૧૩૬
- મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટ્યો ન મોહ;  
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ૧૩૭
- દયા શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય;  
હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિષે, એહ સદાય સુજાગ્ય. ૧૩૮
- મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;  
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ ભ્રાંત. ૧૩૯
- સકળ જગત તે ઝેંઠવત્, અથવા સ્વપ્ન સમાન;  
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાયાજ્ઞાન. ૧૪૦
- સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠે વર્તે જેહ;  
પામે સ્થાનક પાંચમું, એમાં નહિ સંદેહ. ૧૪૧
- દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત;  
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત. ૧૪૨<sup>૧</sup>

સહજાત્મસ્વરૂપ પરમગુરુ નિર્ગથ સર્વત્રદેવ,  
આતમ ભાવના ભાવતા જીવ લહે કેવળજ્ઞાન રે.

૧. સાધના સિદ્ધદશા અહીં, કહી સર્વ સંક્ષેપ;  
૫૨ દર્શન સંક્ષેપમાં ભાષ્યાં નિર્વિક્ષેપ.